

Міністерство освіти і науки України
Донбаська державна машинобудівна академія (ДДМА)

Н. Л. Стешенко, Г. М. Ковальова, Ю. Л. Яковенко

МЕТОДИКА І ТЕХНІКА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Курс лекцій

для бакалаврантів спеціальності 052 «Політологія»

Затверджено
на засіданні вченої ради
Протокол № 11 від 29.06.2023

Краматорськ – Тернопіль
ДДМА
2023

Рецензенти:

Титаренко О. О., канд. істор. наук, доцентка кафедри соціально-гуманітарних та загально-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг); наукова стипендіатка фонду «Вектор», кафедра Східноєвропейської історії Гайдельберзького університету, Німеччина;

Дьякова О. В., канд. істор. наук, доцентка кафедри історії України Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди.

Стешенко Н. Л.

С 79 Методика і техніка політологічних досліджень : *курс лекцій [для бакалаврантів спеціальності 052 «Політологія»]* / Н. Л. Стешенко, Г. М. Ковальова, Ю. Л. Яковенко. – Краматорськ; Тернопіль : ДДМА, 2023. – 107 с.

ISBN 978-617-7889-51-8

Запропонований курс вирішує завдання щодо забезпечення здобувачів інформацією про основні підходи до прикладного вивчення внутрішньої політики і міжнародних відносин. Надає змоги застосовувати міждисциплінарні, у тому числі, кількісні методи у сфері прикладного вивчення політики. Дозволяє розвинути навички самостійної дослідницької роботи з політичною інформацією для підготовки підсумкових документів прикладних політичних проєктів.

УДК32.02(075.8)

© Н. Л. Стешенко,
Г. М. Ковальова,
Ю. Л. Яковенко. 2023
© ДДМА, 2023

ISBN 978-617-7889-51-8

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Тема 1. Сутність наукового пізнання. Особливості та види політологічних досліджень. Практичні проблеми дослідження політичних ситуацій і процесів.....	5
Тема 2. Інформаційне забезпечення прикладних проєктів у сфері політики.....	17
Тема 3. Прикладний аналіз текстової інформації.....	29
Тема 4. Вивчення політичних ситуацій та процесів із позицій прикладного моделювання.....	57
Тема 5. Експертні методи в політологічних дослідженнях.....	69
Тема 6. Застосування математичних засобів прикладному вивченні політичних відносин	82
Тема 7. Підготовка підсумкових документів прикладних проєктів.....	94
ЛІТЕРАТУРА.....	106

ВСТУП

В Україні недостатньо публікацій, які присвячені прикладним аспектам вивчення політики. Тому головним завданням цього навчального посібника є формування у студентів базових навичок прикладної політичної аналітики із застосуванням методів міждисциплінарного підходу і сучасних інформаційних технологій. Необхідно зазначити, що наявність різноманітних підходів до концептуального осмислення політичних процесів різного рівня істотно підвищує необхідність їх прикладного аналізу.

Інакше кажучи, для того, щоб ефективно досліджувати політику на всіх рівнях і в усіх її проявах, необхідно підготувати нове покоління фахівців, здатних не лише фіксувати або оцінювати, але й прогнозувати розвиток ситуації в межах короткострокової і середньострокової перспектив. Зміст навчального посібника орієнтований на вирішення таких завдань:

- забезпечити здобувачів інформацією про основні підходи до прикладного вивчення внутрішньої політики і міжнародних відносин;
- подати можливості застосування міждисциплінарних, у тому числі, кількісних методів у сфері прикладного вивчення політики;
- розвинути навички самостійної дослідницької роботи з політичною інформацією, підготовку прогнозів, аналітичних звітів;
- познайомити з основними правилами написання підсумкових документів прикладних політичних проєктів.

Курс «Методика і техніка політологічних досліджень» є досить складним для здобувачів, які тільки починають осягати ази політичної аналітики, тим більше, що уявлення про цей предмет у науковому співтоваристві неоднозначні. Для полегшення засвоєння матеріалу усі тематичні розділи подано в стислій формі та за єдиним зразком. Зроблено спробу показати основні етапи аналітичної процедури, а також яким чином різноманітні аналітичні засоби застосовуються для формулювання комплексних оцінок і прогнозів у сфері політичної практики.

Щодо лекцій, присвячених конкретному аналітичному інструментарію, то кожна з них починається з визначення методичного засобу та стислого пояснення його природи. Після цього слідує інформація про персоналії та історичний контекст. Далі надається поетапний опис застосування методики і наводяться деякі практичні приклади. У кінці кожної теми наводяться ключові слова, питання і завдання для обговорення.

У методичному плані основними цілями цього посібника є освоєння майбутніми політологами інструментарію прикладних досліджень, а також збільшення питомої ваги самостійної аналітичної роботи здобувачів вищої освіти у межах занять із соціально-політичних наук.

ТЕМА 1

СУТНІСТЬ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИТУАЦІЙ І ПРОЦЕСІВ

План:

- 1 Концептуальний контекст політологічних досліджень
- 2 Методологія політологічних досліджень як основа наукового проєкту
- 3 Прикладні політичні дослідження та їх науковий статус
- 4 Методичне забезпечення прикладних політологічних досліджень

1 Концептуальний контекст політологічних досліджень

Відомо, що існують різні погляди на природу політики, шляхи її вивчення і способи отримання нових знань про політичне життя суспільства. У сфері політологічних досліджень склалися різні наукові школи, які відрізняються залежно від основних об'єктів вивчення, засобів, які вони для цього використовують, а також завдань, які вони перед собою ставлять. У політології початку третього тисячоліття можна перелічити декілька десятків оригінальних стилів наукового пошуку та їх активних прибічників.

Політологічні школи як явище виникли у далекому минулому і будуть створюватись в осяжному майбутньому. Досить складно подати їх у вигляді певної історичної послідовності. Ідеї, що висувались античними мислителями або філософами нового часу, продовжують «підживлювати» праці наших сучасників. З іншого боку, втрата популярності тієї або іншої школи не означає автоматичного заперечення усіх запропонованих раніше концепцій і відмови від апробованих інструментів наукового пошуку.

Концептуальні підстави сучасної політичної науки зазвичай виділяють позитивізм, неопозитивізм, сцієнтизм і прагматизм, вказуючи, що разом з традиційними нормативно-ціннісними і соціологічними підходами до політики сформувалися нові, які багато в чому визначають зміст усього комплексу уявлень про політичне життя суспільства. Новий концептуальний вимір політичній науці надали, зокрема, принципи міждисциплінарного та системного підходу до вивчення політичних процесів. Включення положень психології, соціології, біхевіоризму, математики та кібернетики істотно розширило рамки політологічних досліджень і спектр методичних процедур, на які вони спираються. Проте науковий зміст політології істотно відрізняється від змісту природних дисциплін, які багато в чому залишаються еталоном об'єктивного знання про навколишній світ.

У політиці не встановлено універсальних закономірностей, подібних до фізичних законів. У громадському житті та політичних відносинах

постійно існує можливість багатоваріантного розвитку ситуації. Але це не означає, що знання про політику не може бути науковим. Якщо знання достовірні, систематизовані та внутрішньо не суперечливі, то це служить передумовою їх адекватності реальним процесам, а отже, і об'єктивності віддзеркалення політичних ситуацій.

Описати в межах одного посібника всі етапи розробки засобів і методів наукового вивчення політики не є можливим.

У відомому американському підручнику «Методи політологічного дослідження: основи і техніка» було запропоновано таку періодизацію розвитку методології політичної науки, як застосування набору пріоритетних засобів політичного пізнання або варіантів їх комбінації:

- класичний період (до XIX ст.), пов'язаний переважно з дедуктивним, логіко-філософським і морально-аксіологічним методами;

- інституціональний період (XIX – початок XX ст.), коли на передній план виходить історико-порівняльний та нормативно-інституціональний методи;

- біхевіористський період (20-70-ті роки XX ст.), коли почали повсюдно застосовуватися кількісні методи;

- постбіхевіористський етап (остання чверть XX ст.), який характеризується поєднанням традиційних і нових методів.

У цілому, розвиток політології як науки випробовує дію загальнонаукової теорії (групи теорій) і предметну диференціацію, які визначаються впливом загальнонаукових парадигм, що послідовно змінили одна одну: механістична – енергетична – інформаційна – організаційна.

Політична наука складається з декількох субдисциплін, які зазвичай визначаються відповідно до специфіки того головного предмета, який вони вивчають. Хоча існують різні способи виділення цих компонентів, три з них є основними: політична теорія, порівняльна політологія, світова політика.

Політична теорія зосереджує свою увагу на ключових ідеях і дискусіях, що ведуться з фундаментальних політичних питань, передусім з питання відносин між правителем і підвладним, державою та особою. Велика увага в її рамках приділяється характеристиці або інтерпретації праць мислителів минулого. Політична теорія є джерелом багатьох нормативних суджень про політику.

Порівняльна політологія вивчає подібні та відмінні риси політичного процесу і політичних структур. Порівняння може бути міждержавним (порівняння політичних систем Ірану і Нігерії) або проводитися щодо суб'єктів однієї країни (політичні програми партій, що беруть участь у парламентських виборах). Порівняльна політологія формує значну галузь політичної науки і має багато напрямів, зокрема: державне управління, політичні системи, модернізація, політична поведінка, публічна політика та ін.

Світова політика вивчає комплекс сучасних зв'язків і взаємодій на світовій арені, які формуються як на основі політичних та економічних відносин між традиційними суб'єктами (державами), так і на основі участі нових суб'єктів (транснаціональних корпорацій, міжнародних організацій

та ін.). Об'єктами наукового пізнання світової політики як дисципліни є міжнародні режими та інститути, міжнародні конфлікти та їх розв'язання, інтеграційні об'єднання, міжнародна політична економіка, роль нових технологій у міжнародних відносинах, виклики і загрози людському розвитку та інші.

Не буде перебільшенням сказати, що багато сучасних фахівців у галузі політичної філософії, порівняльної політології та світової політики так чи інакше прагнуть відповісти на питання: яким чином відбувається вибір альтернатив громадського розвитку? При цьому вони використовують найрізноманітніші підходи щодо аналізування різних ситуацій та процесів, які умовно можна поділити на дві великі групи: нормативні та емпіричні.

Нормативний підхід має справу з цінностями і вимагає етичного або морального судження про суспільство. У межах цього підходу формулюються висновки про варіанти дій для досягнення оптимального стану соціуму з урахуванням реальних можливостей акторів.

Емпіричний підхід передує будь-якому конкретному судженню про політику на підставі збору та узагальненню великих обсягів фактологічної інформації. Він орієнтований на те, щоб, з одного боку, критично оцінити рішення, що приймаються, а з іншого – розширити спектр альтернативних стратегій поведінки суб'єктів.

Як нормативний, так і емпіричний підхід до вивчення політики в її міжнародному вимірі має досить довгу передісторію, періоди жорсткої конкуренції і безперечні заслуги в розвитку наукового знання про суспільство. Одночасно необхідно підкреслити, що у сфері прикладних політологічних досліджень грань між підходами є доволі умовною, а громадський вибір, який сьогодні в тій чи іншій мірі ґрунтується на наукових даних, інтегрує як елементи нормативного, так і емпіричного підходу до аналізування конкретних ситуацій.

Розглядаючи концептуальний контекст політологічних досліджень, доцільно звернути увагу на загальні характеристики вивчення міжнародних аспектів світового розвитку, які багато в чому показові і для інших розділів політології. У більшості предметних галузей наукового знання, включаючи дисципліни, що пов'язані з вивченням міжнародних відносин і світової політики, існує дві основні групи дискусійних проблем.

Одна з них містить дискусії про сутнісні питання, пов'язані з характеристикою факту, що лежить в основі явищ, які вивчаються. Прикладами сутнісних питань у дослідженнях з внутрішньополітичної проблематики можуть служити причини зростання протестних настроїв серед населення або посилення соціальної напруженості в суспільстві. У контексті міжнародної проблематики це можуть бути, наприклад, питання про основні причини Другої світової війни.

Друга група дискусійних проблем відбиває спектр академічних дебатів про методологічні підходи щодо вивчення суті самих явищ, тобто про концептуальні та філософські питання стосовно проведення дослідження та способи отримання нового знання.

Помітною, але відносно самостійною темою методичних дискусій була і залишається тема допустимості використання кількісних методів аналізування при вивченні політичних ситуацій та процесів.

Важливо також зазначити, що зазвичай сутнісні та методологічні питання включаються у площину наукових дискусій не ізольовано, а у тісному зв'язку між собою.

Розвиток політології та її субдисциплін на сучасному етапі стимулюється, з одного боку, швидким зростанням наукомісткості політичної практики, а з іншої – широкою демократизацією громадських відносин. Ухвалення політичних рішень усе більше орієнтується на подолання синдрому корпоративних інтересів і зниження рівня громадських витрат. І хоча цей процес розвивається зовсім не лінійно, «прозорість» рішень і рівень свідомої участі громадян у політиці незмірно вище, ніж ще декілька десятиліть тому. Багато позитивних змін у сфері внутрішньодержавної та світової політики стали можливими саме завдяки збільшенню кількості і зростанню ефективності політологічних досліджень.

2 Методологія політологічних досліджень як основа наукового проєкту

Наукові уявлення про політику складаються сьогодні у сфері фундаментального і прикладного вивчення реальних процесів, яке набуло особливої значущості із середини ХХ ст. Як і в інших галузях сучасної науки, прикладні та фундаментальні дослідження політики розрізняються, головним чином, за тією метою, яку вони перед собою ставлять, або залежно від того, які універсальні концептуальні або конкретні практичні завдання ними вирішуються. Крім того, їх відмінності пов'язані з особливостями збору та обробки інформації, характером проведення дослідження, а також формою подання кінцевих результатів. При цьому необхідно підкреслити, що процес розвитку політологічних досліджень є багато в чому «обопільним».

Політологічне знання можна умовно поділити на фундаментальне й пошукове. Основа першого – сума сталих знань, принципів, апробованих на практиці та в різних теоріях, що стали базовими. Такими на сьогодні є, наприклад, знання про загальні принципи демократії, ознаки держави, різновиди партійних систем і т. ін. Прикладні ж знання виражені, як правило, в гіпотезах і проєктах, утопіях та антиутопіях. Обидва види знання тісно пов'язані з історією ідей та політичних інститутів.

Фундаментальні знання цінні своєю ґрунтовністю, концентрацією досвіду культур. Пошук за своєю природою має бути вільним від вантажу сталих уявлень. Абсолютизація фундаментального знання – основа консерватизму, надмірне перебільшення ролі прикладного знання породжує нігілізм. Пошук, відриваючись від традиційних уявлень, сприймається як необґрунтований і навіть легковажний порив, витканий із гіпотез,

припущень, уявлень. Але одночасно обидві сторони позитивно впливають одна на одну, фундаментальне знання захищає науку від нігілізму, безплідної руйнації.

Вивчаючи політичні зв'язки, дослідники дотримуються низки загальних правил: по-перше, аналізування ситуацій та процесів, по-друге, виведення аналітичних звітів і, по-третє, перегляд раніше сформульованих висновків. Дотримання цих правил забезпечує можливість перевірки результатів безлічі окремих досліджень, присвячених не лише конкретній проблемі, але й зіставленню знань у різних галузях. Їх сукупність складає методичне забезпечення кожного фундаментального або прикладного проекту, у рамках якого розрізняють декілька рівнів: концептуально-теоретичний, методологічний та методичний.

Займаючись вивченням політики, дослідники використовують різні теорії та застосовують різні методи. Теорія є інструментом мислення, що використовується для організації певного логічного порядку вивчення реальності («картини світу»). Вона також може служити інструментом опису, пояснення або передбачення певних подій. І хоча різні автори пропонують різні варіанти використання тієї або іншої теоретичної концепції, загальновизнано, що теорія повинна посідати ключове місце в дослідницькому процесі. Без опори на теорію результати наукового вивчення будь-якої проблеми будуть дуже обмеженими.

Хоча в гуманітарних науках автори часто використовують термін «теорія», не вкладаючи в його зміст особливого сенсу, хотілося б звернути увагу, що культура наукового мислення починається саме з чіткого уявлення про понятійний апарат дослідницької діяльності.

Теорія – це твердження про характер дії одних феноменів на інші. Їх прийнято називати змінними. Ці феномени можуть бути залежними або незалежними, при цьому незалежна змінна впливає на залежну. Теорія містить у собі також спектр гіпотез – припущень про те, як виникає певний тип відносин між залежними та незалежними змінними. Зі свого боку, гіпотеза містить різні способи підтвердження положень, які були висунуті на основі теорії.

Існує два різні способи визначення суті наукової теорії, у тому числі у сфері гуманітарних наук:

- процесуально-орієнтоване визначення, тобто визначення того, яку функцію виконує теорія в науковій роботі;
- розмежувальне визначення, за допомогою якого теорія розглядається як особливий вид продукту наукової діяльності.

У **процесуально-орієнтованому визначенні** теорія виступає основним принципом, що визначає пошук стабільних взаємозв'язків під час вивчення дійсності. Вона об'єднує окремі спостереження, поділяє їх на категорії, інтерпретує результати відповідно до заздалегідь сформульованих критеріїв. Тим самим теорія пояснює багато окремих питань, що виникають у процесі спостереження.

Друге визначення теорії орієнтоване на відділення теорій від інших видів наукових тверджень. В історії науки цей розподіл близький до так званого принципу демаркації, що розмежовує науку від ненауки, який був запропонований філософом К. Поппером. Згідно з **розмежувальним визначенням**, наукова теорія є загальним критерієм, що підтверджується реальністю. Воно досягається в результаті перевірки теорії гіпотезами і тестами.

Таким чином, ми бачимо, що далеко не кожне міркування про політику, навіть сформульоване в наукових термінах, може бути віднесено до розряду наукового інструментарію. Теорія будує гіпотетичну картину світу і доводить свої твердження через серію індуктивних (сходження від загального до окремого) або дедуктивних (сходження від частки до загального) побудов.

Основні розбіжності різних теорій у сфері вивчення політики стосуються природи світу політичного (онтологія) і характеристик знання про цей світ (епістемологія). До галузі **онтології** належать фундаментальні питання, наприклад: чи володіє політична реальність власною суттю або ж вона є суб'єктивною, тобто продуктом діяльності людей. Найбільш радикальні прибічники цього підходу трактують політику як абсолютно об'єктивну та незалежну від людських уявлень сферу соціального буття. На протилежному, онтологічному полюсі, містяться погляди ідеалістів, які стверджують, що внутрішня політика та міжнародні відносини є, переважно, ідеями або концепціями, які створюються й розділяються людьми.

Епістемологія розглядає питання, що стосуються способів отримання людиною своїх знань. Одна з крайніх точок зору на цю проблему полягає в прагненні досягти суто наукового пояснення політики шляхом створення універсальної соціальної теорії на базі припущень, що перевіряються емпіричним шляхом. Іншою крайністю є уявлення, що відкидають шлях пояснення і відстоюють принцип розуміння політичного світу. Представники цього підходу бачать своє завдання в тому, щоб зрозуміти та інтерпретувати головні питання, які є предметом вивчення. Вони вважають, що історичні, правові або моральні проблеми політичного світу не можна перевести в поняття науки без того, щоб не спотворити їхній зміст.

Сьогодні у рамках кожного напрямку існують як «конфронтаційні», так і «кооперативні» погляди. Проте більшість дослідників прагне уникнути крайніх позицій у методологічних дебатах, зокрема жорсткого вибору між об'єктивізмом і суб'єктивізмом, а також тверджень про виняткову допустимість тільки пояснення або тільки розуміння світу політичного.

Проблема методичного забезпечення досліджень – одна з найбільш важливих проблем будь-якої науки. Необхідність додаткової уваги до методичної проблематики є тим більш актуальною, що більшість сучасних досліджень орієнтована на потреби політичної практики. Прагнучи відповісти на головне питання як суспільство робить свій вибір, вони використовують різноманітні аналітичні підходи або навіть їх фрагменти,

що далеко не завжди забезпечує науковий статус отриманих результатів. Інакше кажучи, розробки такого роду дуже часто є за своєю суттю не більше ніж набором суб'єктивних міркувань.

3 Прикладні політологічні дослідження та їх науковий статус

Прикладне наукове знання про політику може розглядатися як сукупність теоретичних моделей, методологічних принципів і процедур дослідження, орієнтованих на досягнення реального політичного ефекту. При цьому не можна забувати, що прикладні дослідження значно частіше, ніж фундаментальні, ініціюються і проводяться на користь «конкретного замовника», що здатне накласти відбиток на їхні результати.

Водночас, працюючи над прикладними проектами, фахівці ставлять, по суті, ті самі питання, що й автори фундаментальних досліджень. Наприклад: Чому сусідні держави почали військові дії? Чому деякі громадяни активно беруть участь у політиці, а інші залишаються до неї абсолютно байдужими? Як групи інтересів впливають на внутрішню та зовнішню політику країни? Яким шляхом піде світовий розвиток? Відповідаючи на ці питання у рамках прикладних проєктів, вони також наслідують загальнонаукові правила отримання нового знання, яке повинне відповідати таким основним вимогам:

- може бути перевірено (верифіковано) через те, що воно ґрунтується на спостереженні та доказах;
- є вільним від ціннісного аспекту, оскільки не включає судження про те, що добре або погано, а лише констатує певну реальність;
- є таким, що передається, оскільки наука є видом соціальної діяльності, а дослідницькі методи створюються як ті, що пояснюють та дозволяють повторювати дослідження широким колом фахівців;
- орієнтовано на узагальнення, оскільки такий підхід допомагає охопити ширше коло явищ, ніж конкретне специфічне знання;
- експліцитно, оскільки воно пояснює причини поведінки, відносин або подій та дозволяє уточнювати причинно-наслідкові зв'язки різних явищ;
- тимчасово (темпорально), оскільки воно не унеможлиблює того факту, що майбутні спостереження можуть суперечити прийнятному на сьогодні уявленню.

Проведення прикладних досліджень у галузі політичних, у тому числі міжнародних, відносин будується як систематичний аналітичний процес, який починається з попереднього знайомства з інформацією, що стосується проблематики дослідження, і завершується формулюванням загальних аналітичних висновків. Особливе значення з точки зору успішного здійснення прикладного проєкту мають такі моменти цього процесу:

Формулювання теми. Для точного в змістовному та стилістичному розумінні визначення меж дослідження потребується мобілізація таких

якостей виконавця, як кваліфікація, інтуїція та вміння підтримувати робочі контакти із замовником (клієнтом).

Подання даних та аргументів. Формат підготовлених висновків, у якому органічно поєднуються зміст і форма аналітичних звітів, грає дуже важливу роль під час оцінювання замовником підсумків дослідження, а отже, і потенціал його практичної віддачі.

Дотримання професійної етики. Зазвичай, етичні міркування формуються у зв'язку з відповідями на такі питання, як:

- чи буде підсумкове положення містити приписи, прогноз або тільки пояснення ситуації;

- чи буде запропонований припис (прогноз) «працювати» на максимізацію інтересів тільки однієї корпоративної групи або на користь усього суспільства;

- чи зосередяться автори підсумкового положення тільки на певних перспективах або, навпаки, прагнутимуть охопити максимально широкий спектр варіантів розвитку подій;

- чи буде в підсумковому документі надано перевагу цінозберігаючим або цінозатратним рішенням;

- чи доцільно піддавати конкретних людей ризику у зв'язку з переглядом прийнятої політики, що знаходиться на стадії реалізації.

На жаль, історичний досвід і сучасна політична практика не пропонують авторам прикладних проєктів універсальних «підказок» у сфері професійної етики. Не зважаючи на задекларовану прихильність ідеалам гуманізму, політики, а саме вони є основними «замовниками» і «споживачами» прикладних проєктів, занадто часто керуються у своїй практичній діяльності посиленнями на розхожі афоризми типу «у політиці всі засоби гарні». Проте, необхідно зазначити, що Н. Макіавеллі, до якого зазвичай апелюють у подібних випадках, не був глашатаєм абсолютної «аморальності» політики. Навпаки, він закликав порівнювати усі політичні рішення з такою позитивною цінністю, як стабільність держави.

4 Методичне забезпечення прикладних політологічних досліджень

Зростання значущості прикладних політологічних досліджень як у сфері наукового знання про політику, так і у сфері політичної практики зумовило звернення широкого кола фахівців до особливого наукового інструментарію, орієнтованого на збір емпіричної інформації, кількісні методи її обробки і підготовку аналітичних висновків у формі прогнозних припущень. Цей підхід призвів у 50-70-ті роки ХХ ст. до масового впровадження у значну частину політологічних досліджень понять і прийомів, запозичених із різних громадських і точних дисциплін, а також дискусії, що триває донині, щодо проблем коректності вживаного міждисциплінарного наукового інструментарію, його ролі в отриманні адекватних результатів.

У змістовному плані дискусію з ключових проблем методологічного забезпечення політологічних досліджень зазвичай асоціюють із дебатами між традиціоналістами, біхевіористами і постбіхевіористами. У центрі дебатів, що тривають, є, наприклад, такі питання:

- У чому сутність наукового дослідження політичних відносин?
- Чи існують відмінності політичної науки від етичної або релігійної думки?
- Якими є можливості вивчення комплексу політичних феноменів за допомогою окремих специфічних засобів?
- Що таке методи наукового вивчення політики?
- Чи повинна наука бути вільною від цінностей?
- Наскільки є релевантними знання, що отримані на основі політичної науки?
- Які джерела знань про політику існують, окрім наукових даних?

Характерно, що обговорення цієї проблематики досі не призвело до помітного зближення поглядів представників кожного з напрямів наукової думки.

У зв'язку з цим слід зазначити, що до структури будь-якого прикладного дослідження завжди «вбудовано» два розділи – методологічний та методичний. Перший є головним, на підставі якого формулюються основні гіпотези й мета проекту, а другий у відомому сенсі є допоміжним. У рамках останнього застосовуються та вдосконалюються методики (техніка) аналізування інформації на основі тих положень, які висуваються першим розділом.

Проте питання про науковий статус прикладного аналітичного інструментарію політичних відносин є поки що досить суперечливим. По суті, відмінності між теорією та методикою в політологічних дисциплінах можна провести на абстрактному рівні та важко виділити на практиці. Захоплення емпіричними дослідженнями в другій половині ХХ ст. призвело до переоцінювання їх значення й спроб оголосити супернаукою. З іншого боку, для багатьох авторів методики сприймаються як «неповноцінні теорії» або ж стають начебто врівень із такими поняттями, як «методи» і «підходи».

Водночас деякі дослідники вказують на доцільність розмежування в прикладній політології понять «методів» і «методик». З їхньої точки зору, якщо метод характеризує спосіб, підхід до вивчення дійсності, що відбиває загальну логіку уявлень про політичні процеси, то методика є сумою прийомів, переважно технічних, уживаних для накопичення та систематизації емпіричного матеріалу. Проблема методичного забезпечення прикладного політологічного аналізу, питання його типології перебувають на периферії дослідницького інтересу.

Зазначимо, що надалі під терміном «методика» ми матимемо на увазі, передусім, суму процедур обробки емпіричного матеріалу. При цьому аналітики, зазвичай, використовують різні методики під час проведення дослідження, у рамках одного й того самого підходу, тобто того способу,

яким дослідник розмежовує мету і засіб дослідження. Незважаючи на широкий науковий інтерес до проблеми розробки й застосування прикладних методик у сфері аналізування політичних ситуацій та процесів, поки не склалося загального уявлення про їхню типологію.

Як один із перших варіантів класифікації прикладних методик можна вказати, наприклад, такий поділ: дослідницькі техніки загального плану; специфічні техніки – прикладний факторний аналіз.

Дещо в іншому ключі вирішується подібна проблема, коли методики аналізування політичних відносин вплетені в систему єдиного поняття «політичний аналіз» (аналізування внутрішньої та зовнішньої політики), який поділяється на класичні методи вивчення управління (алегоричний, аналітичний, порівняльний, історичний, емпірико-прагматичний, логіко-прогностичний методи та ін.) та сучасні методичні підходи до аналізування управління (біхевіоризм, комунікаційний, вивчення процесу ухвалення рішень, імітаційні ігри, структурно-функціоналістський підхід та деякі ін.). Що стосується проблематики міжнародних відносин, то деякі дослідники зазначають, з одного боку, такі поняття, як «методичні підходи до вивчення системи міжнародних відносин», а з іншого – приватні методики в дослідженнях міжнародних відносин: **статистичні методи** (статистичні моделі, кореляційний і факторний аналіз); **аналітичне моделювання**.

У дослідженнях міжнародних відносин не існує специфічного методу аналізування і можна говорити лише про загальнонаукові методи або методологічні засоби (системний підхід, математичне моделювання), а також про соціологічні методи (контент-аналіз і деякі ін.). У низці робіт вказується на те, що прикладні аналітичні засоби мають міждисциплінарний характер, також перелічуються деякі з них. Крім того, існує класифікація, що базується на математичному забезпеченні дослідницьких процедур (якісні та кількісні методики).

Виходячи з викладеного вище, можна зробити висновки, що питання про класифікацію сучасних аналітичних засобів, які використовуються у прикладних політичних дослідженнях, багато в чому залишається відкритим. Як один з варіантів його вирішення ми пропонуємо такий поділ: базові аналітичні методики (контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування) і комплексне аналітичне моделювання (емпіричне, нормативне, динамічне) політичних, у тому числі й міжнародних, ситуацій та процесів. Застосування кількісних методів та комп'ютерної техніки подається відносно самостійною проблемою, яка повинна знаходити адекватне рішення залежно від цілей кожного конкретного проекту.

Сучасні наукові дослідження політики в її національному та міжнародному вимірі є важливим чинником розвитку реальних політичних ситуацій і процесів. Існують різні наукові теорії та підходи, які прагнуть пояснити або проникнути в сутність політичних явищ на основі аналізування емпіричного матеріалу або встановлення нормативних орієнтирів для характеристики політичної дійсності. При всій значущості

теоретичних дебатів, їх гострота відносно нівелюється на рівні прикладних політологічних досліджень, які спираються на надзвичайно різноманітний інструментарій наукового пошуку.

Проте прикладні дослідження політики не повинні втрачати статус наукових розробок, їх необхідно виконувати з дотриманням загальноновизнаних правил наукового пошуку.

Методичне забезпечення сучасних прикладних політологічних досліджень є досить різноманітним спектром методів, методик і технік, застосування яких залежить від вибору автора та його розуміння цілей та завдань конкретного проєкту. Водночас доцільно звернути особливу увагу на такі методики аналізування інформації, як: контент-аналіз, івент-аналіз і когнітивне картування. Необхідно також окремо вивчити питання про застосування у рамках прикладного проєкту кількісних показників і відповідних аналітичних засобів.

Ключові поняття

Концепція – (лат. – розуміння, система) певний спосіб трактування явищ, керівна ідея для їх висвітлення; провідний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

Метод – (гр. – шлях дослідження, вчення) спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного пізнання дійсності. Метод складався в науці як результат осмислення деяких комплексних сукупностей конкретного досвіду і пов'язаний із операціоналізацією теоретичного знання. У широкому сенсі під терміном **метод** розуміється свідомий спосіб досягнення результату, вирішення поставлених завдань. Метод припускає послідовність дій на основі усвідомленого, чітко сформульованого і контрольованого плану в процесі пізнавальної діяльності.

Методика – напрямлено-створюваний на базі логіки та наукових методологічних положень комплекс засобів, призначений для вирішення певного класу завдань, як правило, що часто повторюються. У науковому пізнанні методика грає особливо важливу роль в емпіричних дослідженнях. До завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і правилах, яких повинен дотримуватися дослідник.

Методологія – особливий тип раціональної свідомості та образ дій, спрямований на розробку і вдосконалення методів пізнання для вивчення політичної діяльності на основі того або іншого теоретичного підходу. Важливо розуміти, що вчені використовують вибрані методи у поєднанні з певним теоретичним підходом.

Наука – спосіб отримання знань, що відрізняється від віри або думки, використовує емпіричні спостереження, міркування та логіку, щоб висувати і перевіряти гіпотези. Наука прагне викласти емпіричні дані так, щоб

дозволити нам зрозуміти, що сталося в минулому і передбачити, що відбудеться в майбутньому.

Парадигма – (гр. – приклад, зразок) наукова теорія, втілена в суворій системі понять, що відбивають істотні риси певного аспекту дійсності, але може виступати і як первинна концептуальна схема, модель постановки й вирішення проблем. Уведення цього поняття в широкий обіг пов'язане з ім'ям американського філософа Т. Куна (1922–1996), що висунув концепцію наукових революцій як зміни парадигм – способів постановки проблем і методів дослідження, що домінують у науці в певний історичний період.

Політична ситуація – стан політичної системи і комплекс взаємодій її суб'єктів у певний проміжок часу.

Політичні відносини – вид соціальних відносин, що реалізуються як взаємодії політичних суб'єктів та об'єктів з приводу отримання, розподілу і здійснення влади.

Теорія – (гр. – спостереження, дослідження) система основних ідей у тій або іншій галузі знання, що надає цілісного уявлення про закономірності та істотні зв'язки різних елементів дійсності.

Питання і завдання для обговорення

Уявіть в узагальненому вигляді суть наукових дебатів між прибічниками нормативного та емпіричного підходів. Аргументам якої із сторін ви віддасте перевагу?

ТЕМА 2

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКЛАДНИХ ПРОЄКТІВ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ

План:

- 1 Інформація як особливий ресурс наукової діяльності
- 2 Інформаційне забезпечення прикладних політологічних досліджень
- 3 Склад і типи інформаційних даних у структурі прикладних проєктів
- 4 Роль інформаційних технологій щодо забезпечення прикладних проєктів

1 Інформація як особливий ресурс наукової діяльності

Інформація в широкому значенні слова – це віддзеркалення реального світу, яке дуже різноманітне у своїх проявах. Спочатку терміном «інформація» позначалися відомості, що передаються усним, письмовим або іншим способом. Іноді під ним мався на увазі також і сам процес передачі або отримання цих відомостей. Тому синонімом терміна *інформація* досить часто служить термін «документація», яким позначається комплекс процесів обробки документів, передусім відомчого характеру. З поняттям *інформація* тісно пов'язане інше, похідне від нього, – інформаційна діяльність, яка полягає в зборі, переробці, зберіганні й пошуку закріпленої в повідомленнях і документах інформації, а також в її наданні фахівцям із метою підвищення ефективності досліджень та розробок. Ця діяльність, зазвичай, виконується комплексними інформаційними системами, заснованими на принципі одноразової обробки кожного повідомлення профільними фахівцями, введення результатів такої обробки до комплексу, що складається з комп'ютера та друкарського пристрою, і багатократного використання цих результатів для вирішення різних завдань інформаційного обслуговування.

Інформація завжди відігравала дуже важливу роль у житті людей. Але особливого значення вона набувала під час ухвалення найважливіших управлінських і політичних рішень. Володіння інформацією розглядається як найважливіша передумова вибору оптимальної моделі дій в умовах складних соціальних процесів, у тому числі й процесів на світовій арені.

Бурхливий розвиток науки та техніки, що почався в середині ХХ ст., багаторазово посилив роль інформації як особливого громадського ресурсу. Значне збільшення різних відомостей та їх автоматизована обробка дістали назву «інформаційного вибуху» і викликали потребу в зміні розуміння суті інформації. По-перше, воно було розширене до обміну відомостями не лише між людьми, але також між людиною та автоматичною системою, автоматичною системою та іншою автоматичною системою, і навіть обмін сигналами в природному середовищі. По-друге, було запропоновано кількісний вимір інформації, що привело до створення теорії інформації.

Фундаментальним положенням цієї теорії є твердження про те, що у визначених умовах можна нехтувати якісними особливостями інформації і виразити її кількість математичним числом, яким визначаються можливості передачі інформації каналами зв'язку, а також її зберігання в автоматичних пристроях.

Таким чином, постійно робляться спроби використання поняття інформації, що не має поки єдиного загальновизнаного визначення, для пояснення та опису різноманітних явищ і процесів. Інформаційний підхід завоював широку популярність у лінгвістиці, біології, психології, соціології та деяких інших галузях. Водночас у сфері політологічних досліджень досвід його застосування не може бути оцінений абсолютно однозначно саме через його специфіку, про що вже говорилося вище.

Багатоманітне використання поняття «інформація» спонукало деяких учених надати йому загальнонаукового значення. Основоположниками такого загального підходу до поняття інформації були англійський нейрофізіолог У. Ешбі та французький фізик Л. Бриллюен. Вони досліджували питання спільності поняття ентропії в теорії інформації і термодинаміці, трактуючи інформацію як негативну ентропію. Л. Бриллюен і його послідовники стали вивчати інформаційні процеси під кутом зору другого початку термодинаміки, розглядаючи передачу інформації деякій системі як удосконалення цієї системи, що веде до зменшення її ентропії. У деяких філософських роботах другої половини ХХ ст. було висунуто тезу про те, що інформація є однією з основних універсальних властивостей матерії. Проте більшість учених поки відмовляється надати конкретного визначення поняття «інформація» і схиляється до того, щоб розглядати його як невизначуване, подібне до поняття великої кількості в математиці.

Значущість інформаційного підходу для політологічних досліджень полягає, передусім, у тому, що він акцентує зв'язок інформації, на яку спираються фундаментальні та прикладні проєкти, із загальнонауковим поняттям віддзеркалення і, отже, припускає дотримання універсальних правил збирання та оброблення необхідних для ведення аналітичної роботи відомостей (даних).

Обговоренню проблем «інформаційного вибуху» присвячено велику кількість спеціальних досліджень. Зокрема встановлено, що у світі щорічно публікуються результати приблизно двох мільйонів наукових робіт, щохвилини з'являється близько двох тисяч сторінок друкарської інформації, яка надається на шістдесяті мовах у більше ніж ста тисячах періодичних видань. У зв'язку з цим фахівець, який прагне мати інформацію про всі нові досягнення у своїй сфері, вимушений витрачати до третини робочого часу на добір, аналізування і вивчення інформації. Інакше існує небезпека непродуктивних витрат у розмірі понад сорок відсотків від виділених на розробки й дослідження коштів.

Вивчаючи проблему «інформаційного вибуху», багато учених дійшли висновку, що кількість інформації, що публікується, зростає експоненціально, а сама інформація стала розглядатися як один із головних

видів ресурсів, що визначають статус усіх типів політичних суб'єктів. Його роль є високою не лише на міжнародній арені, але й під час розстановки внутрішньополітичних сил членів світової спільноти. Володіння інформацією піднімає статус конкретної відомчої або корпоративної структури під час ухвалення рішень. Щоб підкреслити комплексний характер інформаційного потенціалу, останніми роками замість термінів «інформація» та «інформаційні ресурси» фахівці дедалі частіше використовують термін «ресурси знань». При цьому ресурс знань, на відміну від інших ресурсів, стає необмеженим: знання виступає і як результат виробництва, і як ресурс для його нового циклу.

Інформація є ресурсом, що відіграє домінуючу роль у визначенні шляхів світового розвитку. При цьому спостерігається постійне удосконалення систем її подання та способів доставки споживачам. Неухильно росте кількість різноманітних баз даних, удосконалюються носії інформації, розвиваються мережі передачі даних. Інтернет і його інформаційні можливості стали невід'ємною частиною виробництва та впорядкування знань у всіх сферах наукової і практичної діяльності. Утім, кажучи про новітні технічні види інформаційного забезпечення, слід зазначити, що вони не стільки конкурують, скільки доповнюють традиційні форми та методи фіксації інформації у вигляді друкарських видань.

Спектр базових уявлень про інформацію був би неповним без згадки спроб корпоративних маніпуляцій цим ресурсом. Окрім терміну «інформаційні війни», що увійшов до політичного лексикону, з цими маніпуляціями асоціюються масовані пропагандистські кампанії, так звані «замовлені» публікації і тому подібні акції. При тому, що не можна повністю заперечувати їх результативність, слід особливо підкреслити, що об'єктивне оцінювання пропонованих суспільству відомостей, послідовно проведене в рамках наукової експертизи, дозволяє нейтралізувати наслідки дезінформації під час ухвалення рішень.

2 Інформаційне забезпечення прикладних політологічних досліджень

При всьому розмаїтті уявлень про інформацію в практиці прикладних політологічних досліджень цим терміном, зазвичай, визначається набір відомостей про характеристики суб'єктів, ситуацій або процесів. Теоретична та емпірична інформація про політику, а також індивідуальні та колективні уявлення про неї незмінно виступають основним первинним матеріалом аналітичного проекту і водночас є його кінцевим продуктом. Вони забезпечують введення необхідних для вирішення дослідницьких завдань даних, а після закінчення аналітичних процедур опосередковують результати дослідження, у тому числі їх практичне застосування. Проте, зміст інформаційного забезпечення прикладних політологічних досліджень не слід розглядати занадто спрощено. Рух інформаційного потоку зовсім

не є «замкнутим контуром», на нього постійно чинять вплив як характеристики складових його даних, так і особисті якості виконавця проєкту.

Розглянемо, як інформація та знання про політику влітаються в структуру прикладного проєкту. Нагадаємо, що існує багато джерел інформації про політику: сім'я, друзі, масові заходи, ЗМІ, виступи лідерів або наукові публікації. Ці ресурси можуть забезпечити широку інформацію про політику, але інформація, отримана так би мовити «стихійним» шляхом, може бути неясною, суперечливою або помилковою. Тому проведення прикладних політологічних досліджень у сфері внутрішньої та міжнародної політики припускає чіткий підхід до інформаційно-аналітичної роботи.

Першим кроком у цьому плані є визначення предмету й мети прикладного наукового спостереження, що дозволяє почати збір первинної інформації. Доцільно приділити увагу якомога ширшому колу публікацій, у тому числі академічним виданням, історичній літературі, статистичним та іншими довідникам, провести бесіди з фахівцями та оцінити наявні документи. Об'єктивно перша фаза підготовки інформаційного забезпечення проєкту не може займати багато часу і завершується вибором джерел, на які спиратиметься аналітична розробка. Вони визначаються, виходячи з критеріїв відповідності завданням дослідження, а також наявних для вивчення та обробки змісту ресурсів. Під час відбору публікацій необхідно розрізняти також матеріали загального характеру та спеціалізовані такі джерела, як статистичні збірки або довідкова література.

Після визначення джерел починається створення основного інформаційного масиву, тобто процес збору та накопичення конкретної інформації. При цьому доцільно спочатку передбачити якісну класифікацію основних елементів інформаційного масиву. Зокрема інформація, що входить до його складу, може бути первинною або вторинною. У першому випадку інформація є слабо впорядкованим набором фактів, у другому – це результат певного логічного осмислення з боку безпосередніх учасників подій або зовнішніх спостерігачів. У кожного з цих видів інформації є свої переваги та недоліки з точки зору перспектив прикладного використання. Збір первинної інформації завжди дуже трудомісткий, але надає змоги додати до розробки цікавий та оригінальний матеріал. Добір вторинної інформації займає відносно менше часу, оскільки вона вже піддалася певній систематизації, але, спираючись тільки на неї, дослідник ризикує опинитися в полоні уявлень, що раніше склалися.

Існує й інший підхід до класифікації інформації, яка використовується під час вивчення політики. У руслі цього підходу її розрізняють за змістовною ознакою відомостей про світ політичний: опис політичних фактів, пояснення того, як і чому в політиці відбуваються певні події, ціннісні судження (чи приписи) про те, що повинно статися у сфері політики. Надання переваги тому або іншому варіантові класифікації складових елементів інформаційного масиву зазвичай визначається дослідником.

З методичної точки зору створення інформаційного масиву припускає забезпечення достовірності, надійності та новизни відібраних даних. Застосування трьох зазначених критеріїв є необхідною умовою адекватності кінцевих висновків, які можна отримати на основі подальшого аналізування. Ступінь новизни відібраних даних зазвичай визначається ситуативно. Що стосується надійності і достовірності, то вони забезпечуються завдяки, по-перше, дотриманню певних правил у ході розробки критеріїв пошуку, по-друге, шляхом фіксації даних. У сучасних умовах інформаційні масиви можуть створюватися як у результаті поетапної підготовки інформації у рамках конкретного проєкту, так і шляхом звернення до вже наявних і доступних банків даних.

Банк даних відрізняється від звичайного інформаційного масиву не лише тим, що він реалізується в електронному вигляді, але й функціональними особливостями. Створюючи спеціалізовані банки даних, зазвичай, передбачають виконання ними двох цільових функцій: інформаційно-пошукової та інформаційно-логічної.

Інформаційно-пошукова функція реалізується під час розгляду питань, пов'язаних зі смисловим змістом даних, незалежно від способів їх подання в пам'яті системи. На етапі проєктування цієї функції позначається частина реального світу, що визначає інформаційні потреби системи, тобто її предметну сферу. У зв'язку з цим з'ясовуються питання: про які події та явища реального світу потрібно акумулювати та обробити інформацію в системі; які основні характеристики явищ і взаємозв'язків буде враховано; яким чином будуть уточнені характеристики понять, що вводяться до інформаційної системи.

Інформаційно-логічна функція забезпечує подання даних у пам'яті інформаційної системи. Під час проєктування цієї функції розробляються форми подання даних у системі, а також наводяться моделі та методи подання й перетворення даних, формуються правила їх смислової інтерпретації. Цінність банку даних у накопиченні всебічної унікальної інформації, що дозволяє простежити політичну хронологію, визначати причинно-наслідкові зв'язки, тенденції, встановити типи носіїв інформації (книги, журнали, статистичні звіти, аналітичні дослідження). Сучасні банки даних дозволяють вести активну інформаційно-аналітичну роботу в режимі постійного діалогу «людина – машина».

Створення інформаційного масиву в традиційному документальному або електронному вигляді завершує процес отримання первинних для аналітичної роботи даних. У принципі надалі цей масив може розширюватися і навіть перетворюватися, проте зміни, що вносяться, не повинні кардинально впливати на кількісні та якісні характеристики усієї сукупності вміщених матеріалів. Інакше інформаційний масив може втратити свої системні якості і перестати відповідати методичним вимогам функціональної відповідності.

На другому етапі інформаційної роботи проводиться аналітичне вивчення змісту інформації, що передбачає, по-перше, систематизацію

первинної інформації та її сортування з точки зору необхідної і надлишкової, а по-друге, можливе перетворення її форми шляхом трансформації описового матеріалу в графічні схеми або набір числових показників. Друга умова формально не є обов'язковою, але фактично вона стає необхідною через великі об'єми даних, які забезпечують серйозні проєкти. Аналітичне вивчення інформації, що спирається на перетворення її форми й побудову графіків, таблиць і тому подібне, іноді визначають як процес операціоналізації даних. Під час його проведення дослідники спираються на активне застосування обчислювальної техніки, кількісних оцінок і використання міждисциплінарних методик обробки змісту інформаційних матеріалів. У зв'язку з цим активно використовуються різні прийоми стискування або розгортання первинних даних, коли залучають апарат математичної статистики та моделювання.

Третій етап інформаційно-аналітичної роботи полягає в інтерпретації та оцінюванні даних, отриманих на стадіях збору та вивчення. На цьому етапі наявна у розпорядженні дослідника інформація порівнюється, верифікується та оцінюється відповідно до завдань проєкту. Результатом третього етапу інформаційно-аналітичної роботи виступають відомості, які повинні відрізнятися новизною та корисністю. Вони стають основою для підготовки підсумкових документів аналітичних проєктів, але, як правило, тільки частково безпосередньо включаються до їхньої структури. Значно більшу роль у рамках підсумкових документів грають логічні узагальнення та висновки, зроблені стосовно отриманої в результаті дослідницької роботи інформації, що ще раз підкреслює персональну відповідальність фахівців-аналітиків.

Необхідно зазначити, що різні типи дослідження припускають свою типологію критеріїв оцінювання істинності, новизни та корисності інформації, а також методів її аналітичної обробки з метою отримання нових даних. Значний вплив на ці аспекти накладають відомчі запити і вимоги, хоча загальні підходи залишаються, в цілому, універсальними. Їхня головна суть полягає у виявленні та оцінюванні вірогідності появи нових достовірних та значущих фактів (судження про тенденції).

3 Склад і типи інформаційних даних у структурі прикладних проєктів

Інформаційні дані є ключовим елементом реалізації прикладних проєктів. Хоча критерії пошуку та обліку даних тісно пов'язані з характером дослідження, існує низка стандартних умов для визначення їх якості. Дані мають бути різноманітними, змістовними та конкретними. Це означає, що вони не можуть стосуватися тільки одного аспекту спостереження, виключають відомості, що не належать до суті питання, і чітко фіксують предметні характеристики. Важливу роль має ступінь їх актуальності та атрибуції офіційному джерелу, а також той факт, чи

вводяться ці дані в науковий інформаційний обіг уперше або вони вже фігурували в інших проєктах.

У контексті визначення складу та типології інформаційних даних особливу роль відіграють відмінності первинної та вторинної інформації, які припускають різні способи отримання даних. Зокрема дані, отримані у вигляді інтерв'ю, документальних записів про події, контент-аналіз преси, належать до категорії первинних, які збирає автор дослідження. Вторинні дані, як і вторинна інформація, отримуються, переважно, з робіт інших авторів або опитувань експертів. Але часто автор дослідження самостійно проводить обробку первинних даних, щоб надалі оперувати узагальненими та впорядкованими характеристиками.

Первинні та вторинні дані, що безпосередньо зібрані для цілей конкретного проєкту та відрізняються високим ступенем предметності, – ідеальна умова аналітичної роботи. Проте, велика частина доступних політологам відомостей має лише непряме відношення до дослідження, що проводиться ними. У зв'язку з цим, будь-які фактологічні відомості під час використання у рамках прикладного проєкту потребують додаткової обробки. Такі відомості можуть виступати в найрізноманітнішій формі, але, зазвичай, значна їх частина об'єднана у великі спеціальні групи, які прийнято називати зведеними даними. Існує декілька основних типів зведених даних із різною мірою валідності для аналітичних звітів: це переписи; статистика; матеріали тематичних публікацій; подієва інформація; експертні оцінки. Їх угруповання щодо рівня достовірності інформації є умовним, так само як і можливість віднесення результатів перепису до категорії первинних даних. Йдеться швидше про статус офіційних і неофіційних матеріалів. Проте, дослідник завжди несе відповідальність за якість інформації, з якою він працює, і саме він робить вибір на користь зведених даних із того чи іншого джерела.

Аналітичні можливості зведених даних можуть збільшитися за допомогою поєднання, перетворення або стандартизації відомостей, що містяться в них. Така обробка є неминучою у ході проведення будь-яких видів аналітичних порівнянь. Стандартизація, зазвичай, полягає в приведенні одиниці виміру до вираження типу «певна кількість одиниць однієї змінної з розрахунку на одиницю деякій іншій змінній» (наприклад, кількість звернень жителів регіону до органів адміністративного управління протягом поточного року). Іноді стандартизація зведених даних припускає обчислення деякого коефіцієнта, або рівня значущості, наприклад, рівня природного приросту населення. Технічна сторона операцій з перетворення та стандартизації даних, зазвичай, пов'язана із застосуванням простих арифметичних розрахунків і статистичних процедур. Що стосується поєднання різних типів даних, то тут може йтися вже про елементи прикладного моделювання. У будь-якому випадку робота зі зведеними даними передбачає високу виконавську дисципліну та творче ставлення до справи.

Джерелом інформації, яке передбачає аналізування даних є не лише спеціальні дослідницькі матеріали, але й усі види активної діяльності людей у громадській сфері. Саме тому особисті спостереження або оцінювання, які має у своєму розпорядженні дослідник, можуть органічно вписатися в інформаційне забезпечення прикладного проєкту. Формування масиву даних прикладного проєкту з кожним роком вимагає виконання все більш складних завдань щодо відбору та обробки інформації, які можна вирішувати лише за умови одночасного використання досягнень інформаційних технологій та методик їх застосування в конкретних предметних галузях.

4 Роль інформаційних технологій щодо забезпечення прикладних проєктів

Технологію можна визначити як об'єднану в загальну систему і таку, що забезпечує велику ефективність тієї або іншої діяльності та сукупність різномірних компонентів: знань, методів, операцій і правил, а також енергетичних, сировинних, технічних, кадрових та інших ресурсів. ***Технологія*** – це керована людиною сукупність активів, спрямованих на зміну різних видів речовини, енергії та інформації.

У науковій літературі останніх років у зв'язку з прикладними дослідженнями у сфері внутрішньої політики та міжнародних відносин дедалі ширше впроваджується поняття «Інформаційні технології» (ІТ), яке асоціюють із різними варіантами застосування обчислювальної техніки.

Сьогодні інформаційні технології виконують найважливішу роль у всіх сферах життя людини, у тому числі у сфері політики. Використання комп'ютерних систем, призначених для збору інформації про політичні процеси, планування політичних акцій та оцінювання виконання політичних рішень виступає одним із важливих способів підвищення ефективності політичної діяльності. Разом із цим включення комп'ютерних систем до інформаційно-аналітичної роботи дозволяє говорити про формування особливого виду методичного забезпечення прикладних проєктів, який, проте, не може розглядатися у відриві від змістовних характеристик самого предмета дослідження. Інакше кажучи, використання інформаційних технологій як дослідницького інструменту є одним із засобів отримання наукового знання про політику.

З точки зору функціональних завдань різних електронних засобів, фахівці зазначають інформаційно-аналітичні та інформаційно-прогнозні технології.

Інформаційно-аналітичні технології (ІАТ) – це сукупність методів збору та обробки інформації щодо процесів, які є предметом дослідження (соціальних, політичних, економічних і тому подібних), специфічні прийоми їх діагностики, аналізу та синтезу, а також оцінювання наслідків прийняття різних варіантів політичних рішень.

Інформаційно-прогнознi технології (ІПТ) є приватним різновидом ІАТ. Методологічні підходи ІАТ та ІПТ у цілому аналогічні, але якщо ІАТ, головним чином, орієнтовані на ретроспективу, тобто аналізування подій, що вже відбулися, то ІПТ дозволяють екстраполювати в майбутнє дані, отримані в результаті застосування ІАТ.

Серед незаперечних переваг застосування обох варіантів технічної підтримки досліджень внутрішньополітичних і міжнародних проблем, передусім, слід зазначити їх значні можливості під час збору та обробки інформації. Не менш важливим є те, що технологія припускає певне впорядкування діяльності дослідника і стимулює предметність процесів осмислення різного виду інформаційних матеріалів. Крім того, дані, підготовлені для діалогу в режимі «людина – машина», легше верифікуються та порівнюються з аналогічними даними, мають низку демонстраційних переваг перед слабоструктурованими інформаційними масивами. Отже, інформаційні технології виступають, передусім, як спосіб вирішення практичних завдань, при якому різко зростає операційний потенціал обробки даних. Це не лише дозволяє кількісно збільшити інформацію, що подається, але й розширити її міждисциплінарні компоненти. Наприклад, для вирішення прикладних завдань у рамках інформаційної роботи з використанням ІТ застосовуються знання з галузі кібернетики, математичної теорії інформації, математичної логіки, семіотики, лінгвістики, психології. Тому міждисциплінарний тип методичного забезпечення відкриває перед аналітиками принципово нові можливості формування уявлень про найрізноманітніші предметні галузі політологічних досліджень.

Опора прикладних досліджень на ІТ особливо актуальна у світлі використання спеціалізованих програм пошуку в архівах і базах відомостей, корисних у конкретній ситуації. Можна інкорпорувати в діючі електронні системи підтримку ухвалення рішень і використовувати її для прогнозу майбутніх ситуацій.

Водночас, хоча техніка захищає користувача від складних процедур застосування статистичних методів, вона все ж вимагає розуміння основних принципів його роботи та алгоритмів, на які він спирається. Програма не дає відповіді на ті питання, які не було задано під час звернення до системи пошуку, і не замінює аналітиків або менеджерів.

Застосування інформаційних технологій є надзвичайно перспективним напрямом вивчення політики і формулювання відповідних рішень. Але в методичному плані поки що занадто мало уваги приділяється поясненню змістовних основ обробки інформації, принципів цієї обробки, а також меж можливої опори на результати, які було отримано за допомогою обчислювальної техніки. Тому, захоплюючись новими прикладними програмами, фахівці не повинні плекати ілюзії, що комп'ютерна система здатна самотійно вирішувати складні завдання, а результати, які було отримано на основі комп'ютерних розрахунків, є абсолютно адекватними та не потребують верифікації.

Особливу роль у спектрі технологічних засобів інформаційного забезпечення прикладних політологічних досліджень відіграє Інтернет.

Попри вражаючі успіхи поширення Інтернету, вважається, що традиційна «павутина» вже не відповідає запитам сьогодення. Інтернет став занадто перенавантаженим, повільним та малопотужним.

Питання застосування інформаційних технологій у політичних дослідженнях продовжують широко обговорюватися, причому в дискусіях постійно відчувається, так звана, методологічна дихотомія, яка нерідко спостерігається у сфері гуманітарного знання. Йдеться про протиставлення традиційного історико-описового, або інтуїтивно-логічного, підходу операціонально-прикладному, або аналітико-прогностичному, пов'язаному із застосуванням методів точних наук, формалізацією, обчисленням даних (квантифікацією), високою верифікацією висновків і тому подібне. Але необхідно підкреслити, що в практичному плані операціоналізація і «комп'ютеризація» гуманітарного знання, у тому числі знання про політику та міжнародні відносини, які активно розвивалися у світовій науці з середини ХХ ст., зовсім не призвели до витіснення колишніх «класичних» підходів, методів і концепцій. Ситуація, яка склалася сьогодні у зв'язку з цим, цілком може бути визначена висловом «класичний підхід повертається». Зрозуміло, він повертається в дещо модернізованому вигляді, пом'якшивши негативне сприйняття кількісних методів і поступово включаючи до розробки елементи «модернізму», принаймні, на рівні аналізування конкретних прикладів.

Тому в разі встановлення адекватних статусних меж для дослідницьких результатів, отриманих на основі застосування інформаційних технологій, з одного боку, і підтвердження провідної ролі фахівця-політолога на етапі формулювання підсумкових звітів – з іншого, союз людини та комп'ютера виявляється вкрай ефективним. Прикладом у цьому розумінні може бути досвід проведення комп'ютеризованих імітаційних ігор, які мають широкі дослідницькі перспективи.

Поняття «інформація» стало невід'ємною частиною лексикону членів сучасного суспільства та найважливішим статусним ресурсом політичних акторів різного рівня. У сфері гуманітарних, у тому числі політичних досліджень, інформація тлумачиться неоднозначно. По-перше, це сукупність повідомлень про актуальні події внутрішнього та міжнародного життя, які поширюються засобами масової комунікації, по-друге, це продукт наукової діяльності, результат виробництва нового знання шляхом вивчення певної сукупності первинних даних. Інформаційна робота у рамках виконання прикладних проєктів із внутрішньополітичної та міжнародної проблематики обумовлена низкою правил, які, з одного боку, досить очевидні, але, з іншого – дуже рідко є деяким впорядкованим комплексом. Водночас методологічна культура та коректність наукової роботи припускають наявність саме такого типу знання дослідника про дії, що виконуються ним. Методична рефлексія відносно різних видів інформаційних даних, їх джерел і способів використання в прикладному

політичному проєктуванні особливо актуальна у світлі зростаючої ролі нових інформаційних технологій. Вони не лише збільшують можливості збирання та оброблення інформації, але й можуть стати джерелом серйозних дослідницьких помилок.

Ключові поняття

Банк даних – інформаційна сукупність, номенклатура ключів отримання даних, засобів зберігання, переробки, розподіл інформації, інформаційні масиви. Банк даних структурується за змістом інформації.

Вторинна інформація – результат певного логічного осмислення фактів з боку безпосередніх учасників подій або зовнішніх спостерігачів.

Дані – структурована інформація, фіксована в певній формі, придатній для наступної обробки, зберігання та передачі. Розрізняють первинні дані, отримані автором дослідження у вигляді інтерв'ю, документальних записів про події, результатів контент-аналізу преси і тому подібне, а також вторинні дані, які одержують шляхом вивчення наукових публікацій або опитувань експертів.

Інформаційно-логічна система (ІЛС) – сукупність інформаційної мови, правил перекладу з природної мови на інформаційну і зворотного перекладу, правил логічного висновку, призначена для алгоритмічного отримання нової інформації з деякої первинної.

Інформаційно-пошукова система (ІПС) – сукупність інформаційно-пошукової мови, правил перекладу з природної мови на інформаційно-пошукову і зворотного перекладу, а також критерію відповідності, призначеного для здійснення інформаційного пошуку. Розрізняють два основні види ІПС – документальні та фактографічні. ІПС не забезпечує отримання нової інформації, а тільки допомагає швидко знаходити факти або відомості, які були спочатку введені.

Інформаційний масив – заздалегідь структурована сукупність інформації (даних), яка узагальнена і зафіксована з метою конкретного дослідження; зазвичай поступається за об'ємом банку даних і може відрізнятися від нього з точки зору вживаних носіїв інформації та способів її подання.

Інформаційний процес – процес, що використовує сукупність засобів і методів збору, обробки і передачі даних. Передуючи ухваленню рішень, інформаційний процес призводить до змін у розвитку подій і виникнення нових подій. У сфері політологічних досліджень у його рамки часто включають і аналітичний етап обробки відомостей про акторів, ситуації або тенденції.

Інформація – (лат. – роз'яснення, виклад) відомості, що передаються усним, письмовим або яким-небудь іншим способом. У сфері політологічних досліджень інформація розуміється двояко. По-перше, це сукупність повідомлень про актуальні події внутрішнього та міжнародного

життя, поширювані засобами масової комунікації, по-друге, це продукт наукової діяльності, результат виробництва нового знання шляхом вивчення певної сукупності первинних даних.

Первинна інформація – слабо впорядкований набір фактів, що характеризують певне явище; відомості, що надходять від безпосередніх учасників подій або вперше стали доступними завдяки цілеспрямованому пошуку.

Питання і завдання для обговорення

1. Чи згодні ви з тим, що сучасне суспільство часто визначають як інформаційне? З чим пов'язана ця точка зору?
2. Що таке інформація, і як необхідно організувати інформаційну роботу на користь проведення прикладного дослідження з політичної проблематики?
3. Яким видам даних доцільно віддавати перевагу під час проведення прикладних досліджень політичних ситуацій і процесів?
4. Які основні етапи обробки інформації в межах прикладних досліджень політичних ситуацій і процесів?
5. Звернення до яких вітчизняних і зарубіжних електронних ресурсів ви вважаєте найбільш корисними з метою прикладного проєкту?

ТЕМА 3

ПРИКЛАДНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

План:

- 1 Текст як основна форма подання інформації. Прикладні аналітичні методики
- 2 Контент-аналіз у дослідженнях політичних ситуацій і процесів
- 3 Івент-аналіз у дослідженнях політичних ситуацій і процесів
- 4 Когнітивне картування у дослідженнях політичних ситуацій і процесів

1 Текст як основна форма подання інформації. Прикладні аналітичні методики

Текстові матеріали та інформація, що передаються в текстовій формі, створюють основний масив даних для прийняття рішень у сфері внутрішньої та міжнародної політики. Навіть конфіденційні наради, зазвичай, протоколюються, і, отже, їх зміст фіксується як текст. Зрозуміло, текстова інформація, з якою щодня стикаються звичайні громадяни та професійні експерти, дуже розрізняється за тематикою й достовірністю. Тому найважливішим завданням аналітика, що починає роботу над конкретним проєктом, є добірка текстових повідомлень, на які він зможе надійно спиратися. Незважаючи на те, що в кожного фахівця можуть бути свої переваги і певні емпіричні напрацювання, а кожне відомство прагне створити власну інформаційну базу у вигляді досьє, каталогів і т. ін., усі інформаційні потоки так чи інакше з'являються перед аналітиками у вигляді текстів.

Текст (лат. — зв'язок, з'єднання) — об'єднана логічним зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність і цілісність. У семіотиці під текстом розуміється осмислена послідовність будь-яких знаків, різних форм комунікації. У мовознавстві текст — послідовність вербальних (словесних) знаків, правильність побудови якої визначається відповідністю вимозі «текстуальності»: зовнішній зв'язності, внутрішній будові, можливості сприйняття, здійснення необхідних умов комунікації і таке інше.

Поняття «текст» використовується в лінгвістиці для позначення уривку будь-якої протяжності, який утворює єдине ціле. На ранніх етапах становлення лінгвістики одиницею тексту або його первинним елементом вважалася пропозиція. Потім учені дійшли висновку, що в разі сегментації тексту роль текстоутворюючої одиниці для усної мови має синтагма або смисловий сегмент, що виділяється фонетично, а для письмової мови «надфразова єдність» або тема. Текст як структурна одиниця вища за пропозицію або послідовність пропозицій.

Говорячи про ознаки тексту, ми спираємося на ідею про три «цілісності» (сміслову, комунікативну, структурну), які обумовлюють цілісність автономної мовної побудови, що визначається як текст. На рівні структурної єдності текстоутворюючі категорії (синтаксичні, лексичні, фонологічні), які співвідносяться з відповідними компонентами, представленими різними мовними засобами. У багатьох частинах тексту визначається його основна структурно-семантична властивість – когерентність, або зв'язність. Остання є умовою цілісності тексту. Більшість дослідників визнають текстом не лише монолог, але й діалог, якщо він відповідає характеристикам зв'язності та цілісності. Зв'язність визначається на трьох-п'яти, але не більше ніж семи послідовних пропозиціях.

Текст, незалежно від того, чи займає він декілька рядків у стрічці новин або сотні сторінок солідної монографії, є відправною точкою дослідження. І саме текст, а точніше текстове подання підсумків аналітичної роботи, завершує якщо і не сам дослідницький процес, то, принаймні, один із його етапів. Тому залучення до спеціальних прийомів прикладної обробки текстової інформації, яка дозволяє не лише підсумовувати деякі відомості, але й багаторазово розширювати на їх основі уявлення про предмет наукового спостереження, є дуже важливим завданням підготовки спеціалістів-політологів і міжнародників.

Текстова інформація, яку аналітик використовує для вирішення поставлених у проєкті цілей, зазвичай дуже різноманітна за формою та змістом. Проте, на початковому етапі навчання процедурі прикладної обробки всі ці моменти є несуттєвими. Важливим є визначення предмета й напряму прикладного аналізу. У найзагальнішому вигляді вони залежать від того, чи передбачається вивчення змісту політичних документів, послань, розмов, звітів і так далі, динаміки політичних подій або особливостей політичного мислення конкретних осіб. Усі ці моменти можуть бути відбиті у рамках одного комплексного проєкту, проте прийоми прикладної обробки інформації розрізнятимуться залежно від предмета, до якого вона належить.

Переходячи до опису сучасних прикладних методик аналізування текстової інформації з політичної проблематики, необхідно зробити ремарку, що їх реальна кількість набагато перевершує можливості розгляду в межах однієї публікації. У зв'язку з цим доцільно зупинитися, передусім, на трьох порівняно простих, але таких, що мають досить високу роздільну здатність методиках: контент-аналіз, івент-аналіз і когнітивне картування.

Ці методики склалися і були апробовані в різні періоди розвитку прикладних політологічних досліджень, пережили підйом і спад наукового інтересу до них, неодноразово модифікувалися в конкретних проєктах. Але саме контент-аналіз, івент-аналіз і когнітивне картування складають, на нашу думку, тріаду базових засобів прикладного аналізу у сфері політичних ситуацій та процесів.

Методики аналізування змісту політичних документів, динаміки політичних подій та особливостей політичного мислення осіб, що беруть участь в ухваленні рішень, об'єктивно виступають «головними конструкціями» комплексного підходу, який використовується дослідниками під час вирішення прикладних завдань. Контент-аналіз, івент-аналіз і когнітивне картування мають широкий спектр застосування. Вони можуть виступати самостійним науковим інструментарієм і, разом з тим, добре поєднуються з різними математичними методами та моделюванням. Зазначені вище методики виявили свою високу ефективність.

2 Контент-аналіз у дослідженнях політичних ситуацій і процесів

Методика контент-аналізу є одним із найбільш поширених наукових інструментів прикладного вивчення текстової інформації. Її сутність полягає в систематичному виділенні та фіксації певних одиниць змісту тексту, квантифікації отриманих даних з подальшою інтерпретацією результатів для оцінювання та прогнозування дій політичних суб'єктів.

Методика була введена в науковий обіг наприкінці 30-х років XX ст. у США і довгий час використовувалася, головним чином, для вивчення змісту рекламних і пропагандистських публікацій ЗМІ.

У сфері політологічних досліджень контент-аналіз був уперше застосований американським ученим Г. Лассуелом і його співробітниками, що вивчали пропагандистські матеріали періоду Другої світової війни. Основними перевагами контент-аналізу прийнято вважати те, що, по-перше, його технологія не спотворює результати обробки інформації за рахунок взаємодії з громадським або суб'єктивним фоном дослідження, що проводиться, а по-друге, те, що цей метод надає уявлень про об'єкти, які дослідник безпосередньо не спостерігає. Контент-аналіз застосовується в аналітичних дослідженнях, політичній практиці. І хоча поточні публікації ЗМІ як і раніше складають основну частину матеріалів, які опрацьовуються із застосуванням цієї методики, усе більше поширення отримує її застосування для спрямованого аналізування змісту конкретних політичних документів, виступів політичних діячів або окремих тематичних нарисів.

У другій половині XX ст. західними авторами була запропонована низка варіантів методики контент-аналізу, що стали класичними, найцікавішими серед яких є: «Аналіз не випадкових зв'язків» (Ч. Осгуд); «Система слів» (Р. Ікера); «Аналіз агресії» (К. Лоранца); «Аналіз висловлювань» (С. Вейман), автоматизована система «Дженерал Інквайрер» (Гарвардський університет), а також пізніші роботи Г. Далера і Г. Лаклера (аналізування розмов канадських і французьких політиків) і, зокрема, роботи Д. Рулофа і Д. Фрайа (аналізування відносин Схід – Захід у період розрядки).

Одним із найбільш відомих прикладів застосування методики контент-аналізу у сфері міжнародних досліджень вважається «план Стенфордський». Група учених Стенфордського університету адаптувала техніку контент-аналізу до проблематики міжнародної кризи (на прикладі світових подій 1914 р.), зокрема до аналізування документів, якими обмінюються під час кризи ворогуючі сторони. На підставі даних порівняльного аналізу змісту такого роду документів член стенфордської групи Д. Циннес запропонувала логічну модель внутрішньодержавної інформаційної поведінки в кризі.

Різні дослідження із застосуванням контент-аналізу особливо активізувалися у 60-ті роки ХХ ст. у період «методичного вибуху» і стали одним із яскравих проявів розвитку міждисциплінарних підходів до вивчення політичного життя. Одночасно велика кількість робіт, виконаних на основі застосування цієї методики, дозволило істотно підвищити її популярність, надійність та ефективність, а також зумовила появу найрізноманітніших варіантів дослідницьких процедур. У цей самий період відбувається бурхливий розвиток ускладнених у методичному розумінні пошукових стратегій, орієнтованих на застосування комп'ютерної техніки і, отже, на предметне застосування інформаційних технологій для аналізування текстових масивів у сфері політичної практики.

Як сучасні приклади технологічного забезпечення застосування контент-аналізу в прикладній аналітиці можна навести автоматичну систему Оазис, що з'явилася порівняно недавно і яка використовується для пошуку оперативної інформації. У 2002 р. вона була публічно продемонстрована низкою відомчих центрів США і представлена як спеціальна модифікація технології пошуку значущої інформації серед величезної кількості сторінок документів, у радіо- і телепередачах на різних мовах. За допомогою цієї системи пошук ведеться як за систематизованими, так і за випадковими джерелами, причому об'єктами пошуку є тексти в друкарських або електронних виданнях, графічні зображення, аудіоінформація на 35 мовах. Під час сортування аудіоінформації методика Оазису розпізнає людську мову і перетворює її на текст. При цьому технологія дозволяє відділяти чоловічі голоси від жіночих, а також голоси, що належать різним людям, і записувати їх у вигляді діалогів.

Інша комп'ютерна система під назвою Fluent дозволяє шукати інформацію в практично необмежених за величиною потоках текстових документів. Це пошук за ключовими словами, причому вводиться слово або словосполучення англійською мовою, яке тут же перекладається на цілу низку інших мов, а знайдена інформація з бази даних на різних мовах надходить дослідникові після автоматичного перекладання. Fluent може перекладати на англійську з китайської, корейської, португальської, російської, сербохорватської, української та деяких інших мов.

Проте при всій досконалості сучасних інформаційних технологій аналітик не може розраховувати тільки на готове програмне забезпечення своїх проєктів. Для ефективної опори на «електронний розум» фахівець

повинен свідомо підходити до розуміння сенсу кількісної операціоналізації якісних даних, подавати логіку перетворення інформації з метою її поглибленого вивчення. Тому, навіть маючи в розпорядженні електронні версії прикладних аналітичних методик, доцільно ознайомитися з їх основними характеристиками і виконати низку навчальних вправ у «ручному» варіанті.

Техніка застосування методики контент-аналізу

До теперішнього часу контент-аналіз сформувався як міждисциплінарна методика, що існує в декількох десятках варіантів. У її рамках поєднуються уявлення з галузі політології, психології, соціології та математики. Контент-аналіз, зазвичай, застосовується за наявності великого за обсягом і несистематизованого текстового матеріалу, коли безпосереднє використання останнього ускладнене. Ця методика є особливо корисною в тих випадках, коли категорії, важливі для реалізації мети дослідження, характеризуються певною частотою появи в документах, що вивчаються, а також тоді, коли велике значення для проблеми, що досліджується, має сама мова джерела інформації, його специфічні характеристики.

При всій різноманітності підходів до класифікації інваріантів контент-аналізу в спеціальних публікаціях, зазвичай, зазначають дві основні форми застосування методики: спрямований і неспрямований контент-аналіз. Але слід розрізняти також «кількісний» і «якісний» варіанти.

Кількісний (частотний) контент-аналіз в обов'язковому порядку вміщує стандартизовані процедури підрахунку виділених категорій. Для формулювання підсумкових звітів вирішальне значення мають кількісні величини, які характеризують ту або іншу категорію. Наприклад, якщо дослідник прагне отримати уявлення про те, наскільки значущим є поняття «мирне врегулювання» для лідерів воюючих сторін, і згоден із припущенням, що вона приблизно визначається частотою згадки цього поняття в офіційних розмовах, то тоді, після відповідних арифметичних підрахунків, він отримає певні кількісні показники. Вони можуть відрізнятися або, навпаки, бути близькими за абсолютним значенням, яке враховуватиметься під час інтерпретації результатів оброблення. Завдання можна ускладнити, поставивши як попередню умову виділення всіх змістовних у смисловому відношенні одиниць відповідних текстів, а потім, підраховавши відносну значущість вираження, що цікавить дослідника, порівняно з іншими. Зауважимо, що в обох випадках основна частина підрахунків може бути виконана із застосуванням простих комп'ютерних програм.

Якісний контент-аналіз націлений на поглиблене змістовне вивчення текстового матеріалу, у тому числі, з точки зору контексту, в якому подано виділені категорії. Підсумкові положення формулюються тут з урахуванням взаємозв'язків змістовних елементів і їх відносної значущості (рангом)

у структурі тексту. Так, для того, щоб порівняти ставлення різних акторів до проблеми мирного врегулювання, дослідник повинен прагнути не просто виділити відповідне поняття, але й визначити, чи є його проблематика головною в системі декларованих позицій, варіанти її конотації, міру деталізації, емоційне забарвлення і так далі. Залежно від завдань дослідження, якісний контент-аналіз може бути доповнений деякими елементами кількісного (частотного) контент-аналізу.

До всіх контент-аналітичних методик висувається низка загальних методичних вимог: обґрунтованості, надійності, об'єктивності та системності. Так, обґрунтованість встановлюється шляхом відповідності зазначених категорій або понять реаліям політичної ситуації, що досліджується. Надійність здійснюється завдяки отриманню схожих (з допустимою розбіжністю не більше п'яти відсотків) результатів різними кодувальниками при шифруванні одних і тих самих документів за єдиною інструкцією. Об'єктивність визначається відповідністю вибору категорій та одиниць аналізуванню всебічному дослідженню політичної ситуації. І, нарешті, системність досягається на основі досить широкого кола матеріалів, що включаються до інформаційної бази дослідження.

Зазначені вимоги не лише повинні неухильно дотримуватися під час проведення прикладного дослідження, але й аргументовано підтверджуватися в спеціальних методичних розділах відповідних проєктів. Без опрацювання цих питань результати проведеного на основі методики контент-аналізу дослідження вважаються некоректними і втрачають свій пізнавальний сенс.

Етапи застосування методики контент-аналізу

Перший етап у підготовці до застосування методики контент-аналізу полягає у **визначенні сукупності повідомлень**, яку планується вивчати. Зазвичай сукупність повідомлень, що підлягає вивченню, визначається за допомогою набору критеріїв, яким повинне відповідати кожне повідомлення. Найчастіше список критеріїв, які при цьому використовуються, зводиться до трьох основних позицій: тип повідомлення, автор повідомлення і час повідомлення.

Крім того, при підготовці до проведення контент-аналізу необхідно прийняти рішення про одиницю аналітичного спостереження. **Одиниця аналітичного спостереження**, або простіше **оддиниця аналізу**, – це окремий елемент того повідомлення (чи повідомлень), яке необхідно вивчити. Простим і найменшим із можливих елементів повідомлення є слово, або «лексичний символ». Одиницею більш високого рівня виступає тема, що уявляє окреме висловлювання про конкретний предмет.

Існують чіткі методичні вимоги до можливої одиниці аналізування: вона має бути досить великою, щоб виражати певне смислове значення; досить малою, щоб не виражати багато значень; вільно ідентифікуватися. Крім того, кількість первинних одиниць аналітичного спостереження

(елементів) має бути досить велика, щоб служити основою для статистичної вибірки.

Другий етап застосування методики контент-аналізу є **декомпозиція тексту**: виділення зі змісту безлічі смислових елементів, подальше впорядкування якої залежить від типу або варіанта методики. Вибравши смислову одиницю та її ознаки, дослідник повинен визначити також і одиницю підрахунку, яка буде використовуватися для кількісного аналізу матеріалу. Найпоширенішим способом вимірювання характеристик змісту є підрахунок частоти їх вжитку, коли фіксується кожна поява будь-якої ознаки цієї характеристики (кількісний або, за іншою термінологією, частотний варіант застосування контент-аналізу).

Третій етап застосування методики контент-аналізу передбачає саму **процедуру підрахунку або квантифікацію безлічі елементів текстового масиву**. У загальному вигляді вона аналогічна стандартним прийомам квантифікації за виділеними угрупованнями. Наприклад, вивчаючи тематику газети, можна визначити відсоток конкретних тем за тематичними одиницями різного змісту (політичних, економічних, військово-технічних питань). Існують також спеціальні процедури підрахунку, пристосовані для контент-аналізу, наприклад, формула коефіцієнта Яніса, призначена для обчислення співвідношення між сприятливими і несприятливими (відносно прийнятої позиції) оцінками, судженнями, аргументами. Крім того, застосовуються й інші способи кількісного опису змісту тексту. Вони пов'язані з побудовою шкал для оцінювання виділених характеристик тексту.

Четвертий етап застосування контент-аналізу полягає в змістовній **інтерпретації результатів декомпозиції текстового масиву і квантифікації виділених елементів**. Зазвичай він побудований на виявленні та оцінюванні таких характеристик текстового матеріалу, які дозволяють дати відповідь на питання, що хоче підкреслити (приховати) його автор і що є в його розумінні пріоритетним напрямом політичних дій. Змістова інтерпретація завершується формулюванням аналітичних висновків, які співвідносяться з цілями та завданнями дослідження, що декларують на його початковому етапі.

На завершальному, п'ятому етапі застосування методики, зазвичай, відбувається **верифікація отриманих результатів**, яка може проводитися або шляхом повторення дослідницької процедури іншими виконавцями, або на основі критичного осмислення й зіставлення нових даних із уже наявною інформацією. Корисним вважається також і їх співвідношення з інформацією, отриманою шляхом застосування інших дослідницьких підходів. Перший варіант процедури верифікації зазвичай застосовується у рамках пілотних наукових проєктів, а інші, здебільшого, використовуються в рутинних дослідженнях. У разі успішної верифікації результатів аналітичної роботи вони фіксуються в підсумковому документі конкретного прикладного проєкту і можуть служити як самостійною, так

і проміжною основою для підготовки практичних кроків у сфері політичної практики.

Основні етапи застосування різних типологічних варіантів контент-аналізу ідентичні. Проте, в практичному плані їх зміст та аналітичні можливості істотно варіюються. Тому методичний вибір кількісного або якісного контент-аналізу завжди визначається на попередніх етапах дослідження і залежить від його цілей.

Кількісний контент-аналіз і його прикладне застосування

У загальному вигляді цей варіант методики може бути представлений як систематизоване вивчення змісту письмового або усного тексту з фіксацією словосполучень або сюжетів, які часто в ньому повторюються. Частота цих словосполучень або сюжетів порівнюється з їх частотою в інших письмових або усних повідомленнях, на основі чого робиться висновок про основну спрямованість змісту тексту, що досліджується. Але кількісний контент-аналіз може ґрунтуватися не лише на тотальному сортуванні елементів текстового масиву, але й на визначенні частотності заздалегідь виділених слів або понять. Залежно від цього зазначені методики розподіляються на дві групи: *неспрямованого та спрямованого пошуку*.

В основі методик із групи *неспрямованого пошуку* лежить гіпотеза про те, що певний ланцюжок слів тексту може бути репрезентативний стосовно всього тексту і його головного змісту. Ці слова, названі репрезентативними, повинні задовольняти двом вимогам: не мати функціонального характеру; мати велику частоту, з якою вони зустрічаються в тексті.

Прикладом застосування неспрямованого контент-аналізу може бути методика, запропонована Г. Луном. Вона складалася з чотирьох етапів: зважування та ранжирування пропозицій тексту залежно від кількості репрезентативних слів; виділення виразів із найбільшим рангом (частотою згадок).

Техніка неспрямованого контент-аналізу текстового матеріалу є, по суті, послідовністю прийомів за первинною статистичною обробкою змістовних елементів текстів. Нині ці методики практично не застосовуються самостійно, а в переважній більшості випадків служать базою для подальших етапів дослідження (наприклад, для складання словників, що використовуються при контент-аналізі за допомогою комп'ютерної техніки) і служать основою, для побудови складніших дослідницьких процедур.

Спрямований кількісний контент-аналіз ґрунтується на попередньому складанні дослідником-аналітиком переліку категорій та понять, що конкретизують кожну окрему категорію. Текст структурується та обробляється з урахуванням підготовленого переліку (словника). Гіпотеза цього варіанта методики виходить з того, що, зазвичай, у вербальному потоці можна підрахувати частоту звернення до певної теми,

наявність/відсутність якихось тим, зв'язок між темами, причому основні теми, які визначаються відповідними кількісними показниками, відбивають головний сенс текстового матеріалу.

Один із цікавих дослідів спрямованого кількісного (частотного) контент-аналізу у сфері політологічних досліджень був зроблений на матеріалі інавгураційних розмов президентів США і будувався на підрахунку кількості використання декількох смислових категорій, частота появ яких доволі широко варіювалася. Зокрема, було визначено чотири смислові категорії, до кожної з яких могло відноситися декілька конкретних понять: національна ідентичність (уряд, Америка, наша/моя країна і т. д.), історичне відсилання (велике минуле, предки і т. д.), фундаментальні цінності (Бог, Конституція, свобода і т. д.), стан соціуму (сьогоднішнє благополуччя, упевненість у майбутньому). Аналізування категоризованих варіацій подання цих понять в інавгураційних розмовах цікавий сьогодні не лише для характеристики окремих осіб, але й громадського фону, який служив для них контекстом.

У цілому спрямований частотний контент-аналіз виступів політичних лідерів дає дуже корисний матеріал для прикладної оцінки ситуації, у тому числі за межами конкретних досліджень, у ході яких були отримані ті або інші дані.

Зазвичай, тема усвідомлюється як деяке цілком визначене з точки зору смислового змісту поєднання слів або понять, утілене в пропозиції або навіть в абзаці. При тому, що поняття «тема» може інтерпретуватися досить вільно, необхідно враховувати деякі правила її визначення.

Виходячи з цих уявлень, формуються деякі правила виділення кожної окремої теми: нова тема виникає, якщо відбувається зміна «сприймаючого», «діючого», «виду дії» або «мети».

Окрім слів, тем та інших елементів, що означають змістовну сторону текстових матеріалів, існують й інші одиниці, що дозволяють проводити кількісний контент-аналіз. Дуже показовим може бути обсяг інформації про об'єкт наукового спостереження, поданий у тому або іншому джерелі. Наприклад, скільки друкарських знаків або газетних стовпців було відведено презентації кожного кандидата під час виборчої кампанії; чи скільки статей у центральних періодичних виданнях щорічно присвячується африканській проблематиці; або змінювалася ця кількість за минулі 5–10 років чи залишилася незмінною.

Отже, кількісний контент-аналіз у всіх його інваріантах полягає у встановленні певних ключових слів (понять) та підрахунку частоти їх вжитку в масі відібраних текстових матеріалів. Проте, навіть при найпростішій процедурі, а тим більше у разі застосування складної дослідницької техніки, не можна проводити підрахунок без стандартизації виміру та без елементарного урахування контексту, в якому вживаються ключові слова. Оцінювання контексту, наприклад, з точки зору позитивного або негативного забарвлення ключових слів, дозволяють розширювати аналітичне поле розробок шляхом підрахунку співвідношення позитивних

і негативних згадок чинників, що цікавлять дослідника, або політичних процесів.

У напрямі оцінювання контекстуальних моментів на рубежі нинішнього десятиліття групою німецьких учених під керівництвом професора Т. Амака велися розробки щодо автоматизованого виявлення в поточних публікаціях преси європейських країн слів із негативним забарвленням. Пропонувалося декілька підходів, які допомагають визначити, чи є ставлення позитивним, негативним або нейтральним. Негатив може відбивати соціальні конфлікти та дезорганізацію, політичну/економічну нестабільність і слабкість, позитив – соціальну взаємодію та співпрацю, політичну й економічну стабільність і силу. Тим самим, масована обробка матеріалів ЗМІ дозволяє експертам оцінювати, принаймні в першому наближенні, зміни, що відбуваються в політичному кліматі окремих країн або настроїв великих соціальних груп сучасного суспільства.

Проведення кількісного контент-аналізу та особливо в тому, що стосується квантифікованої оцінки вибірки слів, що цікавлять дослідника, останнім часом стало легше проводити завдяки розвитку комп'ютерних баз даних.

Якісний контент-аналіз і його прикладне застосування

На відміну від кількісного (частотного) виду контент-аналізу якісний вид методики орієнтований не на безпосередній кількісний вимір елементів інформаційного масиву, а на облік поєднання якісних і кількісних показників, характерних для цих елементів (обсяг викладу теми, рангу певного політичного поняття при його згадці й так далі). **Якісний контент-аналіз** найбільш ефективний у випадках, коли потрібне визначення мети суб'єкта політичної діяльності, вираженої в явній або латентній формі.

У зв'язку з цим дослідникові доводиться з'ясовувати низку проблем відносно вироблення категорій аналізування, виділення одиниць аналізування та встановлення одиниць вимірювання виділених одиниць. Одиницею аналізування – смисловою та якісною – є та частина змісту, яка виділяється як елемент, що підводиться під ту або іншу категорію. Зазвичай, такою одиницею виступає політична (зовнішньополітична) ідея. У тексті вона може бути виражена одним словом або деяким стійким поєднанням слів. Під час вивчення міжнародних проблем смислові одиниці можуть містити внутрішні й зовнішні політичні події, осіб, що є їх ініціаторами, оціночні судження про події («за – проти», «вигідно – не вигідно» і таке інше), цільові установки діяльності держав, партій, лідерів, об'єкти цілеспрямованої політичної діяльності, способи досягнення мети (військові акції, економічний тиск, політична дія) і деякі інші ключові поняття зі сфери політичного життя.

Під час проведення спрямованого якісного контент-аналізу процедура методичного обґрунтування критеріїв виділення одиниць спостереження проводиться досить ретельно і багато в чому підкріплюється правилами з галузі лінгвістики. У разі неспрямованого варіанта методики на перший план у цьому процесі виходять правила логіки та рівень предметної кваліфікації експерта, що проводить декомпозицію текстового масиву в «ручному» або «машинному» виконанні.

Одним із прикладів якісного контент-аналізу може служити проведення дослідницької процедури, що спирається на графічне перетворення тексту та ієрархічну фіксацію елементів змісту текстового масиву. Специфіка його застосування полягає також у виділенні одиниць аналізування, способах їх класифікації і в тому, що роль попередніх гіпотез мінімізується, а саме аналізування проводиться з відкритим, тобто з невідомим заздалегідь результатом.

У рамках цього виду методики попередня структуризація інформаційного масиву та виділення первинних одиниць аналізування відбувається на основі критерію «цілісності судження про предмет». У ході виконання дослідження ці одиниці аналізування структуруються у вигляді проблемного графа, що складається з декількох нормативно заданих рівнів (тематичний, проблемний, атрибутивний і т. д.), у який вставляються всі без винятку елементи авторського тексту.

Надалі елементи текстового масиву індексуються залежно від локалізації в системі проблемного графа, після чого відбувається їх розподіл за матричним класифікатором, тобто співвідношення з поняттями, уживаними в громадських науках для характеристики процесів цілепокладання суб'єктів зовнішньополітичної діяльності (глобальні, регіональні, локальні, короткострокові, довгострокові цілі й таке інше).

Після заповнення матричного класифікатора здійснюється квантифікація інформаційного масиву й математична обробка результатів. Ці результати узагальнюються та оцінюються під кутом зору прогностичної спрямованості.

Під час формулювання аналітичних висновків може мати місце поєднання з традиційними методами дослідження. Додаткові можливості застосування контент-аналізу відкриває використання лінгвістичних і психолінгвістичних методів.

Отже, методика контент-аналізу дозволяє розширити уявлення про реальні політичні процеси. Вибір кількісного або якісно-кількісного варіанта її застосування залежить від характеру конкретного проєкту та кваліфікації дослідника (дослідників). При цьому потрібно враховувати, що якісно-кількісний підхід вимагає вищої професійної кваліфікації та порівняно більш трудомісткий.

3 Івент-аналіз у дослідженнях політичних ситуацій і процесів

Під час проведення дослідження фахівців часто цікавить інформація про окремі ситуації, сутність яких не повністю відбивається через послідовний опис подій. Прикладами такого роду можуть служити ситуації, що виникають у результаті бойових дій, революцій або повстань, терористичних актів, дипломатичних демаршів, державних переворотів або активності партій. Хоча в цих випадках досить давно застосовуються узагальнені фактологічні дані про зміну позицій сторін на переговорах, вимог учасників конфлікту та про інші важливі події, дуже багато аспектів політичного процесу залишаються закритими для зовнішніх спостерігачів а, отже, міра невизначеності під час ухвалення рішень в умовах політичного середовища, що динамічно міняється, залишається дуже високою.

У 60-ті роки ХХ ст. під впливом робіт американського дослідника Ч. Тіллі аналітики сфокусували увагу на частоті та рівні інтенсивності подій, що формують взаємодію сторін у рамках конкретної ситуації. У зв'язку з цим джерела інформації стали оброблятися під кутом зору чіткої класифікації акцій і їх тимчасової послідовності. Ця методика дістала назву *«івент-аналіз»*, або *«подієвий аналіз»*, і існує нині в найрізноманітніших варіантах. Проєкти, що використовують івент-аналіз, відрізняються за типом подій, що вивчаються, кількістю наявних акторів, тимчасовими параметрами, джерелами, які при цьому використовуються, системами класифікації даних і таке інше.

Івент-аналіз – методика (інакше називається методом аналізування подієвих даних) спрямована на обробку інформації, що показує, хто говорить або робить, що говорить або робить, стосовно кого й коли говорить чи робить. Систематизація та обробка відповідних даних здійснюється за такими ознаками: суб'єкт-ініціатор (хто); сюжет (що); об'єкт (стосовно кого); дата події (коли).

Систематизовані таким чином події зводяться до матричних таблиць, систематизуються і підраховуються за допомогою комп'ютерної техніки. Ефективність цього методу припускає наявність значного банку даних.

Спочатку методика івент-аналізу застосовувалася як засіб вивчення варіативного рівня колективного насильства під час расових хвилювань у США та його причин. Пов'язані з цією проблемою дослідні спиралися на щорічні повідомлення щодо впливу масових соціальних безладів на економіку та політику.

Метою перших дослідів застосування івент-аналізу було визначення збігів періодів економічного спаду та масових заворушень для встановлення причинно-наслідкової залежності між цими змінними. У рамках великої кількості прикладних проєктів, що проводилися професійними соціологами та істориками, було розроблено правила кодування інформації про події, правила поводження з даними, отриманими з архівів, періодичних видань, історичних документів та офіційної поліцейської статистики. Крім того, було створено спеціалізовані банки даних, які дозволяли порівнювати дію

структурних і політичних змінних на різні класи подій в окремих країнах, етнічних групах і на різних тимчасових етапах.

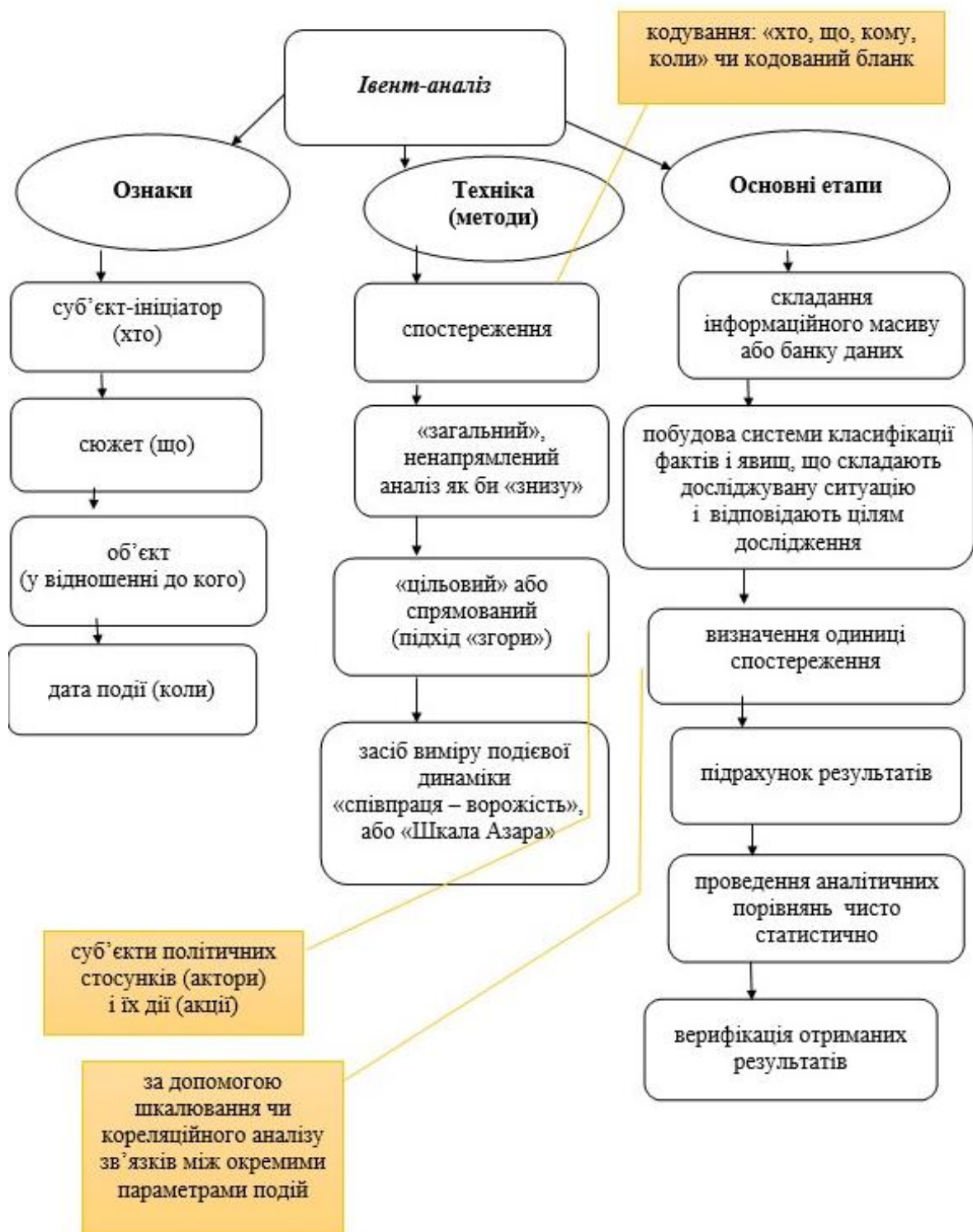

Рисунок 3.1

Результати ранніх розробок із застосуванням івент-аналізу підтвердили емпіричним шляхом теоретичну тезу, що страйки та масові виступи свідчать про порушення рівноваги всіх ланок політичної системи.

Одночасно було доведено, що методика івент-аналізу полегшує дослідження «циклів», або хвиль, соціальних процесів, оскільки вона спирається безпосередньо на узагальнення подій, що послідовно відбуваються в суспільстві.

Нині івент-аналіз має дуже широкі сфери застосування – вивчення військових конфліктів, проявів політичного насильства, масових виступів і динаміки переговорів. Його популярність обумовлена тим, що методика дозволяє здійснити порівняння різних подій, інформація про які збирається, аналізується та описується в термінах кількості, чисельності учасників, тривалості та масштабів політичної взаємодії. Це полегшує, наприклад, порівняння короточасних дій або виступів, що зазнали поразки з діями, які мали успіх, і тим самим створює додаткові можливості у сфері тактичного прогнозування. Подієвий аналіз дозволяє також виділяти етапи розвитку ситуації та оцінювати нову якість (стан) політичного процесу як результат різного виду акцій учасників подій. У зв'язку з цим виникає можливість побудови багатоваріантних сценаріїв і підвищується точність прогнозування не лише тактичного, але й стратегічного.

Інакше кажучи, івент-аналіз використовує більше інформації про характер змін політичних ситуацій, ніж дослідницька техніка, яка розглядає їх як єдине ціле.

Техніка застосування методики івент-аналізу

Методика івент-аналізу базується на спостереженні за ходом та інтенсивністю подій із метою визначення основних тенденцій еволюції ситуації в окремих країнах і на міжнародній арені. При цьому, якщо спочатку переважала практика проведення «загального», неспрямованого аналізування подій, тобто просування до аналітичних висновків немовбито «знизу», відштовхуючись від емпіричних даних, то надалі все більшу значущість стали набувати нормативні моделі, що висувуються дослідником («цільовий» або спрямований івент-аналіз), і їх подальше наповнення фактологічним матеріалом (підхід «згори»). Але, в цілому, обидва види подієвого аналізу успішно застосовуються в сучасній дослідницькій практиці.

У першому випадку дослідник не визначає заздалегідь, які саме елементи процесу (ситуації) він відзначатиме як важливі характеристики, а попередньо виділяє лише головний об'єкт спостереження. У другому випадку дослідження ведеться на основі структурованого підходу до збору інформації. Із цією метою заздалегідь визначається, які з елементів процесу, що вивчається, або ситуації мають найбільше значення для дослідження. Як правило, у дослідженнях обидва види спостереження, зазвичай, органічно поєднуються.

Одним із найбільш відомих проєктів щодо застосування методики івент-аналізу в дослідженнях міжнародних відносин є *інформаційний банк* (банк Е. Азара) з проблем міжнародних конфліктів. Наприкінці 70-х років

XX ст. він містив інформацію, що стосувалася 135 країн, було зафіксовано 500 тисяч подій за останні 30 років. Метою цього проєкту було вивчення механізмів розвитку подій та закономірностей конфліктної поведінки. Крім того, Е. Азару належить заслуга введення в науковий обіг важливого (хоча й небезперечного) засобу виміру динаміки подій – 13-бальної шкали «співпраця – ворожість», що дістала назву *«шкала Азара»*.

Методика івент-аналізу може успішно застосовуватись для аналізування процесу міжнародних переговорів, зокрема, частоти внесення пропозицій сторонами, що беруть участь у переговорному процесі, динаміки взаємних поступок тощо.

Отже, спектр прикладного застосування івент-аналізу дозволяє розглядати його як засіб отримання додаткових відомостей про розвиток конкретних політичних ситуацій і процесів, а також як методичний інструмент емпіричної перевірки наукових гіпотез.

Основні етапи застосування методики івент-аналізу

У найзагальнішому вигляді практика івент-аналізу передбачає: складання банку даних (чи приєднання до вже наявних інформаційних систем), розчленовування інформаційного масиву на окремі одиниці спостереження, кодування цих одиниць за принципом «що – де – коли», співвідношення визначених таким чином фактів і явищ із прийнятою у зв'язку із завданнями проєкту системою сортування. Усі ці дослідницькі операції, як і в разі застосування інших прикладних методик, проводяться за стандартними правилами, але івент-аналіз припускає особливо високу міру систематизації та планованості. Водночас івент-аналіз завжди підпорядкований загальній меті дослідження, і це робить відбір емпіричного матеріалу селективним, тобто примушує під час складання інформаційної бази реєструвати одні факти і не брати до уваги інші.

Перший етап дослідницької роботи на основі івент-аналізу полягає в складанні *інформаційного масиву, або банку даних*. Як джерела інформації використовуються найрізноманітніші матеріали: офіційні звіти, повідомлення, огляди новин, статистика різних подій і т. д. Але всі ці джерела повинні залучатися з урахуванням їх специфіки, загальної оцінки надійності й за відповідного логічного обґрунтування – значущості.

Необхідно звернути увагу на різноманітність даних, які передбачається включити до конкретного дослідження. Вважається, що його результативність тим вище, чим більше незалежних показників було виділено для характеристики політичних явищ. Але, прагнучи до віддзеркалення різноманіття реального життя, дуже важливо дотримуватися принципу «повноти і достатності» зібраних фактів. З одного боку, кількість основних показників не може бути занадто великою, а з іншого, необхідно уникати їх зайвого дроблення. Тому підготовка до визначення, сприйняття та реєстрації усіх (чи тільки основних) фактів, що стосуються конкретних

суб'єктів, ситуацій та процесів припускає значне концептуальне опрацювання відповідної проблематики.

Другим етапом застосування івент-аналізу є **побудова системи класифікації** тих фактів і явищ, які складають ситуацію, що досліджується, і відповідають її цілям.

Не менш важливим питанням є визначення одиниці спостереження, яка повинна однозначно інтерпретуватися і співвідноситися з політологічними термінами. Зазвичай, залежно від цілей дослідження, зазначають два види одиниць спостереження: **суб'єкти політичних відносин (актори) та їх дії (акції)**. Як суб'єкти політичних відносин найчастіше розглядаються держави, політичні інститути, масові рухи, політичні лідери. Залежно від цілей дослідження можна зосередити увагу на вербальній або фізичній категорії дій, що становлять структуру подієвої динаміки. Фіксація результатів спостереження може відбуватися шляхом класифікації фізичних і вербальних дій та їх кодування: «хто, що, кому, коли». Додатковим засобом ідентифікації фізичних і вербальних акцій служать також індикатори: **суб'єкт дії (актор) – тип дії – мета дії**. Якщо це передбачено цілями дослідження, для кодування акцій може бути застосовано і виділення змісту кожної дії: **ворожнеча – нейтралітет – співпраця**.

Для реєстрації зазначених подій може застосовуватися й складніша система – **кодований бланк**, загальний вигляд якого наводиться у додатках. Такий бланк складається, виходячи з вимоги максимального обліку всіх деталей політичного явища, що вивчається. Окрім загальних відомостей про вид повідомлення, час зафіксованої події, її тривалість, чисельність осіб, що безпосередньо беруть участь у діях, і деяких інших параметрів, до такого бланку також включаються дані щодо ініціаторів подій, соціального контексту, на тлі якого вони відбуваються, конкретизується тип події, об'єкти, на які спрямовано дії акторів і задекларовані цілі акцій.

Таке детальне опрацювання, хоча і є цілком виправданим з точки зору коректності дослідження, все ж підвищує його трудомісткість, а в змістовному плані зближує з обробкою інформації за правилами спрямованого контент-аналізу. Проте, у разі наявності досить великого колективу кодувальників і солідного технічного забезпечення застосування кодованих бланків може проводитися у повному обсязі.

Третім етапом застосування методики івент-аналізу є **підрахунок результатів заповнення матричного класифікатора або добірки з кодованих бланків**. Однією з проблем, яка при цьому виникає, є перехід від кількісних показників до формулювання якісних характеристик ситуації. Через об'єктивні причини точні цифри, на які можна було б спиратися для визначення якісних категорій політичної взаємодії, в реальній змістовній інформації відсутні. Наприклад, немає точного кількісного показника, що визначає таке поняття, як «ескалація конфлікту». На практиці число ворожих дій сторін може помітно коливатися протягом тижня або місяця, а загальний рівень напруженості обстановки залишатися відносно

стабільним. Тому кількісні дані, необхідні для аналітичного порівняння якісних характеристик політичної ситуації або процесу, виражають через визначення їх відносних значень, а також через побудову індексів.

Визначення відносних значень доцільно застосовувати, якщо при використанні подієвої інформації необхідно здійснити статистичну обробку даних. Простим видом такого перетворення є встановлення відносного значення абсолютних кількісних показників.

Побудова індексу застосовується у разі зведення різних кількісних даних в єдиний комплексний показник із метою наступного стеження за ситуацією.

Четвертим етапом застосування методики івент-аналізу є **проведення аналітичних порівнянь отриманих величин показників**, що характеризують типи подій або їх аспекти на різних тимчасових етапах. Для цього увесь період, що підлягає аналізу, розбивається на інтервали, а події, що спостерігаються в межах кожного з них, порівнюються за різними критеріями. Інтенсивність окремих видів дій може бути оцінена суто статистично або ж за допомогою шкалювання. Цікаві результати може дати також застосування кореляційного аналізу зв'язків між окремими параметрами подій.

Зазвичай, порівняння подієвих даних у рамках івент-аналітичних розробок проводиться за такими підставами: порівняння подій, що сталися за один проміжок часу в межах різних просторових одиниць (наприклад, масові хвилювання сільського населення в різних країнах); порівняння подій, що сталися на різних тимчасових етапах у межах одного простору (наприклад, аналізування масових виступів у Франції у 1830, 1930 і 1968 рр.); порівняння подій у межах різних просторів на двох або більш тимчасових етапах; порівняльне історичне аналізування, яке включає точне визначення часу подій та їх послідовність.

Усі види аналітичних порівнянь у рамках методики івент-аналізу особливо зручно проводити у разі, якщо отримані цифрові дані будуть оформлені не лише у вигляді таблиць, але й різних діаграм або графіків. Простим видом графіка, який може бути побудований після завершення кількісного оцінювання маси подій, що аналізуються, є графік, у якому на осі Х відмічені основні тимчасові етапи спостереження (день, тиждень, декада, місяць, квартал і т. д.), а на осі Y встановлені відносні (виражені у відсотках) рівні інтенсивності подій, що відбувалися на кожному етапі. Графічне подання кількісної інформації полегшує наочність усіх необхідних порівнянь і можливості узагальненого сприйняття їх динаміки. Зокрема, цілком очевидними стають такі моменти, як тенденції до ескалації або деескалації збройних дій, переважання певних типів акцій у структурі подієвої динаміки, тактичні пріоритети акторів на різних тимчасових етапах.

На завершальному, п'ятому, етапі застосування методики івент-аналізу, зазвичай, відбувається **верифікація отриманих результатів**, яка може проводитися аналогічно верифікації результатів застосування

контент-аналізу. У разі успішного підтвердження результатів аналітичної роботи вони фіксуються в підсумковому документі конкретного прикладного проєкту і можуть служити як самостійною, так і проміжною основою для підготовки практичних кроків у сфері політичної практики.

Етапи прикладного застосування різних варіантів івент-аналізу ідентичні. Проте, деякі технічні моменти процедури обробки даних і потенційні аналітичні можливості істотно варіюються. Тому конкретний методичний вибір завжди відбувається на попередніх етапах дослідження та залежить від його цілей. Завдання дослідження вирішуються особливо успішно, якщо вони підкріплені чіткими змістовними уявленнями про події, які узагальнюються як первинні дані.

Прикладом цікавого дослідження, виконаного на основі івент-аналізу, може служити робота С. Олзак «Статус у міжнародній системі та етнічна мобілізація», у якій автор прагне визначити загальні закономірності наростання етнічних протиріч у сучасному світі.

Застосовуючи процедуру івент-аналізу, С. Олзак подає вимір таких понятійних категорій як насильницькі та ненасильницькі дії за 5-бальною шкалою, рівні якої вказують на інтенсивність акцій. Для категорії **«ненасильницький протест»** були застосовані такі оцінки за шкалою:

- 1) вербальна опозиція;
- 2) політичні організації та лобіювання;
- 3) невеликі демонстрації (100 – 1 000 учасників);
- 4) демонстрації за участю понад 10 000 осіб;
- 5) великі демонстрації (100 000 і більше осіб).

Для категорії **«насильницький протест»** застосовувалися теж оцінки за шкалою:

- 1) акти саботажу;
- 2) 1-2 виступи або зіткнення;
- 3) бої на обмеженій території;
- 4) зіткнення на різних територіях;
- 5) локалізовані зусилля після досягнення влади.

Після відповідного кодування автор заносила результати характеристики подій, що підлягала оцінюванню, до таблиці, що відбиває, з одного боку, долю держав – членів світової спільноти, які пережили хвилі масового насильства на етнічному ґрунті, а з іншого – тимчасові періоди з п'ятирічним кроком. Подавши результати сортування у вигляді декількох таблиць, С. Олзак підсумовує оцінки активності й відносну частоту всіх категорій подій для кожного з періодів і надалі включає їх як базові змінні квантифікованого розділу комплексної аналітичної моделі.

Як будь-яка прикладна методика, івент-аналіз має сильні та слабкі сторони. До його безумовних переваг слід віднести високу міру об'єктивності інформації про події, а отже, і надійності як основи для ухвалення практичних рішень. Проте, ця методика як у «ручному», так і в «машинному» варіанті є дуже трудомісткою процедурою, що вимагає досить високого рівня кваліфікації дослідника. Крім того, у ряді випадків

існує небезпека перебільшення можливостей поведінкового та подієвого підходу до побудови програми дослідження і при формулюванні категорій, що використовувалися під час класифікації подій.

4 Когнітивне картування у дослідженнях політичних ситуацій і процесів

Під час вивчення внутрішньої політики та міжнародних відносин важливим є те, як особи, що приймають рішення, бачать реальну ситуацію. Тому психологічні аспекти політичної практики постійно привертають увагу широкого кола дослідників, що ведуть наукову розробку цієї проблематики в різноманітних напрямках. Методологія вивчення суб'єктивного виміру політики, який іноді також визначається як «мікрополітика», подана в працях ряду зарубіжних і вітчизняних учених: Дж. Кнутсона, Ф. Гринстайна, М. Херманна, К. Монро, С. Реншона, Дж. Куклінськи, Е. Б. Шестопал, Г. Г. Дилигенського, Е. В. Єгорової-Гантман, Д. В. Ольшанського, А. І. Юр'єва та ін. Проблема визначення ролі особового чинника в політичних процесах неодноразово розглядалася також на основі різних теорій політичного лідерства шляхом порівняльного аналізу політичних біографій.

Серед прикладних досліджень персонального політичного мислення, що отримали широке наукове визнання, виступають роботи О. Холсти. Розвиваючи ідеї Р. Мертона, висловлені ним у 40-ві роки XX ст., про значущість стійких характеристик персонального мислення, О. Холсти запропонував класифікацію індивідуальних уявлень про політичне життя за допомогою виявлення особливого операційного коду, на основі якого можна порівнювати мислення різних політичних діячів. Політико-дипломатична напруженість на початку «холодної війни» призвела до появи на світ систематичних досліджень минулої та майбутньої поведінки політичних лідерів. Важливу роль у вивченні особового чинника в політиці зіграла робота Дж. Д. Барбера, в якій була створена типологія американських президентів, виходячи з аналізу їх психологічних характеристик і досвіду соціалізації, а також аналогічна робота А. Джорджа.

У 70-ті роки XX ст. разом із такими підходами, як аналізування політичних біографій та складання психологічних портретів, значну популярність завоював порівняно новий напрям у вивченні особливостей індивідуального (рідше групового) політичного мислення – **когнітивне картування**. Ця методика спрямована на аналізування того, як той або інший політичний діяч сприймає певну політичну проблему і, відповідно, встановлення його ймовірної реакції на розвиток ситуації.

Методика когнітивного картування була створена в рамках одного з провідних напрямів сучасної психології – так званої **когнітивної психології**. Когнітивна психологія концентрує свою увагу на особливостях організації, динаміки та формування знань людини щодо навколишнього світу. Прихильники когнітивного підходу вважають, що подібним шляхом

можна пояснювати поведінку особи в різних ситуаціях, і що когнітивне картування дозволяє з високою мірою вірогідності прогнозувати вибір, що здійснюється політиком. Йдеться про пошук у структурі людського мислення пізнавальних базових конструкцій, у рамках яких відбувається осмислення реальної інформації. Іншими словами, аналітичний підхід із позицій когнітивного картування формується, переважно, як пошук кореляції між лінгвістичними структурами тексту та структурами змістовних уявлень його автора.

Когнітивний підхід багато в чому є міждисциплінарним, а сама методика когнітивного картування включає низку категорій та елементів, запозичених із декількох наукових дисциплін. Зокрема, з психології – ідея балансу індивідуальних пізнавальних конструкцій, зі статистики – правила інтерпретації кількісних характеристик когнітивної карти. Крім того, під час аналізування комплексної структури взаємозв'язків змінних використовуються такі поняття з математичної теорії графів, як «ланцюги» та «цикли».

У західних дослідженнях, заснованих на когнітивному підході, зазвичай, виділяється п'ять типів зв'язків, за допомогою яких людська свідомість та персональні переконання політичних лідерів можуть впливати на зовнішню та світову політику. До них належать: конкретний зміст переконань та поглядів, їх організація і структура, загальні моделі – *«перцепції»* сприйняття (у тому числі, спотворене, неправильне сприйняття), *когнітивна ригідність* – жорсткість (чи гнучкість) щодо змін обстановки, а також безпосередній вплив людської психіки на процес ухвалення політичних рішень.

Проблема когнітивного картування отримала подальший розвиток у прикладних політичних дослідженнях, зокрема, Р. Аксельрода, О. Холсті, Г. Бонхама, Д. Харта, М. Шапіро та інших. На її основі американські вчені Г. Бонхам і М. Шапіро розробили метод аналізу, який дозволяє досить точно прогнозувати рішення, які прийматимуть політичні лідери при вирішенні, наприклад, близькосхідного конфлікту.

У прикладній політології когнітивне картування набуло значного поширення під час аналізування процесу ухвалення рішень у кризових або конфліктних ситуаціях, коли стандартні правила управління, зазвичай, не реалізуються або недостатні. Крім того, на думку авторитетних фахівців, ця методика корисна для аналізування рішень великих політичних лідерів, відносно незалежних від свого оточення, а також під час стратегічного планування, коли можна чекати істотної варіації поглядів осіб, що приймають рішення. Ці моменти доцільно враховувати, підходячи до визначення проблематики, яку передбачається вивчати на основі когнітивного картування.

Техніка застосування методики когнітивного картування

Відповідно до концепції когнітивної психології центральним поняттям прикладної методики виступає «схема» (карта). *Когнітивна карта* є

графічним відображенням наявного плану (стратегії) збирання, перероблення та збереження інформації, який існує в уявленні людини, а отже, є основою його уявлень про минуле, сьогодення та прогнозоване майбутнє.

За своєю формою когнітивна карта – графічне зображення причинних зв'язків між змінними, які зображуються у вигляді точки, а зв'язки між ними – у вигляді стрілки. Когнітивні карти поділяються на індивідуальні та групові (є агрегацією декількох індивідуальних карт із метою зіставлення єдиної карти, наприклад, фракції політичної партії).

Когнітивне картування так само, як і інші прикладні методики, може бути **спрямованим і неспрямованим**. При **спрямованому** когнітивному картуванні аналізування персоніфікованої текстової інформації «виводить» на деякі стабільні характеристики мислення, характерні для автора тексту (наприклад, схильність звертатися до минулого історичного досвіду або оперувати прогностичними судженнями, виявляти жорсткість або конформізм у кризових ситуаціях і т. д.), які в подальшому інтерпретуються дослідником. Під час застосування **неспрямованого** варіанта методики виявляється «набір цінностей» (список основних понять), які використовуються автором тексту, оцінюється його широта й міра глибини опрацювання понять, перевага збалансованих логічних конструкцій або емоційних тверджень.

На початку 70-х років ХХ ст. Г. Бонхам і М. Шапіро вперше провели дослідження з використанням комп'ютерної техніки для зіставлення когнітивних карт різних політичних діячів і моделювання на цій основі їх майбутньої поведінки. При цьому в рамках їх підходу фактично поєднувалися елементи якісного контент-аналізу та власне когнітивного картування. Бонхам і Шапіро застосували трансформацію первинних текстів у форму простого твердження типу: каузальний концепт (що, зазвичай, грає важливу роль у формуванні предметного сенсу тексту: наприклад – війна, світ, співпраця і т. п.) – концепт дії або вербальна зв'язка (дієслово, прислівник, дієприслівник або група членів речення: підтримати, зруйнувати) – концепт мети (збереження або зміни наявного стану речей). Каузальні концепти й концепти дії класифікуються залежно від їх змісту, квантифікуються та оцінюються відповідно до правил, прийнятих у когнітивному картуванні. У результаті виявляються стійкі когнітивні блоки, що відбивають уявлення конкретного актора про те, як «концепт, тобто суб'єкт А» впливає або не впливає на «концепт, тобто суб'єкт В». На цій основі аналітик може робити найрізноманітніші висновки, передусім, формулювати положення, важливі або неважливі події певного типу в сприйнятті конкретного політика.

Етапи застосування методики

Першим етапом, відповідно до правил проведення прикладних досліджень, виступає **формування інформаційної бази та відбір**

матеріалів, які стануть об'єктом аналітичної обробки. У разі застосування методики когнітивного картування передбачається вибір текстових матеріалів, які можуть безпосередньо привласнюватися конкретному діячеві, рідше – групі діячів. Матеріали добираються з урахуванням цілей дослідження і можуть, зокрема, стосуватися заздалегідь певного проблемного поля, одного або декількох тимчасових етапів. Але головне, що всі матеріали мають бути близькі за своїм рангом. Для аналітичних оцінок і порівнянь не підходять різнопланові матеріали, наприклад, виступ президента країни на міжнародному форумі або його промова перед виборцями в провінційному містечку. Зрозуміло, цю вимогу не слід абсолютно перебільшувати, оскільки промови провідних публічних політиків, на відміну від практики початку ХХ ст., готуються спеціальними радниками та багаторазово редагуються. Але, як показує досвід, певні персональні нюанси незмінно присутні навіть у матеріалах, які добре пропрацювали спічрайтери. Водночас застосування когнітивного картування може бути особливо успішним саме на оригінальному персоніфікованому матеріалі: записах інтерв'ю, автобіографічних статтях та аналогічних джерелах, які відносно доступні.

На другому етапі застосування методики передбачається, по-перше, **виявлення основних понять**, якими оперує політичний діяч, по-друге, **визначення наявних між ними причинно-наслідкових зв'язків**, по-третє, **оцінювання значущості й «щільності» цих зв'язків**. Для цього по ходу читання тексту (добірки висловлювань, виступів) конкретної особи малюється схема-графік (когнітивні карти), на якій фіксуються основні теми (точки) змісту і відображаються причинно-наслідкові зв'язки між ними. Структурні одиниці аналізування виділяються аналітиком логічним шляхом, причому ці одиниці розглядаються на тлі ширших змістовних структур-одиниць контексту (тем, абзаців, розділів). Вибір як одиниць аналізування, так і одиниць контексту значною мірою обумовлюється постановкою завдання і метою конкретного дослідження.

Причинно-наслідкові зв'язки під час побудови когнітивної карти вказуються стрілками, спрямованість яких визначається залежно від авторської логіки. Рівень значущості кожної з тем фіксується відповідно до кількості причинно-наслідкових зв'язків, центром яких вона є. У результаті формується багаторівнева графічна карта, що включає значну кількість взаємозв'язаних понять. Їх казуальність може бути: позитивною (коли між явищами або поняттями встановлено причинно-наслідковий зв'язок), негативною (коли помічено заперечення взаємозв'язку між явищами), нульовою, тобто коли причинно-наслідкові зв'язки не детерміновано. Бачення ситуації, яке фіксує когнітивна карта, може характеризуватися більшою або меншою широтою, відбивати поточний стан справ, запізнюватися або випереджати події й т.ін. Проте, всі ці моменти встановлюються на етапі інтерпретації результатів, отриманих під час когнітивного картування.

Третій етап застосування методики пов'язаний із **кількісними підрахунками, що характеризують особливості графічної схеми**. Варіанти квантифікації можуть будуватися по-різному та обмежуватися або простим підсумовуванням вершин графа та зв'язків між ними, або проводитися з урахуванням їх рангів. Але, як правило, робота на цьому етапі, багато в чому, вирішена наперед рівнем дослідження і первинними установками аналітика на спрощених або, навпаки, складніших кількісних процедурах.

На четвертому етапі здійснюється **інтерпретація результатів характеристик когнітивної карти**. Він починається зі встановлення центральності каузального ланцюжка, який визначається за критерієм частотності: чим більша кількість стрілок входить у вузол і виходить з вузла, тим вище частотна характеристика тексту поняття, що використовується автором. Поняття «центральної», а також конкретні кількісні показники визначаються в кожному випадку як «ваговитість» вершин спрямованого графа, так і «ваговитість» зв'язків між ними (міра взаємозв'язку основних конструктів, якими оперує автор). Це важливо знати, оскільки через особливості людської психіки основою рішень, у тому числі політичних, є «центрально ланцюжок». Показові в цьому розумінні такі моменти, як, наприклад, відстань між головною та іншими (особливо другою і третьою за значенням) ціннісними установками, переважання прямих або зворотних зв'язків, що визначають центральну ціннісну установку, наявність циклів (зворотнім зв'язком між групами порівняно малозначимих установок), що повторюються і т. ін.

Основою для такої інтерпретації служить зазначення ключових понять авторської логіки, оцінювання міри розробленості кожної з них (за кількістю спрямованих причинно-наслідкових зв'язків). У випадку, якщо це необхідно, може бути також проведено хронологічне угруповання тем у межах графіка, що дозволяє спіймати «стрибки» значущості тих або інших проблем, на які орієнтований політичний діяч. Крім того, критерієм, який часто використовується для оцінювання, є міра складності масштабу та організації когнітивної карти (наприклад, «карта-огляд» або «карта-стратегія»), що залежить від повноти уявлення просторових відносин і присутності вираженої точки відліку розвитку авторської логіки.

Оскільки отримана та квантифікована когнітивна карта фіксує персональне сприйняття, орієнтоване на проблематику, що варіюється за своїм змістом, то вона дозволяє моделювати процес мислення політика в досить широких межах. Наприклад, установивши основні характеристики психологічного статусу конкретного діяча і зіставивши їх із типом рішень, що приймалися, аналітик може, з одного боку, визначати чинники, що зумовили ці рішення, а з іншого – прогнозувати можливі дії конкретної особи в умовах того або іншого типу ситуації. Крім того, на основі інтерпретації когнітивної карти аналітик може оцінити характер сприйняття чинним політиком міжнародної системи політичних реалій, зв'язки між декларованими цінностями та цілями, виділити передбачувані альтернативи

політичних дій. Структуровані результати побудови когнітивної карти можуть стати також основою для створення операційного коду конкретного політичного діяча.

Прикладом спрощеної процедури інтерпретації когнітивних карт може бути загальне оцінювання їх логічності. Наприклад, переважання на значущих рангових позиціях серед одиниць тексту висловлювань типу: «нам необхідно вжити таких заходів, оскільки, по-перше, по-друге і т. ін.», дозволяє з великою вірогідністю зробити висновки, що автор має раціональний склад розуму і під час ухвалення рішень буде ставити за мету ретельно зважувати як його переваги, так і можливі ризики. У цьому випадку кількісні показники, зазвичай, доповнюються візуальним оціненням графіки самої когнітивної карти, яка є послідовно сполученим ланцюжком основних вершин. Навпаки, «перевантаженість» тексту оціночними судженнями, які підкріплюються посиланнями на однастайність громадської думки з якоїсь проблеми, абсолютною очевидністю деякого стану і таке інше, свідчить про те, що автор тексту, швидше за все, відрізняється підвищеною емоційністю і саме емоції, особиста переконаність у чому-небудь зіграють вирішальну роль у визначенні його майбутніх дій. У графічному плані в такій схемі перебуватимуть багато зворотних зв'язків між головними та другорядними вершинами.

Учені запропонували спеціальний комплекс показників зіставлення графічних схем політичного мислення, що належать різним діячам, включеним у взаємодію у рамках однієї і тієї ж ситуації: 1) складність когнітивних карт, що розуміється як міра їх насиченості різними елементами та зв'язками між цими елементами, розподілом уваги між головними й другорядними змінними і т. д.; 2) логічність когнітивних структур, яка визначається показниками рівноваги казуальних ланцюжків і логічністю вибору стратегії, тобто наявністю прямих дій (векторних зв'язків) змінних стратегії на змінні ланцюги; 3) вибірковість – перевага, яку актор віддає тій або іншій темі, іншим акторам або певним об'єктам; 4) сприйняття простору, що розуміється як уявлення особи про різні рівні політичного простору, які пов'язані з ланцюгами та конкретними шляхами їх досягнення згідно з авторськими формулюваннями; 5) зв'язок зовнішньої та внутрішньої політики, що обчислюється відношенням суми змінних стратегій та ланцюгів внутрішньополітичної галузі до суми змінних стратегій (дій) і ланцюгів зовнішньополітичної галузі.

Для вивчення когнітивних карт нині використовують різні методики: від простих частотних підрахунків до багатовимірного шкалювання, що дозволяє відновити структуру образу за результатами метричних або порядкових оцінок відстаней між точками карти. Але в практичному плані більш ефективним є «читання» когнітивних карт за допомогою сталих політологічних понять та найбільш доступних математичних підрахунків.

Зокрема, дуже інформативними під час аналізування результатів когнітивного картування можуть бути такі моменти: співвідношення

внутрішньополітичної та зовнішньополітичної тематики, загальнолюдських цінностей і конкретних політичних проблем (детальна розробка питань оборони – міра конфронтаційного бачення картини світу), загальна міра емоційності, співвідношення кількості позитивних та негативних оцінок в емоціях, використання образних порівнянь, характер співвідношення емоційної та пізнавальної сфер мислення цієї людини.

Ці та інші показники, значущість яких ураховується залежно від міри і глибини ієрархічних зв'язків когнітивної карти, яку пропрацювали, можуть використовуватися як для оцінювання сприйняття зовнішньополітичних проблем певним діячем (у тому числі й в динаміці), так і з метою порівняння його когнітивного стилю з когнітивним стилем інших діячів відповідного рангу. Цікавим є питання про встановлення національних особливостей когнітивного стилю політичних лідерів.

На завершальному, п'ятому етапі застосування методики, зазвичай, відбувається **верифікація отриманих результатів**, яка може проводитися або шляхом повторення дослідницької процедури іншими виконавцями, або на основі критичного осмислення та зіставлення нових даних із уже наявною інформацією. У разі успішної верифікації результатів аналітичної роботи вони фіксуються у підсумковому документі конкретного прикладного проєкту та можуть служити як самостійною, так і проміжною основою для підготовки практичних кроків у сфері політичної практики.

Когнітивне картування є апробованим і досить ефективним способом аналізування індивідуального і групового мислення у сфері політичних відносин, сприйняття політичними лідерами міжнародних ситуацій та процесів. Проте, на сьогодні ця методика застосовується порівняно рідше, ніж контент-аналіз. Вона більш трудомістка порівняно з контент-аналізом і не дозволяє вести обробку за допомогою комп'ютерної техніки на початкових стадіях дослідження. Методика когнітивного картування може поєднуватися із застосуванням складних підходів, заснованих на логічному сортуванні образних і раціональних конструкцій у висловлюваннях різних політичних діячів, психологічному портретуванні і т. ін.

Вказуючи на «слабкі сторони» методики когнітивного картування, які необхідно враховувати у разі її застосування, слід зазначити її відрив від змісту мотивів орієнтацій особи, які, по суті, й породжують той або інший когнітивний стиль. Іншими словами, методика когнітивного картування може бути результативнішою у разі поєднання з іншими способами прикладного аналізу, у тому числі й традиційними. У зв'язку з цим, хотілося б звернути увагу і на можливість її поєднання з роботами, виконаними на основі історико-контекстуального підходу, що набули останнім часом помітного поширення під час аналізування мислення осіб, що приймають рішення.

Проводячи прикладне дослідження на основі міждисциплінарних методик аналізування текстової інформації із внутрішньополітичної та міжнародної проблематики, необхідно дотримуватись процедурних моментів та послідовності етапів вивчення емпіричного матеріалу.

Найважливішою умовою є також коректність створення інформаційного масиву та проведення завершальної верифікації. Особливу роль в обробці результатів структуризації інформаційних масивів, на які спираються конкретні проєкти, грають прийоми квантифікації та кількісне оцінювання даних.

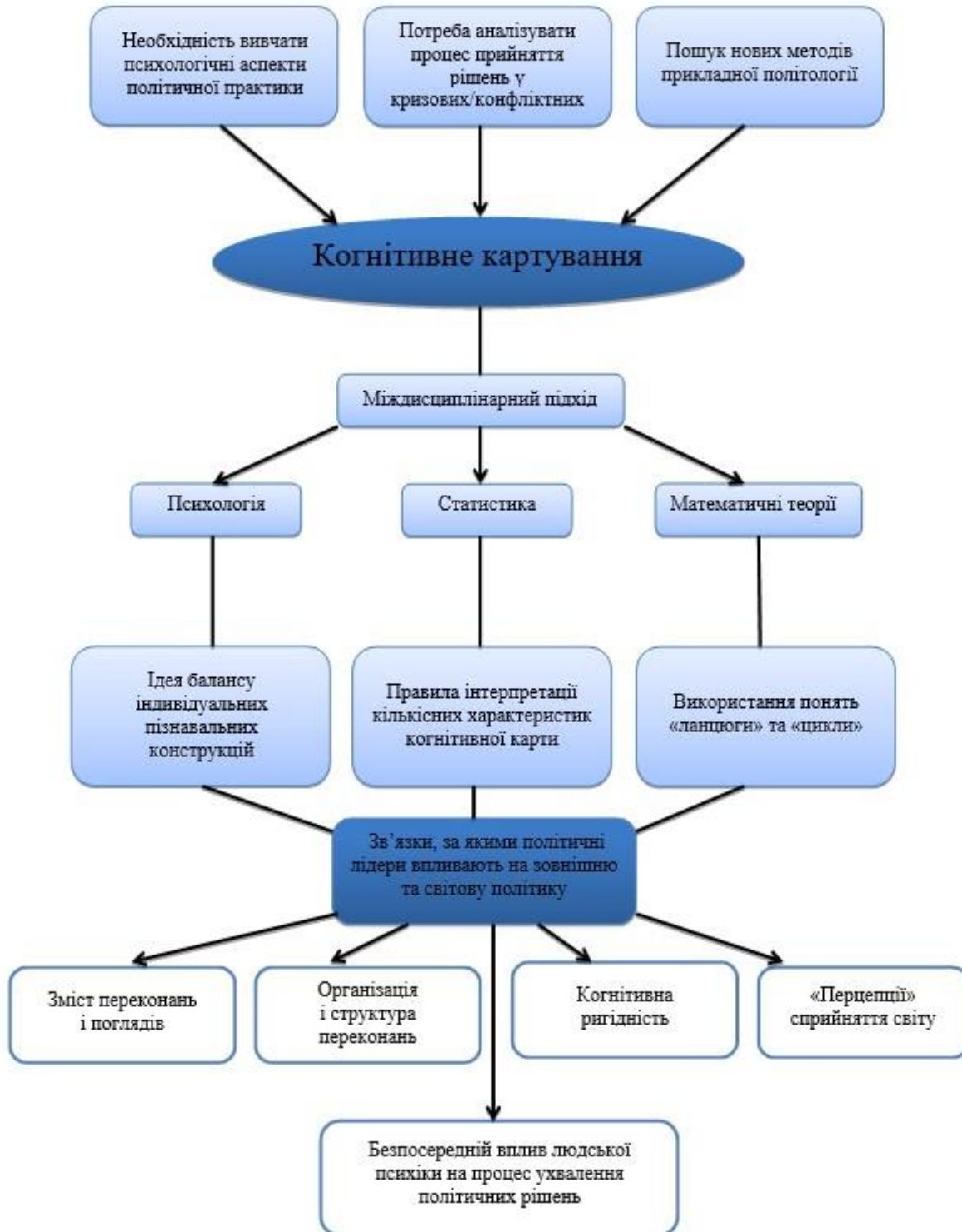

Рисунок 3.2

Враховуючи тенденцію до ускладнення дослідницьких процедур, опора на комп'ютерну техніку незмінно підвищує результативність прикладних розробок. Водночас, для того, щоб почати самостійно застосовувати контент-аналіз, івент-аналіз і когнітивне картування, необхідно заздалегідь освоїти найбільш прості варіанти цих методик і лише потім переходити до розробки спеціальних програм, що передбачають комплексну комп'ютерну підтримку прикладного проєкту.

Міждисциплінарні методики прикладного аналізу політичних ситуацій і процесів – контент-аналіз, івент-аналіз, когнітивне картування – органічно увійшли до широкого наукового обігу, іноді як відносно самостійний дослідницький інструментарій, а іноді «вбудовуючись» у комплексні проєкти, що реалізуються на базі сучасної обчислювальної техніки. Проте, до нинішнього часу, міждисциплінарні методики використовувалися, переважно, зарубіжними фахівцями. Вітчизняний досвід у цьому плані поки що досить обмежений.

Ключові слова

Верифікація – процедура перевірки результатів прикладного дослідження шляхом його покрокового повторення, або порівняння з результатами інших проєктів.

Декомпозиція – послідовне та впорядковане дроблення масиву інформації (даних) на його складові елементи.

Івент-аналіз – прикладна аналітична методика вивчення динаміки подій або послідовності подієвих даних.

Квантифікація – процедура надання змістовним одиницям виміру кількісного позначення з метою подальшої математичної обробки даних.

Когнітивне картування – прикладна аналітична методика вивчення особливостей індивідуального (рідше групового) мислення.

Бланк кодування (кодований) – таблиця для стандартизованого обліку виділених характеристик об'єкта наукового спостереження; структурований формуляр для фіксації даних.

Кодування – процедура перетворення форми подання інформації за допомогою стандартизованого набору умовних символів.

Контент-аналіз – прикладна аналітична методика вивчення змісту документів, виступів та інших комунікативно-значущих матеріалів.

Текст – об'єднана смисловим зв'язком послідовність знакових одиниць, основними властивостями якої є зв'язність та цілісність.

Питання і завдання для обговорення

1. Які загальні характеристики методик прикладного аналізу текстової інформації з проблем політичних ситуацій і процесів?

2. Визначте основні переваги і недоліки застосування базових методик прикладного аналізу текстової інформації з проблем політичних ситуацій та процесів.

3. Опишіть відомі приклади застосування базових методик прикладного аналізу текстової інформації з проблем політичних ситуацій та процесів, з якими ви ознайомилися.

4. Укажіть основні етапи та особливості техніки застосування контент-аналізу. Які головні вимоги до організації прикладного дослідження із застосуванням методики контент-аналізу? Який варіант методики є найцікавішим на ваш погляд?

5. Зазначте основні етапи та особливості техніки застосування івент-аналізу. Які головні вимоги до організації прикладного дослідження із застосуванням методики івент-аналізу? Який варіант методики є найцікавішим на ваш погляд?

6. Укажіть основні етапи та особливості техніки застосування когнітивного картування.

7. Які головні вимоги до організації прикладного дослідження із застосуванням методики когнітивного картування? Який варіант методики є найцікавішим на ваш погляд?

8. Сформулюйте декілька тем прикладного дослідження із застосуванням кожної з трьох базових методик аналізу текстової інформації.

9. Сформулюйте декілька завдань комплексного прикладного дослідження з включенням розділів, виконаних на основі різних методик аналізування текстової інформації; висуньте гіпотезу про те, що вдасться встановити, застосувавши знайомі вам методики.

10. Підберіть зразки матеріалів, які були б цікаві для тренувальних занять, присвячених вивченню техніки прикладних методик аналізування текстової інформації.

ТЕМА 4

ВИВЧЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИТУАЦІЙ ТА ПРОЦЕСІВ З ПОЗИЦІЙ ПРИКЛАДНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

План:

- 1 Моделювання та системність у вивченні політики
- 2 Логіко-інтуїтивне і формалізоване моделювання
- 3 Емпіричне та нормативне моделювання

1 Моделювання та системність у вивченні політики

Серед шляхів дослідження політики особливе місце посідає моделювання. Його широке поширення стало примітним моментом сучасного прикладного аналізу політичних ситуацій і процесів різного рівня. Перехід до моделювання як до одного з провідних засобів вивчення політики пояснюється не лише успіхами його застосування в різних сферах громадської практики, передусім в економічній та військово-технічній, але й зростанням аналітико-прогностичної орієнтації наукових проєктів другої половини ХХ ст.

Моделювання – одна з найважливіших категорій теорії пізнання. На ідеї моделювання базується, по суті, будь-який метод наукового дослідження як теоретичного, при якому застосовуються різного роду знакові та абстрактні моделі, так і експериментального, що використовує предметні моделі.

Модель у науці виступає як аналог реальності, щось, здатне замінити в певному розумінні об'єкт, що вивчається. Це власне не явище, а його спрощене зображення, що використовується, у першу чергу, для комплексного вивчення результатів можливих змін.

Особливу роль у затвердженні ідей моделювання як визнаного способу пізнання дійсності зіграли уявлення Т. Куна про, так звану, дисциплінарну матрицю та її складові компоненти: символічні узагальнення, концептуальні схеми, наукові цінності та зразки вирішення наукових проблем.

Кун Томас Самуель (1922–1996) – американський філософ та історик науки, один із лідерів сучасної постпозитивістської філософії науки. Найбільш яскраве вираження ідеї Куна знайшли в його книзі «Структура наукових революцій» (1962), у якій він сформулював концепцію розвитку науки через періодичні корінні зміни в системі знань, які призводять до наукових революцій та зміни парадигм наукового пізнання.

Грунтуючись на дисциплінарній матриці Т. Куна, сучасна політична наука широко використовує метод моделювання для вирішення як теоретичних, так і емпіричних завдань, які не можуть бути дозволені в межах традиційного когнітивного поля. У зв'язку з цим, іноді можна

зустріти твердження, що кожна наукова гіпотеза може розглядатися не лише як деяка ідея, але і як модель, заснована або на міркуванні за формулою «таке могло б бути», або на міркуванні-спрощенні «допустимими є деякі деталі», або на міркуванні-аналогії «порівняємо явище, що цікавить нас, з іншим». Проте, суворе розуміння термінів «модель» і «модельовання» припускає не лише суто гіпотетичне, але й деяке емпіричне віддзеркалення дійсності, тобто безпосередній зв'язок концептуальних побудов із фактологічними даними.

Як і у випадку з іншою дослідницькою технікою, застосування моделей не є універсальним аналітичним інструментом прикладних проєктів. Модельовання може бути корисним, якщо необхідно пояснити конкретне явище в певному контексті і якщо існує набір адекватних даних, що характеризують це явище.

Простий варіант моделювання можна показати на такому прикладі. Візьмемо певне реальне явище й назвемо його «X». Потім поставимо питання: «Як можна розкрити внутрішній зміст ситуації і як вона може бути структурно описана, якщо має місце явище «X»? Відповіді на це питання можуть варіюватися, але усі вони будуть моделями явища «X», що цікавить нас, оскільки спираються на ознаки реальності і формулюють їх взаємозв'язки. Але, щоб претендувати на статус моделі, кожен із варіантів відповіді повинен мати хоча б один зв'язок зі світом, що емпірично спостерігається. Зазвичай, моделі містять декілька таких зв'язків, співвідношення значущості яких може бути виражене математичною формулою, а система внутрішніх взаємозв'язків за допомогою схеми розподілу потоку інформації. Отже, у методичному плані застосування моделювання в гуманітарних науках багато в чому співвідноситься з експериментом у сфері природничих наук.

З точки зору способів побудови, моделі може бути класифіковано на емпіричні (дані збираються на основі гіпотези) та нормативні (створюються на основі однієї теорії або поєднанні теорій). За своїми масштабами або логічними рівнями моделі поділяються на макро- та мікромоделі. У першому випадку, зазвичай, розуміється абстрактне та всеосяжне подання реального політичного явища, а в другому – увага концентрується на його окремих аспектах. Існують і інші варіанти класифікації моделей, зокрема, залежно від міри квантифікації включених показників, типів політичної поведінки, динамічного статусу і т. ін.

Особливе місце в прикладному політичному моделюванні посідають математичні моделі, які можуть бути детермінованими (подані у формі рівнянь та нерівностей, які описують поведінку системи, що вивчається); моделями оптимізації (містять вираз, який слід максимізувати або мінімізувати за певних обмежень), а також ймовірнісними (що виражаються у формі рівнянь та нерівностей, де рішення базується на прагненні до максимізації середнього значення корисності). Проте, як правило, робота з цими моделями припускає досить високий рівень математичної підготовки виконавців проєкту і має певну специфіку порівняно з моделюванням,

у якому формалізація та потенційні кількісні виміри допускаються лише в межах, необхідних для доповнення якісних характеристик політичних ситуацій та процесів.

Щодо сфери політологічного знання, моделювання припускає широкий набір конкретних методичних засобів, головним з яких є системний підхід, що дозволяє проводити дослідження не лише самого об'єкта спостереження, але і його середовища. Системний підхід став широко застосовуватися в моделюванні завдяки введенню в науковий обіг Д. Істоном графічної схеми, що мала головні структурні характеристики комплексу політичної взаємодії.

Досить часто системний підхід презентується і як методологічна база різних гуманітарних досліджень. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на те, що, застосовуючи системне моделювання, дослідник повинен, передусім, виділити найбільш важливі проблеми явища (ситуації або процесу), яке ним спостерігається. По-друге, необхідно визначити суб'єкти (провідні та другорядні), що надають підтримку системі або висувають щодо неї певні вимоги. По-третє, провести аналіз взаємодій (процес ухвалення рішень). По-четверте, слід проаналізувати результати політичної діяльності, визначаючи їх ефективність порівняно з викликами, з якими стикається вся система конкретної взаємодії. По-п'яте, до дослідження необхідно включити аналізування «реакції у відповідь» середовища на зміни явища (комплексу взаємодій), що вивчається. При послідовному дотриманні правил системного підходу кожен із п'яти етапів аналітичної процедури фактично зводиться до побудови спеціального блоку єдиної інтегрованої моделі.

Отже, разом з орієнтацією на емпіричні дані моделювання, аналітичний метод має ще одну відмінну рису, а саме: системність в її жорсткому або відносно спрощеному варіанті.

У цілому, системне дослідження політичної дійсності, яке стало бурхливо розвиватися в другій половині ХХ ст., є основою для більш узагальненого та об'єктивного підходу до тієї сфери знання, в якій раніше домінували роботи, що спиралися на інтуїцію та акцентували своєрідність усіх явищ, що вивчалися.

Особливу популярність здобули запропоновані їх співробітниками моделі зовнішньополітичних ситуацій (передусім, міжнародних конфліктів), які можуть розглядатися, незважаючи на свої недоліки, як корисні зразки вирішення дослідницьких завдань. Водночас, головний науковий інтерес у таких роботах є швидше не змістовна сторона, а техніка та інструментарій аналізування, що проводиться. Найуразливішими для критики є приклади емпіричного моделювання, зокрема, побудова моделей за допомогою різних систем індикаторів і підготовки аналітичних звітів на підставі кореляції між одномодульними або різномодульними індикаторами. Крім того, під час побудови багатьох комплексних моделей, зазвичай, виникає нестача даних, що знижує міру їх коректності та можливості верифікації. У зв'язку з цим, захоплення моделюванням, що

популяризувалося у 70-ті роки XX ст. як ідеальна основа для безпосереднього ухвалення управлінських рішень, до теперішнього часу повсюдно завершилося. Проте, багато аналітичних прийомів, відпрацьованих у рамках накопиченого досвіду системного осмислення та структуризації інформаційних матеріалів, не втратили своєї актуальності та є корисними з точки зору створення чіткої картини дійсності, що спостерігається.

Сьогодні аналітики, зайняті у сфері прикладного вивчення політичних відносин в їх внутрішньодержавному або міжнародному вимірі, по-різному використовують можливості моделювання та системного підходу. Але, проводячи дослідження, вони як мінімум визначають ієрархію найважливіших проблем, що формують ситуацію, ієрархію акторів і їх вимог, а також ієрархію перспектив розвитку обстановки. При цьому визначають, які варіанти дій можуть сприяти вирішенню конкретної проблеми і які дані з інших сфер наукового знання необхідно притягнути для оцінювання можливого розвитку подій. Тому моделі є не лише потужним чинником упорядкування великих обсягів емпіричної інформації, але й стають важливим самостійним засобом вивчення політики. Вони припускають особливий підхід стосовно дослідницької процедури та особливий тип виконавця: аналітик має бути готовим до роботи з фактологічними даними, дотримуватися основних методичних правил системності та вміти проводити міждисциплінарні дослідження.

2 Логіко-інтуїтивне і формалізоване моделювання

Проте моделі порівняно малоефективні, коли існує велика невизначеність стосовно ключових характеристик певного явища, оскільки в цих випадках відсутні критерії впорядкування емпіричного масиву. Тому, досить несподіваним результатом широкого використання моделювання, стало відновлення в 90-ті роки XX ст. інтересу до вивчення інституціональних і нормативних розділів політичної теорії, які в попередні десятиліття поступалися за своєю популярністю біхевіористським дослідженням, що виходили, передусім, з емпіричних даних.

При всьому різноманітті підходів до застосування прикладного моделювання у сфері вивчення політичних відносин, необхідно враховувати, що якість віддзеркалення реального об'єкту незмінно залежить від структурної впорядкованості включених у неї елементів і взаємозв'язків. Рівень ефективності конкретної моделі визначає те, наскільки сукупність явищ, що спостерігаються, зафіксована у взаємозв'язку з операціоналізуючими їх відношення гіпотезами, відповідає критеріям повноти, компактності, несуперечності та експлікативності.

Прийнято вважати, що процес моделювання складається з двох основних стадій. У рамках першої з них визначається об'єкт моделювання та інформаційне забезпечення дослідження. У рамках другої – операціоналізація наявної інформації, варіанти якої постійно

вдосконалюються. Проблеми, характерні для першої стадії моделювання, багато в чому вже обговорювалися у попередніх розділах. Що стосується операціоналізації інформації, то цей процес проходить три взаємопов'язаних, але, одночасно, самостійних етапи: логіко-інтуїтивний аналіз, формалізацію та квантифікацію. Відповідно, виділяються три класи моделей: змістовні, формалізовані та квантифіковані, кожен з яких може виступати і як складова частина комплексного проєкту, і як підсумковий результат менш масштабної розробки.

Логіко-інтуїтивний аналіз – це, по суті, традиційна дослідницька практика, під час якої фахівець, використовуючи свої знання, логіку та інтуїцію, створює модель ситуації, що вивчається, або процесу. Як правило, ця модель конструюється на основі систематизації змістовних понять, тісно пов'язаних із предметною специфікою явища, що вивчається, та емпіричним масивом інформаційних даних, які відносяться до нього.

Прикладом такої аналітичної моделі може служити систематизація проблематики міжнародних переговорів, запропонована Ф. Айклом. Його система виділяє такі основні типи переговорів: щодо продовження, про нормалізацію, перерозподіл, створення нових умов. Їх внутрішні складові автор систематизує таким чином: предмет суперечки, основні характеристики процесу переговорів, наслідки затягування переговорів, наслідку досягнення угоди. Особлива графа виділяється для аналізування побічних наслідків переговорів.

Водночас, за допомогою подібних моделей, дуже складно стежити за серйозними змінами, що відбуваються в об'єкті, що досліджується. Для переходу до вирішення завдань стеження або послідовного спостереження за обстановкою, потрібна формалізація змістовної моделі. Формалізація передбачає графічну форму подання матеріалу та підвищення його компактності шляхом відображення явищ (об'єктів) за допомогою символів.

Для ілюстрації процесу перетворення змістовної моделі на один із простих варіантів формалізованої можна послатися на приклад аналізування переговорного процесу. На етапі створення змістовної моделі експертами встановлюються всі можливі варіанти переговорного рішення проблем, кожен з елементів цих варіантів розглядається з точки зору відповідності інтересам і цілям учасників переговорів, отримані оцінки використовуються для визначення сфери досягнення можливої угоди. У результаті змістовна модель є послідовним описом та угрупованням найважливіших характеристик конкретного переговорного процесу, але не дозволяє здійснювати синхронне спостереження за тенденціями, що поступово формуються.

Забезпечення такого спостереження може бути досягнуте шляхом елементарної формалізованої класифікації емпіричних даних. Для цього зазначені під час побудови змістовної моделі поняття (категорії) зводяться в матрицю, що дозволяє зіставити варіанти вирішення проблем і цілей держав – учасників переговорів.

Зіставлення пріоритетів окремих учасників переговорів дозволяє виявити ті варіанти (та їх елементи), які тією або іншою мірою можуть бути прийнятними для всіх або більшості держав. При цьому вірогідна зона компромісу включає ті варіанти, які для всіх або більшості учасників, є, у цілому, прийнятними. Результати аналітичної обробки даних формалізованої моделі подаються у вигляді підсумкової таблиці, яка може служити основою для завершальних висновків і прогнозів.

Описана вище аналітична процедура, що проводиться шляхом поетапної трансформації змістовної моделі переговорної концепції та її перетворення на просту формалізовану модель переговорного процесу, сприяє виявленню найбільш компромісних варіантів домовленостей та досягненню балансу.

Цікавим прикладом послідовного застосування змістовного логіко-інтуїтивного та формалізованого моделювання є одна з вітчизняних розробок останніх років у сфері дослідження міжнародних переговорів. Невеликий за масштабами проєкт складається з трьох розділів, перший з яких викладає загальні концептуальні уявлення про переговорну проблематику, а два інших формалізують та структурують її змістовні аспекти. У зв'язку з цим на основі відповідних описових пояснень пропонується системна типологія міжнародних переговорів.

Наочність, структурна впорядкованість та потенційна можливість квантифікації є дуже важливими характеристиками не лише наведеної вище моделі, але й формалізованих моделей як класу методичного інструментарію. Маючи дуже високий аналітичний потенціал, формалізовані моделі, проте, також не в змозі повністю забезпечити стеження за зміною зовнішньополітичних ситуацій та істотних коливань динаміки міжнародних процесів. Це завдання, зазвичай, вирішується на етапі квантифікації розділів формалізованої моделі та її перетворення на квантифіковану.

Прикладом кваліфікованої моделі може служити запропонована Т. Сааті модель для оцінювання процесу взаємного контролю та досягнення угод між конфліктуючими суб'єктами міжнародних відносин. На основі поєднання системного аналізу, математичної техніки дослідження операцій та кібернетичного підходу авторіві вдалося побудувати, принаймі, в першому наближенні, експериментальний «образ штучної реальності», що відбиває більшість властивостей великих міжнародних конфліктів. Але пізнавальне значення цієї методики значно ширше, оскільки вона дозволяє за наявності системи стеження за подіями оцінювати темпи еволюції окремих чинників, що формують міжнародну конфліктну ситуацію, допомагає на ранній стадії виявити ті з них, які робитимуть дію, що впливає на формування конкретних ситуацій не лише на сучасному етапі, але і в майбутньому.

Автор висуває такі вимоги до побудови квантифікованих моделей такого класу. По-перше, пропрацювати концептуальну схему, що підлягає квантифікації і здатну відбити більшість властивостей реального конфлікту (чи іншого динамічного об'єкта спостереження). По-друге, точно описати змінні, що вводяться та одиниці їх виміру, при цьому поведінка об'єктів спостереження має бути виражена кількісно. По-третє, модельована під час експерименту ситуація повинна розкладатися на низку простіших експериментальних ситуацій, які, за потреби, мають бути або заздалегідь вивчені, або близькі до вже вивчених.

Теорія ігор у дослідженні політичних відносин стала розроблятися з 40-х років XX ст. і знайшла застосування в аналізуванні широкого спектру ситуацій та процесів – від гонки озброєнь до співпраці у врегулюванні міжнародних конфліктів, а за масштабом охоплення – від двосторонніх простих типів взаємодії до багатосторонніх багатокрокових, що призвело до використання комп'ютерного моделювання. Як первинні ігрові моделі, які широко застосовуються сьогодні, можна зазначити три основні види: гра «Рівновага Неша», гра «Курча» і гра «Дилема ув'язненого». Теорія ігор мала значення для розвитку досліджень політичних відносин, оскільки, розглядаючи взаємодію типу стимул-реакція, експериментально підтвердила необхідність переходу від розуміння політики в термінах сили до більш нюансних орієнтирів аналізування, зокрема обліку психологічних чинників. Тому вона стала досить широко використовуватися для дослідження переговорів, конфліктів і міжнародних режимів. Наприклад, досліджуючи на основі «Дилеми ув'язненого» радянсько-американське протистояння періоду «холодної війни», Р. Аксельрод за допомогою комп'ютерної імітації показав, що коопераційна багатокрокова гра виникає після значної кількості повторення простих некоопераційних ігор, тобто співпраця виникає під час усвідомлення довгострокових інтересів у контексті тривалої взаємодії акторів.

Квантифікована модель штучної міжнародної реальності, запропонована Т. Сааті, складається з двох симетричних ігор, в яких ходи робляться одночасно. Одна з них – гра з позитивною сумою «дилема ув'язненого», яка орієнтована на умовне віддзеркалення міжнародної економіки. Інша – гра з негативною сумою під назвою «Півні», яка нагадує протистояння двох країн, що йдуть на ескалацію в надії, що їх супротивник піде на поступки. Передбачається, що учасники взаємодії (сторони) можуть вкладати різні ресурси для реалізації кожного з варіантів розвитку подій (типів гри) та отримувати в кожному випадку різні переваги. Засоби, вкладені «блакитними», умовно позначені як «В», а засоби, вкладені «червоними», як «К». Гра полягає в тому, що кожен гравець пропонує вкладати певний потенціал (суму) в один із секторів упродовж декількох ходів. Після кожного ходу гравці можуть вступати або не вступати в переговори.

Отже, застосування квантифікації під час створення ігрової моделі дозволяє експериментально визначати кількісні значення для чинників,

що впливають на загальну динаміку двосторонньої взаємодії, а також характеристики відносин між гравцями на кожному етапі розвитку ситуації.

Побудова квантифікованих моделей різної складності є досить конструктивною. Проте, на думку деяких дослідників, адекватна квантифікація у сфері гуманітарного знання, у тому числі, у рамках прикладного моделювання міжнародних ситуацій та процесів, не може бути застосована без урахування чинника системної нормативності моделювання як методичного засобу. Інакше кажучи, звертаючись до моделювання, аналітик повинен зробити вибір між емпіричними та нормативними підходами до проведення дослідження. У першому випадку перед ним відкриваються найширші можливості узагальнення фактологічного матеріалу та проведення міждисциплінарного експерименту із застосуванням методів наукового спостереження, відпрацьованих у сфері точних дисциплін. У другому випадку головну роль грає адекватний вибір теоретичної основи дослідження, яка дозволить здійснити операціоналізацію предметної фактології в межах, що не змінюють її якісні характеристики.

3 Емпіричне та нормативне моделювання

Проблема техніки моделювання на прикладному рівні може вирішуватися найрізноманітнішим чином, обов'язковою є лише вимога до ретельного опрацювання критеріїв відбору чинників. Розглянемо різноманітні трактування аналітичних переваг різних типів моделей, що створюються.

Найбільш поширеним є протиставлення нормативних та емпіричних моделей, яке проводиться на основі порівняння концептуальних уявлень, які використовуються під час узагальнення первинного матеріалу. У зв'язку з цим, передумовами нормативних теорій служать імперативи (твердження), тоді як передумови емпіричної (позитивістської, неопозитивістської) теорії містять декларації, які необхідно перевіряти. Відповідно, нормативними моделями визнаються моделі, побудовані як би «згори», використовуючи категорії політичної філософії та орієнтовані на дедукцію як спосіб отримання кінцевих висновків. Емпіричними моделями позначають такі, що формуються шляхом кількісної обробки великого масиву даних та індукції, що припускають переважання, під час формулювання підсумкових звітів.

Основні аспекти емпіричного моделювання були відпрацьовані у 60-70-ті роки ХХ ст. У цей період показний корпус політологів займався створенням усе більш складних систем показників, спрямованих на виявлення змін стабільності політичного становища різних країн. Цей напрям активно розроблявся в руслі порівняльної політології, але роль фундаментальних концепцій у цій сфері прикладних досліджень була мінімальна. Моделі як загальна вказівка зв'язку різнорідних аспектів

соціально-політичного життя будувалися, виходячи зі встановлюваних кількісних характеристик виділених предметних індикаторів, набори яких перетворилися, фактично, на нескінченні списки.

Проте, досвід емпіричного моделювання неправомірно зводити лише до його витрат. Спираючись на роботи таких відомих авторів, як: Р. Маккінлі, А. Коен, Р. Джекмен, Е. Дафф, Е. Нордлінджер, Дж. Маккамант, Д. Моррісон і Г. Стівенсон, У. Томпсон і деяких інших, – хотілося б звернути увагу на такі аспекти соціально-політичної дійсності, які в принципі можуть оцінюватися за допомогою кількісних даних, хоча отримані результати і не повинні сприйматися як єдино вірні характеристики процесів, що спостерігаються.

У прикладних розробках із застосуванням кількісних емпіричних даних, зазвичай, були присутні такі групи простих і складних індикаторів (індексів): внутрішньо- та зовнішньоекономічні індикатори, фінансові ресурси урядів, соціальні індикатори, індекси національних і релігійних відмінностей, індекси динаміки політичного процесу, індекси репресивного потенціалу режиму і т. д. Їх список, навіть у рамках невеликого проєкту, може складатися з декількох десятків якісно різнорідних показників, які служать для виміру чинників, що чинять вплив на політичний процес. Такі чинники, або компоненти, вичленують на основі політологічних концепцій досить довільно, що також необхідно враховувати під час оцінювання кінцевих результатів. Чинники, співвіднесені з виділеними показниками, надалі використовуються аналітиками в моделях різної складності та різного рівня квантифікації.

Для прикладу наведемо дві порівняно прості емпіричні моделі внутрішньополітичного процесу, запропоновані в роботах Д. Моррісона і Г. Стівенсона та підтверджені емпіричним шляхом.

Концептуальну основу емпіричної моделі Д. Моррісона і Г. Стівенсона складає згаданий вище у найзагальнішому вигляді зв'язок між процесами інтеграції та політичної нестабільності. При цьому в понятті інтеграції виділяються три аспекти: «горизонтальна інтеграція» (комунікаційний потенціал), «вертикальна інтеграція» (розрив між елітою та масами) й «інтеграція цінностей» (плюралізм). Під «нестабільністю» автори розуміють три типи явищ: «нестабільність еліти» – полягає у переворотях на рівні правлячих еліт, без активних дій мас населення; масова нестабільність – проявляється в масових антиурядових рухах; локальна нестабільність – виражається в сепаратистських, регіональних і національних рухах. Під усі ці індикатори було зібрано фактологічні дані, а характер їх кореляції був установлений шляхом спеціальних математичних розрахунків.

Емпірична модель Т. Гарра базується на концептуальному посиленні про існування зв'язку між «відносною депривацією», що розуміється як різниця між бажаннями та можливостями учасників політичного процесу та масштабами цивільних безладів. Тим самим, автор прагне понизити невизначеність під час аналізу проявів масової нестабільності у суспільстві. Запропонована модель спирається на значне число кількісних

показників та індексів. Позитивним моментом моделі виступає її «м'яка» прив'язка до кількісних величин, які включаються в дослідження швидше як характеристики позитивної або негативної конотації різних модулів.

На сучасному етапі емпіричне моделювання у сфері політологічних досліджень частково втратило свою популярність. З одного боку, цей шлях наукового пошуку зіткнувся з протиріччями, обумовленими необхідністю збору даних, обсяг яких постійно зростає, а їх значущість у політичному процесі могла варіюватися, що у підсумку призводило до створення надлишкових відомостей. Тим самим, підривався один із найважливіших стовпів методичної бази моделювання емпіричного типу, а саме: верифікація результатів наукового дослідження. З іншого боку, до дуже суперечливих результатів призводили і багато спроб поєднання кількісних та якісних показників, досвід реальної міждисциплінарної інтеграції.

Гносеологічні та практичні проблеми, що виникають у зв'язку з труднощами емпіричної інтеграції природничо-наукового та гуманітарного знання, деякі автори пропонують вирішувати шляхом поєднання понятійного апарату загальної теорії систем та основних філософських категорій, маючи на увазі сутнісне відображення предмета наукового спостереження. При цьому, розрізняється суворі нормативність (наслідування положень певної теорії під час проведення наукового дослідження) або несуворі нормативність (опора на концептуальну схему, що ще не оформилася в теорію).

Порівнюючи емпіричне та нормативне моделювання, необхідно звернути увагу не лише на принципові відмінності цих методичних засобів, але й на їх схожість. Як нормативне, так і емпіричне моделювання не може проводитися на основі гіпотези про те, що політичні феномени мають бути диференційовані або агреговані за суто формальними ознаками на користь побудови конкретної моделі. Тому поєднання емпіричного та нормативного моделювання в рамках комплексних проєктів є перспективним напрямом не лише розвитку прикладних політологічних досліджень, але й верифікації результатів застосування моделювання.

На сучасному етапі моделювання посідає провідне місце серед методичних засобів прикладного вивчення політики. Існує декілька сфер політичного життя, де моделювання визнається особливо корисним. Якщо в дослідженнях внутрішньої політики найбільш поширеними випадками використання моделювання є вибори та законодавчий процес, то в міжнародних дослідженнях ширше моделювання використовується під час вивчення конфліктів і переговорів.

Вибираючи той або інший шлях моделювання, аналітик завжди повинен виходити із завдань дослідження.

Без урахування масштабів і характеру проблематики, яка буде включена до структури майбутньої моделі, немає сенсу робити перевагу на користь мікро- або макромоделювання, динамічних, логіко-інтуїтивних або квантифікованих моделей. Важливо те, яка модель краще відповідає на питання, що цікавить дослідника. При цьому, незалежно від застосування

нормативного або емпіричного підходу, ключовим моментом моделювання є орієнтація на предмет, що досліджується. Модель втрачає сенс, якщо вона з інструменту дослідження стає його головним результатом.

Ключові поняття

Верифікація моделей – процес визначення, наскільки сукупність об'єктів (явищ), зафіксована у взаємозв'язку з операціоналізуючим їх відношенням до гіпотез, відповідає критеріям повноти, компактності, несуперечності та експлікативності.

Гіпотеза – твердження, пророче існування деякої залежності між показниками та характеристиками змінної.

Дедукція – міркування, в якому на підставі загальних тверджень і при дотриманні правил логічного висновку будується висновок про конкретне явище.

Вимір – застосування підрахунку або будь-якого іншого способу кількісної характеристики результатів вивчення дійсності. Індукція – міркування, в якому на підставі конкретного досвіду будується узагальнююча теорія.

Квантифікація – операція надання числового вираження деякій об'єктивній функції, що визначає взаємозв'язок змінних. У неявній формі квантифікація вперше була застосована Арістотелем.

Логіко-інтуїтивне моделювання – операціоналізація змісту інформаційного масиву на основі застосування традиційних дослідницьких прийомів: суб'єктивних знань, логічних порівнянь, оцінювання і сортування даних.

Математична модель – спрощений опис ситуації або процесу в математичних виразах.

Моделювання – вивчення реальності за допомогою побудови її спрощених образів (моделей) і під час дотримання правил проведення цієї процедури. Моделювання політичних процесів у методичному плані схоже з експериментом у точних науках.

Модель – аналог реальності, спрощене відображення, що використовується для наукового вивчення різних явищ. До сфери політологічних досліджень це поняття широко увійшло в другій половині ХХ ст. У методичному плані спирається на спеціальний розділ логіки – теорію моделей та досвід прикладних міждисциплінарних проєктів різного рівня.

Нормативне моделювання – побудова моделей на основі фундаментальних концептуальних положень, що відносяться до предмета дослідження. Під час побудови нормативних моделей переважає дедукція.

Індикатор – міра, специфічна для змінної, включеної до моделі.

Побудова моделі – відбір змінних, які відбивають основні характеристики явища та визначення зв'язків, що існують між цими

змінними. Порядок включення вибраних змінних і взаємозв'язків у єдину впорядковану структуру залежить від типу та складності моделей.

Теорія ігор – сфера математики, що має справу з аналізуванням ситуацій, результати яких обумовлені спільною поведінкою індивідів. Може розглядатися як приклад квантифікації формальних моделей політичної взаємодії. Зокрема, квантифікація дозволяє виявити варіанти стратегії, коли гравцям вигідніше співпрацювати, незважаючи на наявність спонукального стимулу до обману або конфронтації.

Формалізація – відображення абстрактних об'єктів за допомогою символів, необхідний компонент різних видів наукової діяльності. Простим видом формалізації є прямий опис або позначення об'єктів за допомогою термінів, що мають узагальнюючий зміст: «світова система», «держава», або цифр, знаків математичних операцій та спеціальних символів. Наукова формалізація будується на принципах логіки і є не просто певним символічним відображенням об'єктів, але й відображенням загальних взаємозв'язків між поняттями, судженнями, висновками, концепціями та змістовними теоріями за допомогою дедуктивно-впорядкованих систем вербальних або числових символів.

Формалізоване моделювання – операціоналізація інформаційного масиву на основі перетворення його форми і способів подання; припускає подальше проведення міждисциплінарного дослідження.

Емпірична теорія – одне з можливих пояснень явищ, які спостерігаються, безліч суджень, що підлягають кількісній перевірці. Термін поширений у зарубіжній науковій літературі.

Емпіричне моделювання – побудова моделей на основі гіпотез, справедливості яких доводиться шляхом збору та кількісної обробки великих обсягів фактологічного матеріалу. Під час побудови емпіричних моделей переважає індукція.

Питання і завдання для обговорення

1. Наведіть в узагальненому вигляді суть наукових дебатів із проблем прикладного моделювання в політичних дослідженнях.
2. Схарактеризуйте основні методичні умови застосування прикладного моделювання.
3. Порівняйте аналітичні можливості логіко-інтуїтивного та формалізованого моделювання.
4. Які основні характеристики емпіричного та нормативного моделювання?

ТЕМА 5

ЕКСПЕРТНІ МЕТОДИ В ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

План:

- 1 Роль експертних звітів у політичній практиці
- 2 Техніка застосування експертних оцінок у політичних дослідженнях

1 Роль експертних звітів у політичній практиці

Аналізування різних аспектів політичної практики минулого та сьогодення незмінно підтверджує ключову роль фахівців, що мають неординарні професійні знання й досвід, необхідні для ухвалення ефективних рішень. Незалежно від того, чи є ці люди членами академічного співтовариства, співробітниками державних або недержавних структур, чи просто приватними особами, їх прийнято називати експертами. Загальний сенс, у якому вживається поняття «експерт», досить однозначний. **Експерт** – це людина, яка знає щось краще, ніж інші. Вираження «експертне співтовариство», що часто зустрічається в наші дні, аж ніяк не означає інституалізовану форму експертної діяльності, а швидше вживається як метафора.

Експертна оцінка – авторитетна думка експерта з якої-небудь проблеми, що перебуває у сфері його компетенції. Під час отримання експертних оцінок, на відміну від опитувань громадської думки, питання ставляться експертові безпосередньо та формуються так, щоб отримана відповідь була максимально визначеною. Експертна оцінка, за своєю суттю, завжди є варіантом виміру, який прагне до максимально можливої точності.

Водночас, ідея опори на індивідуальну думку, що часто виникає інтуїтивно та не має раціонального обґрунтування, завжди істотно обмежувала можливості застосування експертних звітів. У другій половині ХХ ст. склався оригінальний дослідницький напрям, який прагнув упровадити в практику наукові процедури, мобілізуючі здібності людської особистості генерувати корисну інформацію в складних обставинах. Спираючись на розробки військових аналітиків і досвід застосування системного аналізу в гуманітарних дослідженнях, деякі західні та вітчизняні фахівці розробили значний спектр міждисциплінарних аналітичних прийомів, що дозволяли, по-перше, понизити суб'єктивізм експертних звітів, по-друге, змінювати думки значної кількості експертів, по-третє, зменшити ризик можливих помилок під час формулювання висновків.

Потреба надання наукового статусу групі методик, зазвичай визначуваних як «експертні оцінки», виявилася особливо високою у зв'язку із загальним посиленням прогностичної спрямованості прикладних проєктів і включення до проєктних завдань таких параметрів, як вірогідність оптимального та реально можливого розвитку подій.

У цілому, різноманітні варіанти методики експертних оцінок застосовувалися та продовжують застосовуватися, головним чином, для формулювання прогнозів щодо тенденцій та перспектив розвитку ситуації, для оцінювання ймовірнісних характеристик ситуації на певному тимчасовому етапі майбутнього, а також для визначення бажаного стану ситуації.

2 Техніка застосування експертних оцінок у політичних дослідженнях

Необхідність знання експертних методик для політологів досить очевидна, проте вони нечасто призначаються у формі, що дозволяє застосовувати їх без спеціального роз'яснення. Здебільшого опис методики зводиться до техніки кількісної обробки даних, правила якої сходять до математичного аналізу, так званого циклічного парадоксу. Крім того, їх розробники мало приділяють уваги тому, щоб під час використання експертних оцінок необхідно звертатися до теоретичних концепцій, які відбивають основні якісні особливості об'єкта, що досліджується, а також враховувати той факт, що власне експертні методи базуються не стільки на конкретній інформації, наявній у експерта, скільки на його загальних концептуальних уявленнях про неї.

До теперішнього часу описано декілька десятків варіантів застосування експертних оцінок у прогнозно-аналітичних розробках різного рівня. Більшість із них можна класифікувати за трьома групами: індивідуальні, колективні та універсальні.

Методичні варіанти *індивідуальних експертних оцінок*:

- **метод інтерв'ю** заснований на бесіді експерта з прогнозістом за схемою «питання – відповідь», причому «відповідь» фіксується як елемент системної моделі явища, що вивчається;

- **метод генерації ідей** заснований на виявленні експертної оцінки (думки експерта) за допомогою програмованого управління розумовим процесом, що включає звернення до глибинної пам'яті людини.

Методичні варіанти *колективних експертних оцінок*:

- **метод колективної експертної оцінки** заснований на виявленні об'єктивно узагальненої оцінки експертної групи шляхом обробки індивідуальних, незалежних оцінок, винесених експертами, що входять до її складу;

- **метод експертних комісій** заснований на спільній роботі декількох експертів, що формулюють загальну думку як узгоджену підсумкову оцінку;

- **метод Дельфи** заснований на виявленні узгодженої оцінки експертної групи шляхом їх автономного опитування в декілька турів, що передбачає повідомлення експертів про результати попереднього туру

з метою отримання додаткового обґрунтування їхніх оцінок у наступному турі;

– **метод колективної генерації ідей («мозковий штурм»)** заснований на стимуляції творчої діяльності експертів шляхом спільного обговорення конкретної проблеми, регламентованого особливими правилами;

– **метод керованої генерації ідей** заснований на використанні цілеспрямованої інтелектуальної дії на групу експертів з боку керівника обговорення, що посилює процес колективної генерації ідей.

Універсальні методи експертних оцінок, що застосовуються як в індивідуальному, так і груповому форматі:

– **матричний метод** заснований на використанні матриць, що відбивають значення (ваги) вершин граф-моделей об'єкта прогнозування, з подальшим перетворенням та операціоналізацією матриць;

– **метод побудови прогнозного сценарію** заснований на встановленні логічної послідовності станів об'єкта прогнозування та прогнозного фону в часі за різних умов;

– **морфологічний аналіз** заснований на побудові матриці характеристик об'єкта прогнозування та їх можливих значень із наступним перебором й оцінюванням варіантів поєднань цих значень;

– **синоптичний метод** заснований на аналізуванні експертами наявної кількості прогнозів щодо об'єкта прогнозування та прогнозного фону з подальшим їх синтезом.

Дані, отримані на основі експертних оцінок, можуть бути віднесені до категорії вторинної інформації, яка становить інформаційну базу прикладного проєкту. Хоча в межах цього посібника неможливо детально описати зміст кожного інваріанта експертної методики, з наведеного списку очевидно, що вони спираються на процедурні правила, що поєднують елементи психологічних, соціологічних і політичних знань, а їх застосування припускає доволі різносторонню підготовку фахівців, що беруть участь в експертизі. Крім того, обробка інформації, отриманої на основі експертних оцінок, передбачає її кількісне опрацювання з використанням математичних процедур. Отже, методика експертних оцінок належить до категорії міждисциплінарної дослідницької техніки.

Дослідження із застосуванням експертних оцінок проводиться в три етапи:

- 1) готуються інформаційні матеріали та добираються експерти;
- 2) збираються експертні висновки й обробляються результати;
- 3) готується підсумковий звіт.

Розглянемо ці етапи детальніше.

Підготовка інформаційних матеріалів і добір експертів

На етапі підготовки програми проєкту формується група фахівців-аналітиків, до обов'язків якої входять: добір експертів, що беруть участь у програмі; складання спеціальних опитувальних листів (анкет);

розробка способу й процедури опитування експертів; проведення самого опитування; обробка результатів та їх статистичний аналіз; синтез об'єктивної (статистичної) та суб'єктивної (аналітичні висновки) інформації з метою підготовки підсумкових оцінок, необхідних для ухвалення рішення.

Проте, головним завданням цього етапу є усе-таки не технічна сторона організації експертизи, а розробка її змістовних аспектів. Так, якісна оцінка експерта залежить від попереднього опрацювання організаторами загальної системної концепції даної ситуації або процесу. Зазвичай, таке опрацювання виробляється шляхом переведення традиційних наукових обговорень у русло моделювання, наприклад, подання даних проблем у вигляді ієрархічно організованої структури – проблемного дерева, або в іншій термінології – «дерева цілей». Ця робота виконується шляхом послідовного розчленовування основних дослідницьких завдань на елементи для того, щоб створити систему, так званих, зважених зв'язків («дерево цілей»).

Дерево цілей – структурована, побудована за ієрархічним принципом (ранжирувана) сукупність цілей системи, програми, плану, в якій зазначені: генеральна мета («вершина дерева»); підлеглі їй завдання першого, другого та наступного рівнів («гілки дерева»). Назва «Дерево цілей» пов'язана з тим, що у ній схематично подано сукупність розподілених за рівнями цілей і, відповідно, нагадує за видом перевернуте дерево. Наприклад, П-2 – установити контроль за припиненням вогню, П-3 – визначити режим адміністративного управління, П-4 – визначити шляхи відновлення зруйнованої економіки. Додавання завдань відбувається до тих пір, поки вони не стають об'єктивно вимірюваними або дозволяють експертові дати однозначну відповідь «так – ні».

Зазвичай, коли йдеться про формування об'єктивної думки, до участі в експертній нараді долучають найбільш кваліфікованих фахівців з усіх організацій, що мають професійне відношення до цієї проблеми. Але останніми роками коло різних наукових центрів стало таким великим, що організатори експертних нарад повинні додатково уточнювати критерії свого вибору. Рішення про персональне залучення експерта найчастіше ґрунтується на рівні його компетентності. Проте, навіть кваліфікований експерт може виявитися неефективним учасником конкретної експертизи як через причини випадкового характеру, так і через відсутність стимулів підтвердження особистої кваліфікації. Тому, іноді, виникає проблема додаткового оцінювання компетенції фахівця, уже залученого до робочого процесу. До найбільш важливих характеристик експерта, наявність яких доцільно враховувати під час персонального відбору, належать: креативність – здатність самостійно вирішувати творчі завдання; евристичність – уміння бачити або створювати неочевидні «сценарії»; інтуїція – здатність робити висновки про об'єкт, що досліджується, без усвідомлення логіки (причинно-наслідкових зв'язків) його формулювання;

незалежність – уміння протиставляти груповим думкам власну точку зору; універсальність – здатність бачити проблему з різних точок зору.

Збір експертних звітів та обробка результатів

Складаючи анкети для проведення експертизи, слід мати на увазі, що під час їх заповнення певну роль грає порядок постановки питань та їх формулювання. Питання не повинні передбачати подвійного тлумачення або спонукати експерта висловлювати думку в малознайомій йому предметній галузі. Міра конкретизації питань повинна враховувати реальну можливість фахівця дати правильну відповідь. Зайва деталізація створює ілюзію максимальної точності судження, тоді як насправді вона може відволікати від головних питань. Практика показує, що спочатку краще шукати відповіді на загальні питання, а потім поступово переходити до більш приватних.

Важливе значення має кількість об'єктів, що подаються експертові для аналізування. Найнадійніші результати досягаються при кількості об'єктів, яка дорівнює 7 ± 2 . Показник 7 ± 2 відзначається в психології як максимальна кількість чинників, тем, питань, над якими людина здатна думати одночасно.

Збір експертних звітів може проводитися заочно, коли особистий контакт аналітиків з експертами відсутній, або очний, коли заповнення анкети здійснюється у рамках бесіди з експертом. Переваги та недоліки очної або заочної процедури аналогічні тим, з якими стикаються соціологи, проводячи опитування громадської думки. Заочне опитування відносно дешеве, проте за такого варіанта можливі спотворення у разі неправильного заповнення анкет. При особистій бесіді цей недолік виключається, однак такий підхід вимагає значних витрат часу та зусиль. Крім того, аналітик, що проводить особисте опитування, може свідомо або несвідомо впливати на відповіді експерта.

Очні способи вираження експертами своїх оцінок класифікуються за тим, наскільки анонімно вони здійснюються. Такий формат опитування передбачає, що ніхто з експертів не знає оцінок своїх колег. Допускається також анонімне обговорення оцінок, які не співпадають із думкою більшості, у такому випадку воно проводиться письмово. Повну протилежність анонімному опитуванню складає процедура збору експертних звітів під час відкритого групового обговорення усіх оцінок. Обидва способи мають свої переваги: анонімність дозволяє відверто висловлювати персональну думку, а атмосфера відкритого обговорення сприяє пробудженню творчої активності експертів.

Експертні процедури виникли на тлі традиційних методів ухвалення політичних рішень і, багато в чому, відтворюють формат відкритих і закритих нарад. Але їхньою головною відмінністю є прагнення уникати жорстких обмежень для висунення експертами своїх суджень. Завдяки цьому підходу виникає сприятливе інтелектуальне середовище творчого

осмислення складних проблем і подолання застарілих стереотипів сприйняття. Тому, зазвичай, атмосфера, яка притаманна експертним нарадам, визначається в професійному лексиконі терміном «мозковий штурм». Але для того, щоб можливості цієї методики були повністю реалізовані, необхідно дотримуватись декількох правил підвищення ефективності мислення.

Основні правила «мозкового штурму»:

- у межах досить загального формулювання поставленої проблеми зазначити єдине головне питання;

- не оголошувати помилковою жодну ідею, яка висловлюється під час дискусії та не припиняти її обговорення;

- підтримувати незвичну ідею будь-якого роду, навіть якщо її доцільність здається спочатку сумнівною;

- заохочувати активність висловлювань, щоб звільнити учасників засідання від скутості.

Використання досвіду «мозкового штурму» дозволяє, по-перше, збільшити результативність аналізування, по-друге, полегшує радикальну критичну переробку раніше підготовлених проєктів, по-третє, надає змоги розробити положення, що спираються на узгоджені думки.

Серед основних методів збору експертних звітів найбільш поширеним є метод відкритих обговорень. Але, притягаючи своєю демократичністю, він не завжди дає задовільні з точки зору практичних потреб результати. Тому, досить часто, експертні наради, почавшись у широкому складі, тривають уже в закритому форматі при значних змінах кола учасників. Під час ході закритих нарад іноді застосовують метод обговорення, так званий «методом фаворита». Експертна група виділяє особу, оцінювання якої є вирішальним під час формулювання узагальнюючих звітів та обов'язковою для всіх учасників.

Кінцева частина другого етапу дослідження із застосуванням експертних оцінок – обробка результатів експертизи. Головне завдання обробки результатів опитування – подати експертні висновки в стандартизованому вигляді. Стандартизація робить можливою процедуру порівняння результатів, отриманих різними способами. Але сам статистичний аналіз починається з визначення узгодженості оцінок різних експертів.

Якщо всі оцінки однакові, то проблему можна вважати розв'язаною. Проте, зазвичай, не всі оцінки збігаються. Більше того, іноді думки учасників обговорення дуже розходяться. Тоді до завдання обробки входить виявлення специфіки аналітичних оцінок експертів. Цього можна досягти, пропонуючи їм пояснювати свої оцінки шляхом формального порівняння думок. Якщо отримані результати не узгоджені, то одним із рішень може бути повторення експертизи (з роз'ясненням наявних розбіжностей). Так застосовується відомий метод проведення експертизи Дельфі.

Дельфі – місто Давньої Греції, що заслужило на популярність провісниками майбутнього, яких називали оракулами. Основні принципи,

покладені в основу методу Дельфі, полягають у забезпеченні анонімності опитування шляхом виключення безпосередньої взаємодії експертів. Зворотний зв'язок, регульований аналітиками, дозволяє виявити переважаючі судження фахівців і зблизити їх точки зору на проблему. Водночас, метод не має на меті досягнення повної єдності думок, оскільки враховується, що, незважаючи на зближення точок зору, відмінність існуватиме і в кінці опитування.

Зазвичай для «співпадання» думок, отриманих відповідно до процедури Дельфі, вистачає трьох турів. Якщо ступінь узгодженості залишається недостатньою, то слід зробити додаткові кроки, зокрема, змінити склад групи експертів або змінити перелік чинників (об'єктів), що підлягають оцінюванню.

Регулярне проведення експертиз із певного питання може довести процедуру отримання експертних оцінок до високої міри стандартизації та відтворюваності результатів. При цьому, досить часто, експертні висновки надаються в числовому вигляді, і тим самим їх обробка зводиться до процедур, розроблених у галузі обчислювальної математики та статистики. Статистичний аналіз та аналізування чутливості отриманого масиву експертних даних складають математичне забезпечення експертиз, і краще, якщо вони виконуються відповідними фахівцями.

Статистичний аналіз має справу, головним чином, з кількісними даними, обумовленими множинністю ознак або чинників. Його застосування дозволяє визначати основні закономірності розподілу даних (параметрів експертних оцінок) і міру кореляції між окремими показниками.

Аналізування чутливості варіантів рішень обумовлений тим, що ваги чинників визначаються як випадкова величина. Якщо результат дуже чутливий до зміни первинних даних, то рішення може бути прийняте необґрунтовано. Крім того, експерти могли дати дані з деякою мірою неточності. Аналізування чутливості може бути проведено і щодо складу групи експертів – зміна у складі групи не повинна сильно впливати на результати.

Метою процедури кількісної обробки результатів експертного аналізу є змістовна характеристика безлічі професійно зазначених точок зору на дане явище. Подальше залежить від того, хто у підсумку повинен ухвалити рішення. Метою експертизи ніколи не повинно бути звільнення конкретної особи від відомчої, моральної або політичної відповідальності за події, що настали внаслідок його дій.

Практично за будь-якої обробки результатів роботи експертної групи постає проблема переходу від індивідуальних до групових переваг, тобто отримання агрегованого висновку. Існує декілька основних типів проблемної ситуації:

- ✓ члени експертної групи дотримуються протилежних точок зору. Усереднювання в такій ситуації може сприяти перемозі експертів, що мають не найвищий рівень кваліфікації;

✓ члени експертної групи використовують різні принципи нарахування «окулярів», що призводить до різноплановості оцінок;

✓ члени експертної групи демонструють циклічність переваг і не можуть однозначно визначити ієрархію ознак об'єкта.

Основною причиною такого результату є перехід експертів з оцінювання об'єктів за однією ознакою до оцінювання за іншими критеріями.

Однією з головних вимог, що висувається до процесу обробки експертних звітів, є виключення негативного ефекту усереднювання, різноплановості та циклічності.

Під час формулювання підсумкових експертних оцінок, незмінно постає питання про співвідношення кількісних та якісних характеристик об'єкта спостереження і про можливості обліку цього співвідношення. Хоча далеко не всі політичні феномени можуть бути описані на основі точних вимірів, дуже часто відображення традиційно якісного подання людей у числовому вигляді або навіть вказівка на відносну значущість певних чинників порівняно з іншими підвищує точність аналітичних звітів. Тому використання експертних оцінок дозволяє підготувати кількісну базу для вибору оптимальних рішень як у жорсткому цифровому вираженні, так і в м'якших «рейтингових», «рангових» або аналогічних ним варіантах.

Наведемо загальну постановку завдання вимірів у рамках усієї безлічі експертних методів. Так, даний набір деяких об'єктів (чинників), і експерта просять поставити кожному об'єкту (чиннику) числову або рангову оцінку значущості цього чинника. Під об'єктом можна розуміти також і один об'єкт, але в різні моменти часу. У цьому випадку надійність експертних оцінок залежить від можливості виміру інформації, що міститься в них, за допомогою різних шкал і показників. Коли проводиться експертиза, то передбачається, що експерт у змозі порівняти об'єкти, варіанти або чинники, приписавши кожному з них число. Залежно від того, за якою шкалою можуть бути задані ці порівняння, експертні оцінки містять більший або менший обсяг інформації.

Найчастіше експертні оцінки якісних ознак сприймаються як виміряні за порядковою шкалою, і для їх математичної обробки застосовуються методи впорядкування. Ці методи можуть бути застосовані в декількох випадках. Зокрема, дуже типовою є ситуація, коли із загальної кількості чинників необхідно виділити найбільш важливі. На практиці нерідко трапляється, що одна з альтернатив перевершує іншу за яким-небудь показником, хоча інша теж є привабливою, але вже на іншій основі. У таких випадках обираються одна чи декілька важливих ознак, на підставі яких робиться вибір оптимального варіанта. Досить складні проблеми виникають і тоді, коли необхідно оцінити які-небудь якісні чинники, що не можна точно виміряти. Упорядкувати їх сукупність можна, зіставивши міру кожного з них цією якістю. У повсякденному житті ми часто оцінюємо такі чинники за допомогою слів: «краще», «цінніше», «корисно», «красивіше», «більш талановито» і т. д. Найбільш поширеними методами впорядкування

альтернатив (чинників) є ранжирування, нормування та порівняння. Збіг висновків, отриманих на основі застосування двох різних підходів, дозволяє припустити, що вони засновані на самому матеріалі, а не на методах його обробки.

Математичний апарат, який використовується при експертній оцінці значущості об'єктів, чинників, альтернатив, постійно розвивається і не вичерпується методами впорядкування. Основною галуззю математики, яка забезпечує кількісну обробку експертних оцінок, є статистика. У плані комп'ютерного забезпечення експертних методів існують пакети прикладних програм, які використовуються як індивідуальними, так і відомчими користувачами.

Підготовка підсумкового положення

На третьому, кінцевому етапі обробки експертних даних незмінно виникає завдання комплексного аналізу характеристик об'єкта спостереження, які були отримані на підставі застосування різних прийомів статистичної обробки та, особливо, різних шкал. Для цього потрібно здійснити перехід до одного типу даних – числового або якісного. Зазвичай, таке аналізування здійснюється за допомогою зведення всіх показників до кількісних. Але за наявності адекватних уявлень і виконавських навичок, комплексну обробку інформації можна проводити і за допомогою зведення числових показників до якісного вигляду. Наприклад, характеристиці демографічної ситуації в окремій країні, що визначається як стан демографічного вибуху, можуть відповідати хоча й близькі за величиною, але все-таки різні показники природного приросту населення. Нюанси, важливі в довгостроковій перспективі, у межах найближчого майбутнього можна не враховувати.

Важливим, хоча і не абсолютним показником коректності експертних звітів є ситуація, коли висновки, отримані на основі «кількісної» обробки даних, якщо і не співпадають з висновками «якісної» обробки, то, принаймні, не будуть ним суперечити. Іншими словами, застосування експертних оцінок при підготовці конкретного рішення дуже часто служить початком цілої серії експертних нарад, що поступово знижують невизначеність ситуації.

Досвід застосування методики експертних оцінок. Ситуаційний аналіз

Цікавою та перспективною формою одночасного отримання оцінок значної кількості фахівців у практиці вітчизняної і зарубіжної аналітики виступає ситуаційний аналіз. До безумовних переваг цього методу входять можливості оперативної організації обговорення гострих проблем, в якому можуть брати участь як особи, традиційно пов'язані з їх вивченням, так і представники інших дослідницьких напрямів. Такий підхід дозволяє

пом'якшувати витрати рутинного відомчого сприйняття нових викликів і полегшує розробку інноваційних рішень в умовах значної невизначеності політичної обстановки. При компетентній організації ситуаційний аналіз може перевершити за своїми результатами звичну виробничу нараду, оскільки умови формулювання експертних звітів створюють ефект «мозкового штурму» навіть у випадках, коли техніка проведення ситуаційного аналізу безпосередньо не орієнтується на такий варіант методики експертних оцінок.

Методика реалізується в три етапи:

✓ **Розробка сценарію ситуації.** У рамках цього етапу відбувається встановлення основних проблемних блоків, системних зв'язків між ними та зв'язків, що виділяють конкретну проблемну ситуацію з усієї сукупності політичних відносин. Крім того, визначається коло питань, яке буде запропоновано для обговорення експертам, а також склад учасників експертної наради.

✓ **Отримання великого обсягу різнопланових думок,** яке може бути подано як у вербальній, так і в тестовій формі. При цьому, експертам ставиться по одному спеціальному питанню, на яке має бути дана одна аргументована відповідь. Остання розглядається як особиста позиція фахівця, яка висловлюється абсолютно вільно. Експерт є єдиним доповідачем, але може брати участь як критик в обговоренні інших питань. Час виступу жорстко обмежується.

✓ **Підготовка підсумкового документа.**

Особлива роль на всіх етапах належить керівнику ситуаційного аналізу і, так званій, сценарній групі, що складається з 3–5 учасників наради, які не лише розробляють програму обговорення, але й допомагають експертам вести діалог, ставлять уточнювальні питання, а потім беруть на себе обов'язки щодо редагування текстової документації проєкту.

Сценарії, на основі яких відбувалися експертні обговорення, склалися з таких блоків:

- коротка вступна частина, що констатує основні характеристики ситуації, що розглядається експертами;
- ключові проблеми, що визначають основні тенденції розвитку ситуації, що розглядається експертами;
- варіанти розвитку подій (можливі сценарії).

Далі наводимо стислу змістовну характеристику розділів проведених ситуаційних аналізів.

Експертні оцінки як особливий вид прикладної аналітичної методики дуже привабливі своєю оперативністю та результативністю. Будучи за своєю суттю міждисциплінарними, вони, крім того, вимагають навіть у випадках якісних описів чітких кількісних характеристик, тим самим стимулюють творчий процес і, що важливо, з ентузіазмом сприймаються молодими фахівцями. У зв'язку з цим, застосування різних варіантів методики експертних оцінок у дослідженні політичних ситуацій та процесів може розглядатися як перспективний напрям прикладного аналізу проблем,

що характеризуються високою мірою невизначеності. Проте, необхідно враховувати, що на основі експертних звітів усе ж не вдається повністю здолати елементи суб'єктивізму, гарантувати абсолютну адекватність висновків, проводити повноцінну верифікацію, а головне – здійснювати надійне довгострокове прогнозування. Тому навіть під час дотримання достатньої коректності застосування того або іншого варіанта експертних оцінок матеріали, отримані на їх основі, необхідно розглядати з урахуванням звітів, підготовлених іншими способами.

Тим не менш, ці недоліки методики частково нівелюються за допомогою однієї найістотнішої переваги: експертні оцінки дисциплінують мислення та акцентують проблему людського чинника як інформаційного ресурсу особливого роду.

Ключові поняття

Граф – кінцева сукупність безлічі точок (вершин). Деякі з вершин графа сполучені лініями, які називаються ребрами. Якщо кожні дві вершини сполучено ребрами, такий граф називається повним. Кожен граф можна подати в просторі Евкліда безліччю точок, які сполучені безліччю ліній, відповідних ребрам. У тривимірному просторі можна подати граф таким чином, що лінії не перетинатимуться у внутрішніх точках. Графи часто використовуються для логічних проблем, що містять завдання перебору варіантів експертних рішень.

Дерево – похідне поняття з теорії графів. Дерево – це пов'язаний, але неорієнтований граф, що не містить циклів (зворотних з'єднань).

Завдання експертизи – у завдання роботи експертної комісії часто входить не лише (а іноді не стільки) оцінка наявних ситуацій (об'єктів, чинників), але й імітаційна побудова власне ситуацій. Наприклад, експерти можуть скласти декілька сценаріїв розвитку тієї або іншої ситуації залежно від визначальних зовнішніх чинників. Ці сценарії можуть розглядатися як експертно створені ситуації.

Критерій – вирішальне правило, що визначає вибір альтернатив. Відомі декілька статистичних критеріїв, що дозволяють оцінити міру визначеності висновків. Проте, часто доводиться стикатися з ситуацією, коли різні, хоча й обґрунтовані критерії призводять до різних результатів.

Нормування – виробляється на підставі обліку думки експерта про значущість кожного чинника, який оцінюється стосовно інших чинників, що становлять предмет аналізування.

За наявності великої кількості альтернатив (більше семи) застосування методу послідовних порівнянь стає надмірно трудомістким.

Проблема – ситуація, в якій є два стани: наявне і пропоноване, або бажане. Отже, кожна проблема характеризується необхідністю зміни стану, а рішення на основі експертних оцінок встановлює, яким чином буде здійснений перехід від наявного стану до передбачуваного.

Ранжирування – подання об’єктів у вигляді послідовності відповідно до спадання їх переваги.

Ранг – це показник, що характеризує порядкове місце об’єкта або явища, які підлягають оцінюванню, в групі інших об’єктів (явищ), що мають істотні для оцінювання властивості. Зазвичай, найбільш прийнятному об’єкту привласнюється перший ранг, а найменш переважному – останній. Рангові оцінки має сенс порівнювати тільки стосовно до «більше-менше», «краще-гірше». Порядкова шкала, що отримується в результаті ранжирування, повинна задовольняти умові рівності кількості рангів кількості об’єктів, що ранжуються.

Ситуаційний аналіз – процедура проведення експертної наради з актуальної політичної проблеми відповідно до спеціальних правил організації обговорення та узагальнення результатів.

Порівняння. Коли необхідно точніше встановити співвідношення між об’єктами (чинниками), що зіставляються, то для оцінювання переваги може бути використаний метод порівнянь. При цьому проводиться така процедура: 1) об’єкти розташовуються в порядку їх важливості (як і під час ранжирування); 2) найбільш важливому об’єктові приписується оцінка, яка дорівнює одиниці, а іншим (відповідно до міри їх важливості) – оцінки між нулем і одиницею; 3) далі оцінка першого об’єкта порівнюється із сумою оцінок усіх інших об’єктів і за необхідності коригується так, щоб вона була інтегрована між дещо більшою сумою всіх інших об’єктів і дещо меншою сумою всіх інших об’єктів без певної кількості самих менш значущих; 4) далі процедура пункту 3 повторюється для об’єкта 2, але без об’єкта 1 до тих пір, поки не буде оцінений передостанній об’єкт.

Статистичний аналіз – збиральне поняття для низки математичних прийомів обробки кількісної інформації, основні тенденції розподілу показників і міра кореляції між окремими показниками.

Шкала – засіб виміру, що дозволяє співвіднести деякі ознаки з числовими характеристиками. Основні шкали, що використовуються в практиці вимірів, можна поділити на такі класи:

1) *номінальні шкали* – моделюють відносини типу «рівність-нерівність» (наприклад, внутрішньополітичні та міжнародні проблеми);

2) *порядкові шкали* (числові, ординарні) дозволяють порівнювати обговорювані величини в термінах «більше-менше», «краще-гірше», «швидше-повільніше». Прикладом порядкової шкали можуть виступати різні рейтинги. Різновидом порядкової шкали є, так звана, процентна або відносна, шкала (на скільки %);

3) *інтервальні шкали* – вимірюють, на скільки або в скільки разів розрізняються величини, що вивчаються (дохід на душу населення, перестрілки, що мали місце протягом місяця, обмін дипломатичними посланнями в поточному році порівняно з попереднім). Усі типи шкал можуть служити засобами оцінювання показників поведінки об’єктів, що досліджуються.

Експерт – особа, що ухвалює рішення в умовах невизначеності; експерт має бути визнаним авторитетом у проблемній сфері.

Експертиза – проведення групою експертів виміру деяких характеристик для підготовки рішення. Характерна особливість експертизи як процедури полягає в тому, що приладами виступають люди (або тому, що самі об'єкти або їхні характеристики суб'єктивні, або тому, що доки просто не існує об'єктивних приладів виміру цих характеристик).

Експертна оцінка – авторитетна думка експерта з якої-небудь проблеми, що перебуває у сфері його компетенції. Експертна оцінка з методичної точки зору завжди є варіантом виміру, який прагне до максимально можливої точності.

Питання і завдання для обговорення

1. У чому полягає роль експертних звітів у внутрішньополітичній та зовнішньополітичній практиці?
2. Які види експертних оцінок і напрями їх використання вам відомі?
3. Назвіть основні етапи прикладного політичного дослідження на основі застосування експертних оцінок.
4. Уявлення про які кількісні процедури обробки даних потрібні організаторам експертної наради?
5. Схарактеризуйте експертну нараду як особливий вид колективної експертизи у сфері політичної практики (підготовка, правила організації та проведення).
6. Розкажіть про ситуаційний аналіз у сфері політичної практики (підготовка, правила організації та проведення).
7. Запропонуйте декілька можливих прикладів ситуаційного аналізу для реалізації у рамках освітнього процесу.

ТЕМА 6

ЗАСТОСУВАННЯ МАТЕМАТИЧНИХ ЗАСОБІВ У ПРИКЛАДНОМУ ВИВЧЕННІ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

План:

- 1 Досвід міждисциплінарних політологічних досліджень
- 2 Квантифікація та формалізація змістовних моделей політичних ситуацій і процесів
- 3 Динамічні моделі як засіб опису поведінки політичних систем і суб'єктів
- 4 Перспективи міждисциплінарного підходу у сфері політологічних досліджень

1 Досвід міждисциплінарних політологічних досліджень

Учені-політологи дедалі частіше звертаються до міждисциплінарного методичного інструментарію, що дозволяє їм розширити спектр традиційних аналітичних підходів, орієнтованих на вивчення якісних характеристик різних явищ, і підвищити точність прогнозних оцінок. Кількісні та деякі інші методи з галузі природничо-наукових дисциплін давно взято на озброєння фахівцями-гуманітаріями, які багато в чому спираються на досвід емпіричної соціології. Водночас застосування математичних засобів для прикладного вивчення політичних відносин є самостійною проблемою. Використання кількісних показників і вимірів у політичних дослідженнях незмінно викликає безліч критичних зауважень. Противники використання математичних засобів аргументують свою точку зору тим, що політична поведінка не може і не повинна вивчатися з тих же позицій і тими ж способами, якими вивчається природне середовище. Проблема використання математики в прикладному вивченні політичних ситуацій та процесів є одним із ключових питань розвитку цієї галузі.

Перші масовані спроби використання математики в прикладних політичних дослідженнях пов'язані зі становленням модернізму як напряму наукової думки. Проте досягнутий до 1960-х років рівень залучення математичних методів став підсумком, багато в чому, штучно форсованого процесу, що призвело до завищених уявлень про можливості кількісних досліджень. Проте, необхідно підкреслити й інший аспект проблеми інтеграції гуманітарного й точного знання в контексті вивчення політики.

Математичні методи, які застосовуються в сучасних політичних дослідженнях, у переважній більшості випадків залучались дослідниками із суміжних соціальних дисциплін, які, у свою чергу, запозичили їх з природничих наук. Серед математичних методів, які використовуються сьогодні у сфері вивчення політики, прийнято зазначати такі типи: математична статистика, апарат алгебраїчних і диференціальних рівнянь,

засоби «нефізичного» походження – теорія ігор, інформаційні системи, моделювання на комп'ютерній техніці, «некількісні розділи» математики.

Дослідження, що проводились на їх основі, отримали серйозну розробку в працях, передусім, американських учених, а звернення до кількісних методів особливо широко використовуються, зокрема, при аналізуванні передвиборної боротьби та конфліктної проблематики. Проте, загальний розвиток кількісних досліджень стримується недостатнім рівнем теоретичних напрацювань у галузі політології, тобто суто гуманітарного знання про стан і функціонування політичної системи у рамках окремої держави та системи міжнародних відносин у цілому. Водночас, застосування кількісних методів виправдане, оскільки вони, по-перше, дозволяють вичленувати взаємозв'язки між суб'єктами внутрішньополітичних відносин, які раніше були не очевидними, по-друге, виключно важливі під час визначення прихованих ресурсів і можливостей взаємодії акторів і, по-третє, потрібні для уточнення альтернатив вірогідних сценаріїв розвитку обстановки та способів дії.

Слід зазначити, що застосування кількісних методів у дослідженні політичних процесів ускладнене низкою обставин. Більшість наявних політологічних концепцій та способів аналізування ситуації важко піддаються формалізації. Крім того, у такій галузі знань, як політологія, часто доводиться враховувати наявність досить великої кількості суб'єктивних моментів, об'єктів, які не піддаються розчленовуванню, велику міру невизначеності та високий рівень динамізму. Необхідно також мати на увазі, що в ряді випадків перешкодою для формулювання коректних висновків може стати брак інформації.

2 Квантифікація та формалізація змістовних моделей політичних ситуацій і процесів

Ефективність використання математики в політичних дослідженнях багато в чому визначається технікою формалізації та квантифікації змістовних моделей. У зв'язку з цим, трансформація вербальної форми інформації в графічну та числову допускає не лише логічну послідовність первинних концептуальних будов, але й облік деяких обмежень: концептуальні моделі повинні дозволяти формалізувати наявний інформаційний масив до кількісно вимірюваних показників; під час побудови прогнозів на основі використання формалізованих методик слід враховувати, що за їх допомогою можна прорахувати лише обмежену кількість варіантів у визначених сферах додатку.

Основними компонентами формалізації з метою подальшого застосування квантифікації, як правило, є такі: розробка гіпотез і вибір системи категорій, способів отримання висновків і логіки перетворень теоретичних знань на практичні результати; вибір математичного відображення вибраної теорії.

Слід зазначити, що, як правило, найважче вирішуються проблеми, що виникають під час побудови системи гіпотез і категорій. Гіпотеза має являти собою теоретичну конструкцію, яка, з одного боку, адекватно відображала б якісні сторони об'єкта дослідження, а з іншої – передбачала розчленовування об'єкта на одиниці, що формалізувалися, та вимірювані, або вичлененні системи індикаторів, адекватно тим, що відбивають стан об'єкта та зміни, що відбуваються в ньому.

До категорій, які застосовуються у процесі формалізації, також висуваються особливі вимоги. Вони повинні відповідати не лише теоретичним підходам і системі гіпотез, але й критеріям математичної чіткості, тобто бути операціональними. Оптимальним варіантом є побудова категоріального апарату за принципом «піраміди», щоб зміст найбільш узагальнених категорій поетапно розкривався поняттями, що охоплюють конкретні явища, і зводилося б до категорій, що виходять на показники, що кількісно вимірюються.

Дані, необхідні для прикладного кількісного дослідження, легше отримати та узагальнити в галузі природничих, аніж гуманітарних наук. Порівнюючи експерименти у фізиці або хімії, де критично важливими є змінні, які можуть бути точно виміряні, а зовнішні чинники чітко зафіксовані, кількість факторів, що впливають на політичну поведінку, є настільки великим, що гіпотези, які висуваються, можуть виявитися недостатньо повними. Крім того, гуманітарні дослідження, зазвичай, містять велику кількість змінних і, як правило, лише невелику кількість вивчених прикладів, що ускладнює встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Формалізація політологічних категорій та системи гіпотез, побудова на цій основі моделі ситуації припускають, що в рамках формального опису необхідно викласти значну кількість уявлень, якщо можливо, у більш місткій формі. На цій стадії важливими моментами є узагальнення та спрощення міжнародних процесів і явищ. Найбільші труднощі являє собою переведення якісних категорій у кількісну (вимірювану) форму, що, по суті, зводиться до оцінювання значущості кожної категорії. Саму ж якісну категорію, зазвичай, подають у вигляді простору логічних можливостей (розведення крайніх точок), що деякою мірою дозволяє здолати проблему дискретності вимірів, і на базі сформованих змінних будують ту або іншу конкретну модель ситуації.

Отже, підсумком формалізації виступає модель, що визначається такими критеріями: безліччю змінних параметрів і відносин, що зв'язують значення цих змінних. У цій якості модель може служити базисом для вирішення звичайних обчислювальних завдань. Побудова формалізованої моделі допускає продовження дослідження шляхом застосування квантифікованих методик, заснованих на математичних засобах оброблення та аналізування інформації. До найбільш поширених математичних засобів, які застосовуються у сфері прикладного аналізу внутрішньополітичних і міжнародних відносин, належать: аналізування за допомогою простих

і складних індикаторів, факторний аналіз, аналізування кореляцій, регресії, тенденцій, спектральний аналіз та екстраполяція.

✓ **Аналізування за допомогою простих і складних індикаторів.**

Цей метод покладено в основу створення більшості сучасних інформаційних банків, до яких постійно вносяться відомості щодо подій, які відбуваються в певній країні, регіоні або світі. Досить часто, одному абстрактному поняттю відповідає декілька індикаторів, у такому разі на базі цих простих індикаторів формується складний індикатор або індекс.

✓ **Факторний аналіз.** Застосовується в тих випадках, коли є підстави для обмеження кількості індикаторів (змінних). Основна ідея методу полягає в тому, що індикатори, тісно скореговані один з одним, вказують на одну й ту саму причину. Серед наявних індикаторів за допомогою комп'ютера відшукуються такі групи, які мають високий рівень (значення) кореляції, і на їх базі створюються, так звані, комплексні змінні, які об'єднані єдиним коефіцієнтом кореляції. Для виконання певного різновиду факторного аналізу потрібна комп'ютерна техніка зі спеціальною програмою, яка може на базі індикаторів сформувати певні чинники.

✓ **Аналізування кореляцій.** У ряді випадків виникає необхідність довести наявність або відсутність залежності між двома змінними. При цьому первинне значення матиме сам факт наявності відносин залежності, а також її міра. Якщо дослідник має в розпорядженні достатній обсяг інформації, то за допомогою комп'ютерної техніки він у змозі з'ясувати наявність кореляції та вирахувати її коефіцієнт, тобто міру взаємодії. На практиці завдання, зазвичай, буває ускладнене тим, що потрібно з'ясувати відносини між трьома, чотирма чи більшою кількістю незалежних змінних або визначити вплив однієї змінної або цілої групи на іншу групу змінних, що значно ускладнює математичні розрахунки.

✓ **Аналізування регресії.** Цей метод використовується в тих випадках, коли необхідно не лише з'ясувати наявність залежності, але й показати її характер, тобто з'ясувати, що є причиною (незалежною змінною), а що – наслідком (залежною змінною). У таких випадках складається рівняння функціональної залежності, де X залежний від Y з відповідними коефіцієнтами регресії. Регресія може бути лінійною (чим більше X , тим більше Y , графік виражений прямою, такою, що йде вгору). Отже, наприклад, розраховується рівень мілітаризації – витрати на оборону є функцією від валового національного продукту. У ряді випадків залежність буває непрямою, і тоді ми маємо справу з аналізуванням нелінійних регресій (тобто функцією, що описує складніші стосунки залежності, графік має форму параболи).

✓ **Аналізування тенденцій** використовується, здебільшого, з прогностичною метою для опису майбутніх відносин причини та наслідку (взаємозв'язки двох змінних, одна з яких є незалежною). Оскільки кількісні показники відносин для характеристики майбутнього невідомі, в рівнянні регресії, що описує їх відносини в сьогоденні, незалежна змінна замінюється на певний час, числові значення якого в майбутньому відомі.

Цей прийом має свої недоліки, оскільки ігноруються майбутні значення показника причини **T**, можливість зміни залежності між змінними. Для аналізування тенденції збирають, якщо можливо, більше даних із можливо малими тимчасовими інтервалами та обчислюють швидкість еволюції системи, після чого будують графік, на основі якого складають рівняння регресії та оцінюють його параметри. Далі безпосередньо переходять до прогнозу, тобто обчислюють майбутні значення показника наслідку за допомогою рівняння регресії, і продовжують графік, після чого здійснюють інтерпретацію результатів.

✓ **Спектральний аналіз.** Ця методика показує фундаментальні коливання в складних еволюційних структурах, з її допомогою обчислюється частота й тривалість фази. Основою методу служить виділення структури коливального процесу (наприклад, популярність уряду) та побудова графіка синусоїдальних коливань. Для цього збирають хронологічні дані, обчислюють рівняння коливання й створюють цикли, на основі яких будуються графіки.

✓ **Екстраполяція.** Методика є екстраполяцією подій та явищ минулого на майбутній період, для чого здійснюється збір даних відповідно до вибраних індикаторів за певними часовими проміжками (тижнями, місяцями і т. д.), після цього підраховують середнє значення індикатора, відповідно до якого будується хронологічний графік. Як правило, екстраполяція робиться тільки відносно невеликих тимчасових проміжків часу, оскільки при тривалішому терміні істотно зростає вірогідність помилки.

Математичні підходи в аналізуванні політичних відносин використовуються двояко – для вирішення локальних питань та для аналізування глобальних проблем. У зв'язку з цим, математика часто виступає як незамінний інструмент побудови складних прогностичних моделей різного рівня. Ці моделі розробляються як емпіричні та визначаються парою неврегульованих великих кількостей – безліччю змінних-параметрів і відносин, що зв'язують значення вибраних змінних. Математична модель є формальним образом реального явища і за певних умов може замінювати оригінал у комп'ютеризованому аналітичному дослідженні його природи та поведінки. Модель може служити основою і для вирішення звичайних обчислювальних завдань, які мають значний інтерес з точки зору розробки ймовірнісних сценаріїв розвитку політичних ситуацій. Наприклад, яким чином цей набір значень одних параметрів впливає на значення інших, які значення параметрів можливі при цьому наборі обмежень, які поєднання значень параметрів є оптимальними для цього критерію при цьому наборі обмежень і т. п. Якщо дослідник не включить до моделі усю доступну йому емпіричну фактологію та проведе її попереднє сортування на релевантну й нерелевантну, то отримані рішення будуть не лише репрезентативні, але й адекватні.

Важливою відмінністю математичного способу обробки даних, які вживаються у процесі прикладного політичного моделювання, є те, що

результати досягаються під час довгих формальних обчислень, позбавлених самотійного сенсу. Вони, як правило, непередбачувані й, отже, об'єктивні. Суб'єктивність може проявитися на попередньому етапі, під час побудови змістовних гіпотез використання кількісних вимірів і формалізації, але сам математичний аналіз наслідків моделі об'єктивний. Проте, необхідно враховувати, що «застосування кількісних методів у соціальних науках базується на створенні таких моделей, які, за своєю суттю, залежать не стільки від абсолютних значень цифр, скільки від їх порядку. Такі моделі застосовуються не для отримання чисельних результатів, а швидше для відповідей на питання про те, чи має місце та чи інша властивість, наприклад, стійкість.

Усе зазначене вище повністю стосується такого напрямку моделювання, як побудова динамічних моделей.

3 Динамічні моделі як засіб опису поведінки політичних систем і суб'єктів

Методичне обґрунтування застосування динамічних моделей у прикладних політичних дослідженнях пов'язане з ускладненням завдань комплексного прогнозування різних аспектів громадського розвитку. Починаючи з 60-х років ХХ ст. динамічні моделі, розроблені американськими дослідниками, де-факто увійшли до спектра наукового інструментарію, що забезпечує ухвалення політичних рішень. Вони стали застосовуватися для вивчення таких сфер, як довкілля, енергетика, освіта, законодавство, транспорт. Незважаючи на неоднозначність досягнутих при цьому результатів, динамічне моделювання стало використовуватися також у сфері міжнародних досліджень.

Динамічне моделювання включає напрацювання з різних сфер прогностики та моделювання: економетричні моделі національних економік, дослідження операцій, ігрова симуляція, штучний інтелект, моделі гонки озброєнь, імітаційні ігри, системний аналіз та ін. Ці дослідження мають різну методологічну природу, а вибір того або іншого варіанта дослідницького інструментарію визначається ситуативно на основі спочатку декларованої парадигми. До переваг динамічного моделювання, як методичного засобу, слід віднести те, що воно дозволяє будувати прогнози не просто з урахуванням наявних тенденцій та чинників, а брати до уваги неоднозначність впливу конкретних чинників на різних стадіях політичного процесу.

Під час формулювання динамічної моделі зовнішньополітичного процесу:

✓ він описується кінцевим набором вимірних змінних (передбачається при цьому, що для кожної змінної вказується методика її виміру);

✓ швидкість зміни кожної (чи деяких) з цих змінних подається у вигляді функцій від деяких (можливо, і всіх змінних) як у теперішній, так і в попередній момент часу. Вид цих функцій може бути знайдений, виходячи із загальних теоретичних міркувань і уточнених на підставі аналізування фактичного матеріалу, що характеризує змінні за деякий проміжок часу.

Динамічна модель іншого типу, де використовуються нелінійні рівняння, – взаємодії між державами, була запропонована в кінці 70-х років ХХ ст. У. Лютгербахером. У її рамках кожна з держав описується деякою особливою динамічною моделлю, що складається з системи пов'язаних між собою диференціальних рівнянь. Кінцевим результатом виступає складна крива розвитку глобальної ситуації, що складається з набору найбільш вірогідних форм політичного процесу на рівні складових елементів міжнародної системи (моделей окремих держав).

Динамічні моделі дозволяють політологам і міжнародникам досліджувати нелінійні відносини, виходячи з принципів системної теорії та кібернетики. Водночас, динамічне моделювання спирається на складні математичні процедури й вимагає спеціальної професійної підготовки виконавців проєкту. Крім того, динамічне моделювання при всій своїй перспективності приховує небезпеку захоплення «магією цифр», інакше кажучи, чим складнішою, а отже, і менш верифікованою, виступатиме та або інша динамічна модель, тим більшою є небезпека її перетворення з інструменту пізнання на інструмент політичної інженерії.

Проблеми, пов'язані з динамічним моделюванням, багато в чому типові для усього комплексу питань застосування кількісних підходів до вивчення політичних ситуацій та процесів. Упровадження математичних методів дозволяє істотно підвищити ефективність конкретних досліджень політичної проблематики, при цьому забезпечується суворість і точність результатів. Водночас, використання математичних методів у сучасних гуманітарних, у тому числі й зовнішньополітичних дослідженнях, пов'язано з певними труднощами не лише методичного, але й організаційного характеру. Далеко не завжди система визначень, з якою працює фахівець-гуманітарій, має достатню для її формалізації чіткість та внутрішню несуперечність. Тому, без попереднього теоретичного опрацювання концептуальної схеми дослідження, математичний аналіз його результатів може виявитися дуже сумнівним і навіть некоректним.

Для міждисциплінарних досліджень слушною є думка, що не буває поганого або гарного методу – є адекватне або неадекватне його застосування. Проте, не завжди гуманітарії можуть пояснити математику сенс проблем, що досліджуються та поставити завдання математично коректно, а математики, у свою чергу, довести до гуманітаріїв отримані результати аналізування в їх математичному вираженні. Подібні випадки породжують помилкові висновки при вирішенні наукових та практичних проблем, тим самим дискредитуючи саму можливість конструктивної інтеграції гуманітарних і природничо-наукових методів у сфері аналізування міжнародних відносин.

Шляхи вирішення проблеми адекватної взаємодії гуманітаріїв і математиків у рамках єдиного прикладного проєкту лежать не лише у сфері вдосконалення міжособистісного спілкування. Обидві категорії фахівців повинні в період професійного навчання отримувати ґрунтовну міждисциплінарну підготовку. Крім того, ефективність їх діяльності підвищуватиметься і в процесі впровадження в дослідницький процес сучасних зразків обчислювальної техніки.

4 Перспективи міждисциплінарного підходу у сфері політологічних досліджень

Використовуючи під час проведення сучасних політичних досліджень кількісні методи, науковці використовують напрацювання не лише емпіричної соціології, але й фізики, кібернетики, біології та деяких інших дисциплін. При всій суперечності оцінок результатів, досвід поєднання гуманітарних і природничо-наукових знань у рамках єдиного проєкту можна вважати не лише цікавим, але й обнадійливим. Застосування точних дисциплін та комп'ютерної техніки допомагає підвищити результативність багатьох прикладних проєктів.

Перспективи подальшого розвитку прикладних досліджень на основі поєднання кількісних і якісних методів аналізу багато в чому залежать від творчої співпраці представників гуманітарних і точних дисциплін, до якого повинне залучатися молоде покоління аналітиків.

Продовження розвитку такої співпраці багато в чому залежить від цілої низки моментів, про які йтиметься далі.

Творче осмислення аргументів, які висловлюються критиками кількісних підходів. Основні аргументи, що висувуються проти розширення застосування природничо-наукових методів дослідження політики та міжнародних відносин, полягають у такому:

- ✓ застосування природничо-наукових засобів вивчення політики в принципі неможливе, оскільки достовірність і якість даних ускладнює їх кількісні оцінки. Стикаючись із цими проблемами, дослідники нерідко вдаються до суто умоглядних способів набору необхідної інформації;

- ✓ політичний прогноз, сформульований із застосуванням математичних засобів і претендуючи на вичерпну точність, часто є предметом корпоративних спекуляцій. Це твердження, зазвичай, обґрунтовують посиланнями на те, що прогнози у сфері розробки нових видів озброєнь незмінно «підхльостують» створення все більш технологічних засобів ведення війни. Проте, політичне дослідження як таке, навряд чи може матеріалізувати громадські виклики.

Враховуючи як наведені вище критичні міркування, так і небезпеку «комп'ютерного фундаменталізму», про який все частіше говориться під час обговорення сучасних громадських процесів, доцільно вказати на основні причини, реабілітуючи залучення кількісних підходів для вивчення

політичних явищ. Так, у разі виняткової опори на логіко-інтуїтивний аналіз, ми можемо недооцінити значущість багатьох чинників, що формують реальну поведінку акторів. Крім того, якщо побоювання труднощів призводять до відмови від квантифікації важливих у пізнавальному плані гіпотез, то науковий процес серйозно постраждає.

У зв'язку з цим, можна припустити, що, по-перше, необхідно продовжувати розвивати різні прийоми квантифікації складних концептуальних уявлень про внутрішньополітичну та міжнародну дійсність, по-друге, там, де можливо, активно інкорпорувати кількісні змінні в якісні дослідження, по-третє, повинно допускатися первинне виведення деяких аспектів політичного процесу за рамки квантифікованого дослідження.

Досить часто, саме точний розрахунок, отриманий із застосуванням сучасної комп'ютерної техніки, може дати великий виграш із точки зору отримання нової інформації, уявлення про те, яка змістовна цінність цієї інформації, повинні постійно враховувати зміни поглядів на багато важливих положень у сфері точного знання.

У зв'язку з цим, можна навести два характерних приклади. Так, створення штучного інтелекту як наукової галузі, основною функцією якої є розвиток формальних засобів універсального подання та обробки знань, у першому наближенні вже відбулося. На використання відповідних напрацювань стосовно політичної проблематики було витрачено значні зусилля.

Штучний інтелект – комп'ютеризована система обробки інформації на основі моделювання пізнавальних процесів людини; комп'ютерна модель раціонального мислення. Під час створення штучного інтелекту спочатку моделювалися інтелектуальні дії людини в процесі простих ігор (типу «морський бій»), а потім у процесі складніших ігор (шахи, карткові ігри). Надалі з'явилися і комп'ютерні програми для доведення різних теорем.

Створення таких програм стало історично першим напрямом прикладних досліджень у галузі штучного інтелекту. Надалі в самостійній галузі були виділені дослідження проблем розпізнавання образів, машинного перекладу, робототехніки, творення музики та ін.

Розробки в галузі штучного інтелекту стимулюються стрімким збільшенням масивів інформації, для обробки якої шляхом формалізації, аналізування та синтезування вже недостатньо традиційних логіко-математичних методів. Але математикам досі не ясний алгоритм опису найпростіших для природного інтелекту якісних понять – «хороший», «великий», «красивий», «розумний», «популярний». Тому проєкти, орієнтовані на штучний інтелект, поки далекі від завершення.

Проте, відносно обмежені можливості чіткої бінарної логіки, архітектури комп'ютерного мозку, що стала принципом, ставали дедалі більш відчутними. У багатьох завданнях, наприклад, розпізнавання образів або аналізування ситуації на фінансових ринках, раціональна логіка

припускається помилки. Сьогодні широко визнається, що управління складними процесами часто зводиться до рішення завдань із розмитою логікою.

Дослідження у сфері нечіткої логіки отримали широку підтримку. З'явилися мікрочіпи, засновані на нечіткій логіці, що свідчить про якісно новий рівень розвитку всього комплексу інформаційних технологій.

Ще одним прикладом інноваційних моментів у сфері точного знання, які можуть вплинути на прикладні політичні дослідження, служить гіпотеза, що міняє відносини чинників «модель» та «алгоритм» у концепції формалізованого вивчення явищ. Традиційно модель використовується як формальний опис об'єкта обчислення, а алгоритм є основою самої організації обчислювального процесу. В умовах застосування інформаційних технологій відбувається побудова кількісної моделі, для якої відомий метод, але невідомий предметний зв'язок із конкретною проблемою. У цьому контексті зростає роль методології алгоритму, тобто образу стандартизованих формальних дій. Ця методологія орієнтована на вивчення різних типів функцій, взаємодій, що дозволяють описувати великий спектр у реальній дійсності, будувати відповідні їм правила операціоналізації конкретної інформації. Якщо до недавнього часу чинник моделі розглядався як, переважно, пріоритетний порівняно з чинником алгоритму, то гіпотеза про інверсію їх значущості в автоматизованій обробці інформації, питання про яку ставиться в деяких публікаціях із тематики штучного інтелекту, потенційно здатна задати нові умови поєднання кількісних і якісних засобів аналізування політичних ситуацій та процесів.

Перспективи застосування математичних методів у політичних дослідженнях визначаються не лише осмисленням питань інтеграції кількісних і якісних аспектів аналітичних розробок або їх технологічного забезпечення, але й характером підготовки фахівців-аналітиків, здатних застосовувати міждисциплінарний підхід на користь прикладних проєктів.

Враховуючи, що зміни, які відбуваються на світовій арені, в інформаційному середовищі ставлять суб'єкта, що має потрібну інформацію та який уміє раціонально її використовувати, у надзвичайно вигідне становище, міждисциплінарна професійна підготовка не може зводитися лише до отримання аналітиком поглиблених знань у галузі комп'ютерної техніки. Необхідно знайти зважене поєднання нових тактик кадрового забезпечення та принципів навчання з тим, щоб молоді фахівці сприймали міждисциплінарний підхід як інтегровані аналітичні навички, а не ставилися до них через призму своєї базової гуманітарної або технічної освіти.

Розглядаючи застосування математичних засобів як самостійну проблему прикладного вивчення політичних ситуацій і процесів, необхідно враховувати, що математика стала домінуючою мовою в природничих науках, передусім тому, що вона дозволяє чіткіше судити про феномен, занадто складний для звичайного вербального опису. Але переваги

математики порівняно з природними мовами в гуманітарних науках ще тільки вивчаються. Досвід сучасних вітчизняних і зарубіжних досліджень різного рівня та приклади поєднання кількісних і якісних підходів до аналізування політичних феноменів дозволяють розглядати спеціалізовану підготовку в цій сфері як важливе навчальне завдання. Ключовим аспектом прикладних досліджень є не питання про допустимість залучення математики у межах конкретних проєктів, а те, яка математична процедура або методика повинні використовуватися та як змістовно буде обґрунтовано її застосування.

Ключові поняття

Алгоритм – правило проведення операції, стандартизована послідовність дій. У математиці алгоритмом став називатися будь-який спосіб обчислень, єдиний для деякого класу первинних даних, наприклад, знаходження похідної функції. Як узагальнююче поняття, може вживатися без безпосереднього зв'язку з математичними обчисленнями.

Вірогідність – кількісна характеристика можливості появи певної події за відповідних умов.

Гіпотеза – припущення про закономірності певного явища, яке передбачається, але має бути доведене. У прикладному дослідженні – твердження про можливі стосунки, наявні між двома або більше змінними. Гіпотези висувуються з метою вирішення конкретної проблеми, пояснення нових фактів, усунення протиріч у спостереженнях. Гіпотеза вважається обґрунтованою, якщо вона є наслідком деякої теорії. Тим самим, встановлюється узгодженість гіпотези з певною галуззю знання.

Інформатика – наука про методи формалізації та комп'ютерної обробки інформації; грає провідну роль у створенні й розвитку інформаційних технологій. Теоретичною основою інформатики є розроблена у 30-ті роки ХХ ст. теорія алгоритмів.

Штучний інтелект – галузь прикладної математики, основною функцією якої є розвиток формальних засобів подання та обробки знань. У вузькому сенсі технічна система обробки інформації на основі моделювання пізнавальних процесів людини; комп'ютерна модель раціонального мислення.

Категорія – поняття, що розглядається як початкове і не визначається через інші поняття. Кожна наука спирається на відповідну систему взаємопов'язаних категорій. Найчастіше термін використовується щодо філософських понять, що розглядаються як базові, зокрема, буття та мислення. До категорій, зазвичай, відносять такі поняття: об'єкт, відношення, властивість, судження, висновок, істина та ін. У гуманітарних дослідженнях категорії формуються відповідно до предметної специфіки, наприклад: політичний простір і політичний час.

Змінні – у соціальних дослідженнях означають феномени, які підлягають спостереженню та змінюються залежно від кількості або якості. Вони можуть бути визначені як залежні або незалежні змінні. Залежні змінні – це ті феномени, які випробовують вплив інших змінних. Наприклад, при висуненні гіпотези, що обороноздатність держави залежить від рівня військових витрат, тобто визначаючи зв'язок між бюджетом і безпекою, витрати розглядають як незалежну змінну. У точних науках під терміном «змінна» мається на увазі символ, замість якого допускається підстановка деяких інших символів. Простим видом змінної є, наприклад, символ **X** в математичному рівнянні типу $(x + 1)^2 = x^2 + 2x + 1$. Об'єкти, символи яких допускається підставляти замість змінної, утворюють область значень цієї змінної.

Системна динаміка – галузь прикладної математики, яка досліджує нелінійні відносини, базується на системній теорії та кібернетиці, дозволяє прогнозувати довгострокові процеси.

Функція – відношення між множинами, при якому кожному елементу однієї великої кількості відповідає деякий елемент іншої великої кількості. Зазвичай, функція записується у вигляді формули $y = f(x)$, де x – незалежна змінна, або аргумент, y – залежна змінна, а f – функціональна змінна.

Питання і завдання для обговорення

1. Схарактеризуйте найважливіші проблеми інтеграції гуманітарного і точного знання в прикладних дослідженнях внутрішньополітичної та міжнародної проблематики.
2. Наведіть відомі вам приклади робіт вітчизняних і зарубіжних авторів, що виконані на основі міждисциплінарного підходу. Які з результатів здалися вам найцікавішими; а які моменти викликали утруднення в розумінні?
3. Використовуючи літературу, розкажіть про типологію математичних засобів, які застосовуються у політичних дослідженнях.
4. Які методики обробки кількісних даних вам відомі і які з них ви можете застосовувати самостійно?
5. Запропонуйте набір залежних і незалежних змінних для моделі конфліктної або переговорної ситуації.
6. Яка роль гіпотези в процесі проведення кількісного дослідження? Сформулюйте гіпотетичні припущення стосовно конкретних політичних явищ і визначте можливі шляхи їх обґрунтування.
7. Які питання та в якій послідовності необхідно ставити під час розробки плану міждисциплінарного дослідження.

ТЕМА 7

ПІДГОТОВКА ПІДСУМКОВИХ ДОКУМЕНТІВ ПРИКЛАДНИХ ПРОЄКТІВ

План:

- 1 Відмінність підсумкових документів прикладних аналітичних розробок від фундаментальних досліджень політичних ситуацій та процесів
- 2 Структура та обсяг прикладного проєкту
- 3 Підготовка аналітичних висновків і практичних рекомендацій
- 4 Стилiстичні особливості змісту прикладних проєктів

1 Відмінність підсумкових документів прикладних аналітичних розробок від фундаментальних досліджень політичних ситуацій та процесів

Розглянемо, чим підсумкові документи прикладних аналітичних розробок відрізняються від матеріалів узагальнюючих фундаментальних досліджень політичних ситуацій та процесів.

Завершальний етап наукового дослідження, пов'язаний із написанням звітів і поданням результатів проведеної роботи, є, без перебільшення, найвідповідальнішим моментом реалізації прикладного проєкту. Ідеї, висновки та рекомендації, які він містить, будуть затребувані, тільки якщо вони будуть адекватно сформульовані. У зв'язку з цим, перед виконавцями стоїть завдання наочно підбити підсумки проведеної роботи, дотримуючись принципу повноти та достатності при викладенні змісту. Крім того, їм доведеться неодноразово вивіряти підсумкові положення, домагаючись граничної чіткості формулювань. Саме чіткість вербальних конструкцій, загальних описів і деталей, що наводяться для їхньої характеристики, надають будь-якому службовому документу не просто завершеності, але й особливої переконливості.

Хоча різні наукові, відомчі або інформаційні структури, зазвичай, спираються на спеціальні (іноді, суто внутрішні) стандарти документації, практика сучасної інформаційно-аналітичної роботи дозволяє запропонувати декілька загальних рекомендацій, що стосуються текстового оформлення результатів прикладних проєктів.

За попереднього огляду відмінності між двома типами матеріалів, що завершують процес наукового вивчення, досить очевидні. Передусім, вони торкаються обсягів текстової інформації, в якій відбитий зміст проведеної роботи, і типом поданих висновків. Підсумком фундаментальних досліджень з політичної проблематики, зазвичай, виступає монографія, збірник праць авторитетних фахівців, підручник або інші публікації, що вміщують сотні сторінок друкарського тексту. Окрім головних висновків, ці

роботи дуже часто завершуються рекомендаціями у сфері продовження досліджень, постановкою питань, рішення яких потрібне для підвищення точності знання. Що стосується підсумкових матеріалів прикладних проєктів, то їх головною особливістю є порівняно невеликий обсяг та особлива лаконічність викладення результатів наукового спостереження. Ці документи завершуються більш конкретними та визначеними висновками, ніж фундаментальні дослідження. Орієнтація на отримання прикладних суджень про політичну дійсність дозволяє авторам відповідних розробок істотно обмежувати загальні рамки вивчення та включати до переліку даних проблем тільки ті, які визначені під час формулювання теми. У зв'язку з цим, завершальні розділи прикладних проєктів містять висновки, які відрізняються особливою предметністю та деталізацією основних положень. Крім того, щоб повніше відповідати поставленим цілям, вони, зазвичай, доповнюються декількома рекомендаціями щодо тактики поведінки актора перед викликами політичного середовища. Після завершення наукового дослідження також важливо не втратити почуття міри та не розглядати підсумкові рекомендації прикладних розробок як єдино можливу основу реальних дій. Якщо в разі фундаментального дослідження відносність наукового знання підкреслена висновками щодо рекомендації подальшого вивчення проблеми, то в прикладних розробках неоднозначність висновків мінімальна. Проте, самі висновки за результатами проведення цих розробок багаторазово перевіряються відомостями з інших аналітичних джерел і відповідною практикою.

Ще однією важливою відмінністю підсумкових документів фундаментального та прикладного формату є ступінь наукової новизни поданих результатів. У першому випадку вона повинна мати принциповий та універсальний характер. Узагальнюючи характеристики явищ, що спостерігалися, потрібно розкривати їх найважливіші якості, невідомі раніше профільним фахівцям. У прикладних проєктах ступінь новизни досягається шляхом прагматичного оцінювання нового знання, обліку його корисності в конкретних обставинах. При цьому, у фундаментальних і прикладних дослідженнях по-різному забезпечується репрезентативність інформаційно-аналітичної роботи, що виступає основою нового наукового знання. Безумовно, і фундаментальні, і прикладні проєкти вимагають коректного поводження з інформаційними джерелами, проте характер їх подання в матеріалах дослідження має свої особливості.

У першому випадку джерела, як правило, безпосередньо включено до основного тексту, а в другому – фіксуються в матеріалах додатків. Пряме цитування як фактологічна або аналітична ілюстрація суджень у рамках прикладних проєктів трапляється вкрай нечасто. У цілому ж, для прикладних проєктів характерна відсутність описів проміжних етапів роботи з інформацією, результатів її формальних перетворень та процедур кількісних операцій з емпіричними даними. У разі потреби, всі технічні та допоміжні етапи обробки дослідницьких матеріалів відбиваються в спеціальних додатках. Але такі ситуації порівняно нечасто трапляються

в повсякденній практиці, особливо, якщо йдеться про виступи експертів, аналітичні записки або оперативні публікації. Хоча всі робочі матеріали прикладних проєктів мають бути упорядковані, головним під час подання результатів є їх зміст, а не способи отримання.

У фундаментальних проєктах, навпаки, щоб якнайповніше передати зміст наукового знання та забезпечити його верифікацію, важливо, якщо можливо, описати основні проміжні етапи проведеного дослідження. І висновки, і способи їх отримання є однаково значущими в комплексній оцінці отриманих результатів, і тільки стандартний формат академічних видань не дозволяє наводити цілком усі допоміжні матеріали.

Фундаментальні та прикладні проєкти відрізняються за способами верифікації. У фундаментальних дослідженнях перевірка нового знання проводиться під час додаткових наукових спостережень, експериментів і порівнянь, організованих як суто наукове дослідження. Нове наукове знання може бути підтверджено або спростовано тільки знанням, отриманим на основі стандартних правил ведення наукової роботи. У прикладних дослідженнях головним критерієм адекватності результатів виступає практика. Їх верифікація має емпіричний характер і, переважно, зводиться до перевірки технічних умов отримання висновків, наприклад, повноти й достатності інформаційної бази, відсутності спотворень (підтасовувань) у процесі обробки цих даних, грубих логічних помилок під час інтерпретації.

Список відмінностей підсумкових документів фундаментальних і прикладних проєктів з політичної проблематики може бути значно розширений. Проте, для аналітиків-початківців необхідно чітко уявляти три основні моменти, які впливають не лише на оформлення результатів наукового пошуку, але й на попередні етапи роботи. Цими моментами є:

- ✓ обсяг і зміст завершального тексту;
- ✓ способи підтвердження новизни та значущості отриманих висновків;
- ✓ підходи до верифікації нового знання.

Вони набувають особливого звучання в контексті остаточного формулювання теми дослідження, оскільки під час підготовки прикладних аналітичних або інформаційних матеріалів необхідно чітко визначити загальний заголовок роботи. Він передає основну ідею, викликає у читача ті або інші очікування. Важливо визначити завдання, яке аналітик ставить перед собою (що він хоче висвітлити в роботі).

В одному аналітичному документі оптимальним є відображення 4-5 головних (ключових) ідей, що стосуються теми.

Неодмінна умова – перш ніж почати формулювати текст, потрібно скласти план-проспект роботи, тобто намітити її структуру, основні розділи.

Особлива увага приділяється формулюванню першої пропозиції, яка повинна ввести споживача інформації в тему, тому має бути аналітичною, узагальнюючою, а не зводитися до констатації окремого випадку, факту. Як показує практика, ефективність дослідницької роботи багаторазово зростає,

якщо, приступаючи до осмислення теми, цілей та завдань наукового проєкту, аналітик враховує, у тому числі, головні ознаки підсумкових документів, які повинні завершити його творчі зусилля.

2 Структура та обсяг прикладного проєкту

Успішне подання результатів прикладного дослідження, значною мірою, залежить від вирішення проблеми його структуризації. Впорядкованість та структуризація потрібні не лише з точки зору послідовності розгляду питань, що вивчаються, але й визначення розмежувань між аналітичними та інформаційними розділами. У методичному плані ці межі важливі для зіставлення первинної та завершальної інформації у рамках наукового дослідження. Будучи одним із видів такого дослідження, прикладний проєкт містить два основні функціональні розділи: інформаційний та аналітичний. В одному з них, з відомою мірою лаконічності викладаються факти, на яких засновано висновки, а в іншому відбивається процес осмислення цих фактів. Наприклад, провівши контент-аналіз важливого політичного тексту та отримавши кількісні показники розподілу його змістовних елементів, ми збільшуємо потенціал інформаційного розділу проєкту, а сформулювавши на цій основі положення про розвиток ситуації, посилюємо його аналітичний розділ.

Залежно від характеру дослідження, інформаційний та аналітичний розділи можуть бути рівнозначні або асиметричні за обсягом, але жоден із них не повинен складати винятковий зміст проєкту. Навіть документи, що належать до категорії інформаційних довідок, записок і т. ін, побудовані на максимально нейтральному поданні узагальнених відомостей (даних), містять елементи аналітики (що виявляється, наприклад, у відборі фактів, які фіксуються). Водночас, будь-яка аналітика повинна базуватися на первинній інформації. Усе це визначає органічність поєднання інформаційного та аналітичного розділів у рамках єдиного проєкту, оскільки ні фактологія, ні декларативна аналітика самі по собі наукового інтересу не мають.

Водночас, інформаційний та аналітичний розділи мають і власну специфіку. Вона визначає їх змістовний склад, а також форму подання матеріалу, особливості відповідних лінгвістичних конструкцій, включення ілюстративних фрагментів і т. д. Так, інформаційний розділ переважно орієнтований на віддзеркалення релевантних для дослідження відомостей. Ці дані можуть мати різноманітну природу та подаватися по-різному, наприклад, як опис основних характеристик ситуації, подієва хронологія, статистика, результати застосування аналітичних методик і т. ін. Їх можна подати у вигляді текстової інформації або перетворити на таблиці, графіки, схеми. Але головною умовою оформлення розділу є акцент на фактологію та мінімізацію інтерпретації фактів. Аналітичний розділ проєкту, зі свого

боку, містить, переважно, логічні міркування під час зіставлення різних фактів, пояснення явищ і їх взаємозв'язків, а також у ньому формулюються узагальнюючі положення та прогностні припущення.

Зауважимо, що в деяких публікаціях узагальнюючі аналітичні положення та прогностні припущення згадуються як самостійні результати наукової роботи. Проте, такий розподіл є штучним. Сучасні прикладні проєкти у сфері політологічних досліджень усе більшою мірою характеризуються прогностичною спрямованістю, і, по суті, аналітичні узагальнення та прогностні висновки виступають у них як дві сторони однієї медалі. Без елементів прогнозування важко уявити собі серйозну аналітику, а серйозне прогнозування неможливе без солідної аналітичної бази. Тому, проводячи відмінності між власне аналітичними положеннями та прогностними припущеннями, ми повинні мати на увазі скоріше методичні особливості проведення досліджень, пов'язаних із моделюванням. У дослідженнях, що проводяться без застосування формалізації та математичних підходів, межа між загальними висновками та прогнозами значно нівелюється. Оцінювання їх адекватності забезпечується доступністю логічної перевірки гіпотетичних звітів (прогнозів) з тими, що передують їм аналітикою та фактологією.

Змістовні відмінності між інформаційними та аналітичними розділами прикладних проєктів проявляються в стилістичних особливостях викладення матеріалу, а також можуть визначати послідовність включення цих розділів до структури єдиного підсумкового документа. Роль інформаційного розділу – чи буде він факультативним або ілюстративним – визначається залежно від цілей та завдань дослідження. Але загальним у підготовці підсумкових документів є звуження рамок інформаційного розділу проєкту порівняно з аналітичним.

Ще один важливий момент, який необхідно враховувати під час написання підсумкового документа, – оптимальні розміри текстового матеріалу.

Поняття оптимальний та похідні від нього вирази виступають постійними атрибутами будь-якої рекомендації, але вони, найчастіше, є лише претензією на досконалість. Щодо обсягів текстових матеріалів і документів, які завершують прикладний проєкт, можна надавати тільки загальних рекомендацій. З одного боку, їх підготовка є продовженням процесу наукової творчості та відбиває особисті якості виконавців. З іншого – самі проєкти, їх науковий статус, умови проведення інформаційно-аналітичної роботи дуже варіативні. Зокрема, в кожному відомстві існують свої, іноді навіть неписані правила обсягів аналітичної документації. Багато в чому вони визначаються робочим часом, протягом якого необхідно надати практичної відповіді на інформаційний запит. Фрази зразка: «цей матеріал потрібен за годину» або «аналітична записка має бути готова через день», є звичайними для аналітиків, безпосередньо залученими до цього бюрократичного процесу. У наукових центрах, інститутах та інших аналогічних структурах терміни підготовки документів

незрівнянно еластичніші, але й тут фактор часу є одним із головних ресурсів дослідницької роботи та можливостей оформлення її результатів. Обсяги підсумкових матеріалів досить часто залежать як від стандартів, установлених для наукових публікацій, так і від того, скільки друкарських аркушів зарезервовано для них у плані видавництва. Тому обсяги документів, що завершують прикладні проекти, чітко не визначені.

Проте, із самого початку роботи аналітик повинен орієнтуватися на те, що розміри тексту підсумкових матеріалів дрібніші, ніж у звичайних наукових публікаціях. Вони не визначаються ні масштабами інформаційної бази дослідження, ні складністю процедур обробки інформації, ні витраченим на виконання проекту часом. Головним критерієм у цьому плані є рівень потенційного політичного рішення, яке належить ухвалити на основі проведеного дослідження. Тому дуже поширеним є положення, при якому чим більш загальнозначущою є дана проблематика, тим коротшим має бути документ, присвячений її аналітичному узагальненню.

Необхідність адекватно викласти результати масштабної дослідницької роботи на декількох сторінках тексту потребує високого рівня кваліфікації аналітика, оскільки підготувати короткий змістовний матеріал завжди складніше, ніж розгорнутий опис. Бажано, щоб підсумковий документ прикладного проекту, в середньому, не перевищував одного друкарського аркуша.

Аналітичний документ, як правило, повинен обмежитись 2–3 сторінками. Якщо в експерта є корисні відомості, які не вкладаються в такий обсяг, але він вважає їх корисним для споживача, то можна підготувати аналітичний документ з двох частин: найбільш важливі оцінки, висновки та пропозиції викласти в основній записці (на 2–3 сторінках), а до неї долучити більш детальний додатковий матеріал.

При цьому, весь інформаційний розділ не повинен перевищувати третини всього документа або взагалі може бути поданий у вигляді додатка. Через відсутність жорстких критеріїв визначення обсягів підсумкових документів прикладних проектів, доцільно формулювати їх в попередньому плані на початкових етапах відповідного дослідження і враховувати під час виконання всіх проміжних етапів роботи над проектом.

3 Підготовка аналітичних висновків і практичних рекомендацій

Висновки та рекомендації, що завершують прикладне дослідження, є надзвичайно важливими. Вони свідчать про кількість та якість проведеної наукової роботи й одночасно є чинниками впливу на реальну політичну ситуацію. У підсумкових документах прикладних політологічних досліджень висновки та рекомендації найчастіше тісно взаємопов'язані, і під час їх формулювання аналітики дотримуються предметної сумісності узагальнюючих оцінок з урахуванням їх пропозицій. Крім того, до їхнього змісту висувається ціла низка вимог: актуальність, адекватність та

доступність для розуміння. По суті, цим вимогам повинні відповідати завершальні розділи усіх наукових досліджень, проте суворість їх дотримання у рамках прикладних розробок значно вища.

Враховуючи зростаючу кількість різних прикладних проєктів з політичної проблематики та великий громадський резонанс, який отримують відповідні публікації, слід звернути особливу увагу на питання підготовки рекомендаційної частини підсумкових документів. За своєю суттю, вони є положеннями про шляхи адаптації конкретних акторів до наявних загроз із боку політичного середовища або про способи адаптації цього середовища до інтересів конкретного актора. Ці судження можуть бути подані як відносно ізольовано, так і на тлі гіпотетичних сценаріїв розвитку ситуації, що дозволяє запропонувати декілька можливих варіантів тактичних кроків. Тим самим рекомендації, що містяться у підсумкових документах прикладних проєктів, спонукають акторів не стільки до продовження осмислення дійсності, скільки до активних дій. Тому ключовим питанням, що виникає у зв'язку з цим, є принципова реалізація рекомендацій.

Окрім етичних обмежень, умови виконання рекомендації визначаються й іншими моментами. Наприклад, формулюючи їх зміст, аналітик повинен співвідносити запропоновані дії з тимчасовими та матеріальними ресурсами потенційних ініціаторів внутрішньо- або зовнішньополітичних акцій. Бюджет, кадрове забезпечення, технічна оснащеність часто вислизують із поля зору дослідників, вихованих у традиціях академічної науки. Не завжди вдається належним чином враховувати й «людський вимір» дистанції між ідеально спланованим рішенням і його адміністративним втіленням. Хоча ступінь реалізації наукових рекомендацій у сфері громадських відносин є завжди відносним, найважливішим критерієм при їх розробці повинна незмінно виступати реалістичність передбачуваних дій.

Крім того, якщо робота завершується декількома сценаріями розвитку ситуації, їх повинно бути небагато. Чотири або п'ять можливих варіантів зміни політичної ситуації навіть при формальній коректності наукової розробки не знижують невизначеність на етапі ухвалення рішень. Вона може навіть зрости, якщо зробити «уточнююче» припущення про вірогідне поєднання елементів декількох основних сценаріїв. Документи, що пропонують широкий спектр нормативних образів політичного майбутнього, не можуть розглядатися як реальне завершення прогностно-аналітичної діяльності. Оптимальним варіантом є запропонувати зосередити увагу на двох найбільш вірогідних із точки зору проведеного аналізу альтернативах і вказати чинники, які здатні суттєво змінити провідні тенденції розвитку обстановки.

Важливою умовою ефективності всіх видів підсумкових звітів прикладних проєктів є врахування чинника часу, що визначає етапи розвитку конкретної ситуації. Чіткого наукового рішення, до якого прагнули багато авторів прикладних емпіричних досліджень, у цьому плані немає. Значно легше припустити параметри можливих подій, їх тип,

майбутніх ініціаторів і, навіть, наслідки для різних ланок політичної системи, ніж визначити момент майбутнього, в який вони можуть статися. Тому використання критерію часу для підвищення точності підсумкових звітів прикладних проєктів швидше належить до тієї сфери політики, яка стосується мистецтва та не має міцної наукової основи.

Проте, під час формулювання підсумкових звітів, аналітик повинен постійно звертати увагу на тимчасові етапи, у межах яких розгортатимуться передбачувані події. Зазвичай, опорними в цьому сенсі поняттями виступають такі визначення, як короткострокова (оперативна), середньострокова та довгострокова перспективи. Акцент на довгострокових перспективах і прогнозах є більш характерним для прикладних досліджень, що проводяться, переважно, з науковою метою, а аналізування короткострокових (оперативних) та середньострокових перспектив відбиває також безпосередні інтереси політичної практики.

Рамки визначення короткострокових та середньострокових етапів політичного майбутнього є досить умовними. Досить часто, при загальному прогнозі розвитку політичних процесів йдеться про півтора-два роки як короткострокову перспективу та 5–7 років як перспективу середньострокову. Проте, оскільки для прийняття рішень інтерес мають, передусім, їх прямі наслідки, у фокусі багатьох прикладних розробок опиняються проблеми, що потенційно виникають протягом найближчих місяців або, максимум, півтора року. У цих випадках уявлення про короткострокові та середньострокові перспективи можуть значно мінятися.

Окрім тимчасових акцентів, рекомендації за підсумками прикладних проєктів можуть містити й інші корисні уточнення. Можливості їх сприйняття та змістовної верифікації помітно підвищуються, якщо надаються пропозиції щодо ведення послідовної та поетапної стратегії. Обґрунтування не лише «першого», але й «другого» кроку конкретного актора посилює системні характеристики його політичної поведінки та сприяє утриманню тактичної ініціативи. Важливими уточнюючими положеннями комплексних аналітичних звітів, досить часто, є оцінювання міри політичного ризику, хоча дослідження їх проблематики подається, багато в чому, як особлива галузь наукового вивчення.

Отже, реалістичність, чіткість та визначеність виступають найважливішими специфічними характеристиками змісту завершальних висновків і рекомендацій прикладних досліджень.

4 Стилiстичнi особливостi змiсту прикладних проєктiв

Мова та стиль подання інформації вкрай рідко розглядаються як самостійне питання підготовки прикладних досліджень. Тексти, в яких викладаються результати наукових розробок, завжди відрізняються такими якостями, як структурованість, логічність та смислова змістовність. Водноас, чим складніше процес ухвалення політичних рішень, тим важче

досягти бажаного результату – ерудиції та особистого досвіду виконавців уже недостатньо. З одного боку, інформаційно-аналітична діяльність стає все більш самостійною галуззю, до якої залучаються представники різних дисциплін із різним рівнем загальногуманітарної підготовки. З іншого – сучасні розробки з політичної проблематики широко спираються на інформаційні технології, в яких використовуються кількісні підходи, тобто формується новий міждисциплінарний стиль наукового мислення. Перспектива переведення документації прикладних проєктів на мову, що розмиває предметні характеристики об'єктів наукового спостереження, є у зв'язку з цим досить реальною і може стати серйозною перешкодою для підвищення ефективності управлінської практики на основі застосування результатів аналітичних досліджень внутрішньої та міжнародної політики.

Разом із цими новими моментами, при збільшенні обсягів аналітичної продукції з політичної проблематики, дедалі гостріше постає питання про подолання розриву між стилістикою традиційних наукових досліджень та відомчими документами. Авторська мова авторитетного вченого та «канцеляризми», прийняті в бюрократичній системі, завжди розглядалися як антиподи. Проте, подібна полярність сьогодні гальмує процес становлення комплексного професійного мислення фахівців, так або інакше залучених до управлінської діяльності.

Універсального стилю написання підсумкових документів прикладних проєктів, зрозуміло, не існує. До пошуку шляхів удосконалення змістовних форм аналітичних текстів необхідно підходити творчо.

Звернемо увагу на окремі моменти, що дозволяють добитися простоти логіки та змістовної лаконічності викладення матеріалу. Так, у прикладних аналітичних матеріалах не можна нехтувати чіткістю термінології, що використовується. Необхідно коректно застосовувати понятійний апарат політичної науки. При тому, що багато політичних феноменів не мають однозначних визначень, аналітик зобов'язаний зробити смисловий вибір. Використавши на початку розробки, наприклад, термін «політичний режим» у певному значенні, він повинен дотримуватися цього тлумачення протягом усього дослідження. Одночасно, авторові слід уникати занадто спеціалізованих виразів, які, до того ж, часто мають надзвичайно абстрактний сенс. Вирази за зразком «країна переживає формаційне зрушення», «демократичний транзит», «економічний колапс» доречні у фундаментальних, але не в прикладних розробках. Не слід вживати й фрази, що стали розхожими, зокрема, про можливі «непередбачувані наслідки» розвитку ситуації.

Ретельність та суворість при поводженні з понятійними конструкціями – важлива умова підготовки текстових матеріалів прикладних розробок. Крім того, необхідно виключити складні смислові обороти, численні підрядні речення та детальні описи. Стислість, простота й змістова місткість виразів повинні стати постійним принципом стилістики аналітичних текстів.

Положення слід формулювати гранично точно, ясно та лаконічно. Потрібно вибирати ті слова та вирази, які точно передають думку аналітика, не допускають її двоякої інтерпретації. Під час складання фраз треба уникати образних виразів, професійних жаргонних слів, абстракцій, розпливчатих понять. Необхідно застосовувати слова, які надають чіткого уявлення щодо проблеми, яка висвітлюється.

Небажано починати фразу з підрядного речення. Для досягнення ясності важливо намагатися, якщо можливо, складати короткі фрази, головну думку викладати на початку речення. Це дозволить максимально точно донести інформацію, а споживачеві буде легше її сприймати.

Усе зазначене вище не перешкоджає смисловій і змістовній виразності аналітичних текстів. Вона досягається структуризацією матеріалу, виділенням головних і другорядних об'єктів наукового спостереження, логікою подання їх порівняльних характеристик, а у виняткових випадках і використанням образних виразів. Вставні слова «з одного боку», «проте» полегшують перехід до аналітичного осмислення інформації і сприйняття завершальних висновків прикладного дослідження.

До специфічних особливостей написання аналітичних документів, орієнтованих на потреби політичної практики, слід віднести і культуру технічної підготовки текстових матеріалів. Вона полягає не лише в дотриманні правил орфографії та пунктуації, але також у коректному визначенні абзаців, недопущенні порушень при оформленні тексту. Під час викладення матеріалу бажано робити смислові виділення (за допомогою підкреслення), акцентувати увагу на п'яти-семи ключових ідеях, що полегшить цілісне сприйняття загального змісту.

Найбільші труднощі під час підготовки політологів у плані роботи з текстом з політичної проблематики полягають у тому, що традиційний формат письмових студентських завдань, зазвичай, встановлюється в стандартах, прийнятих для курсової або дипломної роботи, тобто обсягом приблизно двох і більше десятків друкарських сторінок. Водночас, у державних установах, відомствах, організаціях, бізнес-структурах основна маса аналітичної документації істотно поступається за обсягом тим роботам, які звикли виконувати молоді фахівці. Тому, особливе значення має набуття навичок короткого викладення будь-яких аналітичних матеріалів у форматі трьох-семи сторінок.

Є певні труднощі, з якими доводиться стикатися молодим аналітикам. У сучасних наукових і практичних організаціях дослідницька робота, як правило, проводиться в груповому форматі, коли фахівці виконують завдання, органічно доповнюючи одне одного. Тому прикладний аналітичний проєкт, найчастіше, є підсумком роботи кількох співробітників, а не є результатом індивідуальної наукової творчості. Проблема полягає в тому, що за рідкісним винятком студенти не мають навичок колективної дослідницької діяльності, оскільки під час написання контрольних, курсових і дипломних робіт від них вимагається принципово інший підхід.

Завершення дослідницької роботи та підготовка підсумкових документів. Документи прикладних проєктів є, з одного боку, творчим, а з іншого – переважно впорядкованим процесом. Але на відміну від відомчих матеріалів, вимоги до яких багато в чому визначаються спеціальними інструкціями, рекомендації щодо складання, змісту, обсягів, стилю наукових проєктів і характеру пропозицій, що містяться в них, є зразковими і застосовувати їх слід залежно від конкретної ситуації. Водночас критерії, яким повинні відповідати підсумкові документи прикладних досліджень, істотно відрізняють їх від підсумкових документів традиційних фундаментальних робіт. Тому питання розвитку навичок подання результатів прикладних проєктів повинні посідати особливе місце в освітньому процесі та самостійній підготовці молодих політологів.

Ключові поняття

Висновок – інтелектуальне положення, під час якого на основі певних первинних висловлювань формуються судження, які логічно витікають з них. Правильні висновки можуть бути сформульовані за умови істинності тих відомостей (інформації), на які вони спираються.

Документ – важливе повідомлення, що містить інформацію у фіксованому вигляді (зазвичай, письмовому) та призначене для її передачі, зберігання, практичного застосування; підготовці й аналізу. Документу відводиться особлива роль під час ухвалення рішень.

Колективний проєкт – тип організації та проведення дослідницької роботи декількома фахівцями, що погоджують одне з одним не лише основні, але, частково, й другорядні процедури наукового пошуку; набуває помітної ролі у сучасній аналітичній практиці і, передусім, під час проведення міждисциплінарних досліджень.

Перспектива – певний етап майбутнього історичного часу; грає важливу роль під час розроблення системи оцінювання розвитку політичної ситуації.

Проблема – складне практичне або теоретичне питання, що виникає в процесі пізнання певного явища. Терміни «проблема», «проблемний», «проблематика» мають на увазі необхідність різностороннього підходу до розгляду невизначеності в оцінюванні політичної ситуації або процесу.

Прогноз – оцінювання майбутніх тенденцій розвитку ситуації за допомогою вивчення та аналізування доступної інформації; у політичних дослідженнях прийнято виділяти короткострокові (оперативні), середньострокові та довгострокові прогнози.

Політичний ризик – елемент ухвалення політичного рішення, пов'язаний, з одного боку, з можливістю виникнення неусувних чинників (форс-мажорних обставин у громадському або природному середовищі), а з іншого – із суб'єктивним сприйняттям рішень, що ухвалюються; у політичному лексиконі можна зустріти такі похідні терміни, як профіль

ризик, аналізування ризикових ситуацій, рівень ризику, регулювання ризику, ризикові рішення, портфель ризику і т. п.

Рекомендація – авторитетна характеристика образу дій, яка пропонується конкретному політичному акторові з урахуванням особливостей реальної ситуації та перспектив її подальшого розвитку.

Стиль – характеристика текстових матеріалів, що відбиває особливості засобів смислової виразності, використання конкретних словосполучень, прийомів, обумовлених єдністю змісту.

Питання і завдання для обговорення

1. Які методичні особливості підготовки підсумкових документів прикладних проєктів із політичної проблематики видаються вам найбільш важливими? Чи правомірна, на ваш погляд, така постановка питання?

2. У чому відмінність підсумкових документів прикладних аналітичних проєктів від інших наукових матеріалів?

3. Які труднощі можуть чекати учасників колективного проєкту, особливо на його завершальних стадіях? Як ви уявляєте собі шляхи їх мінімізації?

4. Якими основними правилами потрібно керуватися під час підготовки рекомендаційної частини завершальних розділів прикладних проєктів?

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика / В. М. Бебик. – К. : МАУП, 2017. – 248 с.
2. Бурдяк В. І. Теоретичні і методологічні проблеми політологічних досліджень. Ч. I–II / В. І. Бурдяк. – Чернівці : Рута, 2017.
3. Воронянський О. В. Політологія : *підручник* / О. В. Воронянський. – Харків : ХНТУСГ ім. Петра Василенка, 2017. – 179 с.
4. Говлет М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики / М. Говлет, М. Рамеш. – Львів : Кальварія, 2014. – 245 с.
5. Головатий М. Ф. Мистецтво політичної діяльності / М. Ф. Головатий. – К. : МАУП, 2012. – 296 с.
6. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика / В. П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2016. – 400 с.
7. Кривошеїн В. В. Політична гносеологія. Політична філософія : *підручник* / Кривошеїн В. В.; *за ред. Є. М. Суліми*. – К. : Знання, 2016. – С. 59–113.
8. Політична наука : методи досліджень : *[підручник / за ред. О. А. Габрієляна]*. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 320 с.
9. Політологія: історія та методологія / [за ред. Ф. М. Кирилюка]. – К. : Здоров'я, 2010. – 600 с.
10. Політологія : *[підручник / за ред. проф. М. П. Требіна]*. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2018. – 460 с.

Електронний ресурс

1. Арабаджієв Д. Ю. Прикладні методи політичних досліджень у структурі громадського моніторингу виборчого процесу / Д. Ю. Арабаджієв // Грані. – 2015. – № 7. – С. 53–56. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2015_7_11.
2. Денисенко І. Д. Методологія політичних досліджень у сучасному науковому дискурсі: стратегії вдосконалення / І. Д. Денисенко // Сучасне суспільство. – 2016. – Вип. 2. – С. 74–81. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2016_2_10.
3. Вілков В. Ю. Теоретико-методологічні проблеми політичних досліджень етнонаціональних феноменів: сучасні освітньо-наукові запити (частина перша) / В. Ю. Вілков // Софія. – 2016. – № 1. – С. 87–91. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sophia_2016_1_25.

4. Вілков В. Ю. Теоретико-методологічні проблеми політичних досліджень етнонаціональних феноменів: сучасні освітньо-наукові запити (частина друга) / В. Ю. Вілков // Софія. – 2016. – № 2. – С. 105–109. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sophia_2016_2_27.

5. Гісем І. І. Застосування постколоніальної методології до політичних досліджень наслідків російсько-радянського колоніального панування в Україні / І. І. Гісем // Магістеріум. Політичні студії. – 2016. – Вип. 64. – С. 26–31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2016_64_7.

6. Герасіна Л. М. Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів / Л. М. Герасіна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2017. – № 2. – С. 16–28. – (Серія : Політологія). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2017_2_4.

7. Вировий С. І. Теоретико-методологічні аспекти соціально-політичних прогностичних досліджень / С. І. Вировий, Н. П. Дяченко // Актуальні проблеми державного управління. – 2013. – № 2. – С. 138–143. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2013_2_20.

Навчальне видання

**СТЕШЕНКО Наталія Леонідівна
КОВАЛЬОВА Ганна Миколаївна
ЯКОВЕНКО Юлія Леонідівна**

**МЕТОДИКА І ТЕХНІКА
ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Курс лекцій

для бакалаврантів спеціальності 052 «Політологія»

Редагування і комп'ютерне верстання І. І. Дьякова

27/2023. Формат 60 x 84/16. Ум. друк. арк. 6,28.
Обл.-вид. арк. 6,77. Тираж 100 пр. Зам. № 17.

Видавець і виготівник
Донбаська державна машинобудівна академія
84313, м. Краматорськ, вул. Академічна, 72.
Свідомство суб'єкта видавничої справи
ДК № 1633 від 24.12.2003